

ชีวิตและผลงานท่านบรรณกรรรมของพุทธทาสภิกขุ

ปริญญานิพนธ์

ของ

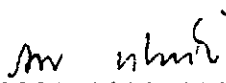
ชำนานญ อิมสาก

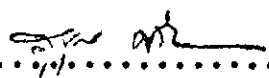
เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทร์วิโรฒ
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

๒๒ ตุลาคม ๒๕๑๔

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิตได้พิจารณาอนุมัติเรียบร้อยแล้ว เห็น
สมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต ของ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้.

..........ประธาน

..........กรรมการ

ประกาศคุณประการ

ปริญญานิพนธ์เรื่องชีวิตและผลงานทางค่านววรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุนี้ สำเร็จ
ได้ด้วยความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากคณาจารย์ วิชาญ ทัตเตียง และ อาจารย์
สุขุม ศรีบุรินทร์ ซึ่งเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ได้กรุณาให้คำปรึกษา ตรวจ แนะนำ -
แก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ มาโดยตลอดด้วยความเอาใจใส่ยิ่ง ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ
เป็นอย่างสูง

ฉะนี้ การทำปริญญานิพนธ์เรื่องนี้ยังได้รับความเมตตาจาก ท่านพุทธทาสภิกขุ และ
ภิกษุหลายรูปในสวนโมกขพลาราม อาจารย์ธรรมทาส พานิช แห่งมูลนิธิธรรมทาน
พระครูชยาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดใหม่ พนมเรียง คุณครูพิ ตรีสมัย แห่งบ้านโมถาย
พม่า อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ซึ่งได้กรุณาให้สัมภาษณ์และตอบข้อซักถามของผู้เขียน
ตลอดจนบรรณาธิการของสมุดทั้งหลาย ที่ได้ให้ความสะดวกแก่ผู้เขียน ในการศึกษาค้นคว้า
และเพื่อนนิสิตปริญญโทบรรณาธิการ ซึ่งช่วยคนหาวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุและอำนวยความสะดวก
ความสะดวกนานัปการ ผู้เขียนขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ชำนานู อิมสอาด

สารบัญ

บทที่	หน้า
๑ บทนำ	๑
ความมุ่งหมายของการศึกษาครั้งนี้	๔
ความสำคัญของการศึกษาครั้งนี้	๔
ขอบเขตของการศึกษาครั้งนี้	๔
๒ วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	๖
แหล่งการศึกษาค้นคว้า	๗
การจัดกระทำกับข้อมูล	๘
๓ ชีวิตประวัติศาสตร์สังคม	๑๐
กำเนิด	๑๐
การศึกษา	๑๒
อุปสมบท	๑๔
การศึกษาในเพศบรรพชิต	๑๕
การศึกษารายวิชาต่างประเทศ	๑๘
พุทธศาสนิกชนเริ่มสนใจการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม	๑๙
คณะธรรมทาน	๒๒
ธรรมทานมูลนิธิ	๓๐
สวนโมกขพลาราม พนมเรียง	๓๕
การดำเนินชีวิตในส่วนโมกขพลาราม	๔๒
สวนโมกขพลาราม วัดธารน้ำไหล	๔๔
สถานที่ที่น่าสนใจในส่วนโมกขพลาราม	๔๘

บทที่	หน้า
การขอความช่วยเหลือจากสหประชาชาติ	๕๔
วัตรของชาวสวนโมกขพลาราม	๕๘
ข้อปฏิบัติธรรมของภิกษุในสวนโมกขพลาราม	๕๙
กิจกรรมเผยแผ่ธรรมะในสวนโมกขพลาราม	๖๑
พุทธศาสนิกชนปัจจุบัน	๖๓
บุคลิภาพ	๖๕
การปกครอง	๖๖
กิจวัตรประจำวัน	๖๖
ปณิธานของพุทธศาสนิกชน	๖๗
นักปฏิรูปศาสนาผู้เป็นทาสของพระพุทธรเจ้า	๖๘
แนวความคิดทั่วไปเกี่ยวกับการศึกษาและการทำงาน	๗๑
วรรณกรรมของพุทธศาสนิกชน	๗๒
วรรณกรรมของพุทธศาสนิกชนที่แปลเป็นภาษาอังกฤษ	๘๖
นามปากกา	๘๘
๔ บรรณานุกรมและบรรณนิทัศน์วรรณกรรมของพุทธศาสนิกชน	๙๒
๕ สรุปผลการศึกษาค้นคว้าและขอเสนอแนะ	๑๖๘
ชีวิต วรรณกรรมและสังคม	๑๖๘
ขอเสนอแนะ	๑๗๕
บรรณานุกรม	
กรณีเรื่อง	
ภาคผนวก	

"ย้อนหลังไปประมาณ ๒๕๐๐ ปีเศษ พุทธศาสนากำเนิดขึ้นแล้วในชมพูทวีป และแพร่หลายไปยังส่วนต่าง ๆ ของทวีปเอเชีย จนอาจกล่าวได้อย่างภาคภูมิใจว่า พุทธศาสนา คือประทีปแห่งเอเชีย แม้บางครั้งประทีปดวงนี้จะอ่อนแสงลงไปบ้างในบางแห่ง แต่แล้วก็เริ่มเปล่งแสงขึ้นมาใหม่จนเป็นศาสนาใหญ่ของโลกศาสนาหนึ่ง ปรัชญาและจริยธรรมของพุทธศาสนาเป็นที่พึงทางใจของคนนับล้าน ๆ คน โดยเฉพาะในทวีปเอเชียคนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนาแทบทั้งสิ้น" (เบนซ์, เฮนส์ท, ๒๕๑๒ : ก) พุทธศาสนาได้รับการยอมรับให้เป็นศาสนาประจำชาติไทยของเรา และ "คำร่างฐานะเป็นพื้นฐานทางค่านิยมทางวัฒนธรรมไทย ไม่เฉพาะแต่ศาสนาเท่านั้น แต่ทว่าในค่านิยมชีวิตที่ต้องใช้พุทธปัญญาทั้งปวงด้วย ปัจจุบันประชาชนชาวไทยมากกว่า ๙๓ เปอร์เซ็นต์ที่นับถือศาสนาพุทธ และพุทธศาสนา - ก็โคจรเข้ามาในชีวิตของชาวไทยทุกแห่งทุกมุม ทั้งทางค่านิยมทางจริยศาสตร์ จารีตประเพณี งานนักขัตฤกษ์ ต่าง ๆ และโคจรเข้ามาเป็นสิ่งหล่อหลอมชีวิตจิตใจของประชาชนชาวไทยทั้งมวล" (เบนส์ท, เฮนส์ท, ๒๕๑๒ : ๓๑๐) การเผยแผ่พุทธศาสนาได้มีการกระทำทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยคณะธรรมทูตต่าง ๆ จากหลายสถาบัน ได้มีการจัดตั้งวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยขึ้นหลายแห่งเพื่อเตรียม ภิกษุสามเณร ที่จะออกไปปฏิบัติหน้าที่ธรรมทูต เช่น มหาจุฬาราชวิทยาลัย ณ วัดบวรนิเวศวิหาร มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร และ จิตภาวันวิทยาลัย อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี เป็นต้น

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๕ ณ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีภิกษุรูปหนึ่งได้กล่าวปฏิญาณตนว่า "ข้าพเจ้ามอบชีวิตและร่างกายนี้ถวายแด่พระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าเป็นทาสของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเป็นนายของข้าพเจ้า" ภิกษุรูปนั้นจึงได้รับนามว่า "พุทธทาส" ท่านได้เพียรพยายามสร้างสถานที่ปฏิบัติธรรมขึ้น โดยมุ่งหวังจะให้ผู้นับถือพุทธศาสนาได้เข้าถึงธรรมะอย่างถูกต้อง เพื่อปฏิบัติธรรมจะพึงพบกับความสุขอันแท้จริงเป็นเบื้องต้น และสังคมมีศาสนิกเป็นเบื้องต้นปลาย นาม "พุทธทาสภิกขุ" และ "สวนโมกข" สถานที่ปฏิบัติธรรม

ที่ท่านสร้างขึ้น เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายทั้งในประเทศและต่างประเทศ "พุทธศาสนิกชน เป็นภิกษุรูปหนึ่งที่มีผลงานด้านวรรณกรรมมากมาย" (พิดเทิง บ้านทวน, ๒๕๑๔ : ๔) อาจกล่าวได้ว่า "เราต้องรอคอยกันนานนับร้อยปี จึงจะพบนักคิดที่ยิ่งใหญ่อย่างนี้สักคนหนึ่ง บางคนคิดไคร้ของถนนคนเดิน อธิบายให้คนอื่นฟังอย่างจับจิตจับใจไม่ได้ หรือบางคนก็พูดภาษาวัดเกินไป จะหาผู้ที่ใช้ภาษาอย่างง่าย ๆ เข้าถึงใจคนและตรงจุดอย่างพุทธศาสนิกชนยากนัก" (วิลาศ มณีวัต, ๒๕๔๔ : ๔) ถาพานจำเป็นตองไปอยู่บน เกาะร้างและมีข้อบังคับว่าจะเอาหนังสืออะไรไปก็จึงให้ประโยชน์แก่วิตของทานมากที่สุด ? หนังสือของเบอร์นาร์ คซอ ? เกอเต ? เซคสเปียร์หรือคัมภีร์อะไรดี แต่ถาจะให้เขาพเจ้าเลือกบาง เขาพเจ้าจะไม่รือเลยที่จะหยิบเอาหนังสือบาง ๆ เพียง ๒ เล่ม คือ "วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม" และ "ภูเขาส่งวิถีพุทธธรรม" โดยทานพุทธศาสนิกชน เพียง ๒ เล่มนี้ก็พอแล้ว สำหรับผู้ที่สนใจพุทธศาสนา สำหรับทานหรือเขาพเจ้าที่จะนำติดตัวไปอยู่บน เกาะร้างในลูก หรือที่ใดก็ตามควยความผาสุก และสุขสงบเป็นโคยไมตองอาศัยอุปกรณความพุ่มเพื่ออยางแบบชาวโลกหรือชาวสังคมแม่แกน้อย หนังสือ ๒ เล่มนี้ในความรู้สึกของเขาพเจ้าจึงเป็นวรรณคดีที่มีค่าที่สุดของสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งต่อไปนักคนควาจะต้องอ้างถึงทุกครั้งที่เขาพูดถึงวรรณกรรมฝ่ายปรัชญาและศาสนาของตะวันตก และถาเปลี่ยนหนังสือ ๒ เล่มนั้นออกเป็นภาษาอังกฤษแล้ว โลกตะวันตกจะตลิ่งในข้อคิดของภิกษุไทยในหนังสือ้นอยางไมตองสงสัย" (วิลาศ มณีวัต, ๒๕๔๔ : ๔๕๐)

สำหรับผู้เขียนเองนั้นแต่เดิมก็ไม่ไคสนใจในงานวรรณกรรมของท่านพุทธศาสนิกชนเท่าไคนัก แม่จะไคเคยฟังบทความทางวิทยุและไคอ่านผลงานของท่านบางแล้วก็ตาม ต่อเมื่อตอนปี พ.ศ. ๒๕๐๙ ไคพบหนังสือของท่านชื่อ คริสต์ธรรม-พุทธธรรม โดยบังเอิญบนแผงขายหนังสือที่สถานีขนส่งสายใต้ เป็นเพราะข้อที่แปลก รูปปกสวยและแฝงไว้ควยความหมาย ไคเรความสนใจของผู้เขียนให้ชื่อ และอ่านควยความสนใจยิ่ง โดยอ่านจบเล่มภายในเวลารวกเดียว ทั้งนี้เพราะทานใช้ภาษาาง่าย ๆ แต่ลึกซึ้ง เนื้อหาขจัดความขัดแย้งระหว่างศาสนา เสริมสร้างความเข้าใจอันดีคอกัน และทานไคแนะแนวทางการศึกษาศาสนาไว้ควยว่า ถอนอื่นจะตองเข้าใจภาษาที่ศาสนาของแต่ละศาสนาใช้เป็น "ภาษาธรรม" มีใช้

"ภาษาคน" ธรรมชาติที่เราใช้กันทั่วไป ถ้าเข้าใจภาษาธรรมชาติแล้วชักแย้งระหว่างศาสนา ก็จะหมดไป ซึ่งแนวความคิดนี้นับว่าเป็นแนวความคิดใหม่ที่น่าสนใจยิ่ง เพราะยังไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดกล่าวมาก่อน ในสภาพของโลกปัจจุบันที่ความคิดชักแย้งระหว่างศาสนาในทางที่ผิด ๆ ถูก ๆ ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง แยกตั้งกันเอง แนวความคิดของท่านพุทธทาสภิกขุนี้ น่าจะเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อการที่จะสร้างความสงบสุขและสามัคคี ยิ่งได้ทราบว่า "หนังสือคริสต์ธรรม-พุทธธรรม ภาคภาษาอังกฤษ เป็นที่ค้น เค้นกันมากในหมู่ชาวตะวันตกผู้สนใจปรัชญาและพุทธศาสนา ถึงกับมีผู้เสนอหนังสือเล่มนี้เพื่อขอรับรางวัลโนเบลด้วย (หิตไทย บานทวน, ๒๕๔ : ๘) ยิ่งทำให้ผู้เขียนเพิ่มความสนใจในผลงานของท่านมากขึ้น จึงได้พยายามเสาะแสวงหาและติดตามผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุตลอดมา ก็ยิ่งได้เห็นแนวความคิดของท่านเด่นชัดขึ้น จึงเกิดความสนใจและศรัทธาในผลงานของท่านมากขึ้นทุกที ก่อให้เกิดพบเห็นพุทธศาสนิกชนประพฤติปฏิบัติตนในสิ่งที่ได้รับการอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับพุทธศาสนาอย่างผิด ๆ ซึ่งมากด้วยพิธีรีตอง เคารพกราบไหว้ในสิ่งที่พระพุทธองค์ไม่เคยบัญญัติไว้ แม้แต่ผู้เผยแผ่ธรรมะเองก็ปรากฏอยู่เสมอ ๆ ว่า ประพฤติปฏิบัตินอก luânธรรมา และยึดเอาพุทธวจนะปลอมมาเป็นข้อวัตร

ครั้งเมื่อผู้เขียนได้เดินทางไปพำนัก ณ สวนโมกข์ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เพื่อศึกษาคนควาเบื้องต้นเกี่ยวกับ "ชีวิตและผลงานค่านว ธรรมของพุทธทาสภิกขุ" ก็ได้พบว่า วัตรปฏิบัติของท่านพุทธทาสภิกขุที่ดี ของภิกษุสามเณรในส่วนโมกข์นั้นก็ดี เป็นไปตามที่ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้ทราอบรมสั่งสอนและเผยแผ่ ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีผู้สนใจจากทุกสารทิศ แม้แต่ชาวต่างประเทศก็ได้เดินทางมาศึกษาหาความรู้ตลอดเวลา จึงไม่เป็นการยากของเกินไปที่จะกล่าวว่า "ปัจจุบันดูเหมือนจะมีเสียงกล่าวกวกันหนักแน่นยิ่งขึ้นทุกทีว่า พุทธทาสภิกขุเป็นเสาเอกค้ำจุนพุทธศาสนาในเมืองไทยให้ดำรงอยู่ได้อย่างบริสุทธิ์" (ชลธิรา กลัดอยู่, ๒๕๑๔ : ๕) และอีกประการหนึ่งที่ผู้เขียนคิดว่าสำคัญก็คือ ท่านพุทธทาสภิกขุ ยังมีชีวิตอยู่ ถ้าผู้เขียนมีข้อสงสัยในแนวความคิด วิธีการเผยแผ่ธรรมะ ขอบธรรมะที่ท่านเผยแผ่ ฯลฯ ย่อมไปนมัสการขอคำอธิบายเพื่อความกระจ่างแจ้งได้ ดีกว่าที่จะเวียนถามท่านผู้อื่นหลังจากท่านมรณภาพแล้ว

ดังนั้นผู้เขียนจึงคิดว่า "ชีวิตและผลงานด้านวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ" มีความสำคัญมากพอ จึงได้นำมาเขียนเป็นปริญญานิพนธ์ เสนอต่อมหาวิทยาลัย

ความมุ่งหมายของการค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีความมุ่งหมาย คือ

๑. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ ในด้านการดำเนินชีวิต การศึกษา การเผยแผ่ศาสนา และการประพันธ์
๒. เพื่อรวบรวมรายชื่อผลงานด้านวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุทั้งหมด

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

๑. เป็นประโยชน์แก่อนิสิต นักศึกษาและผู้สนใจทั่วไปที่จะศึกษาชีวประวัติและผลงานด้านวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ
๒. ช่วยบรรณารักษ์ในการเลือกซื้อวรรณกรรมพุทธศาสนา
๓. ช่วยแนะนำวรรณกรรมพุทธศาสนาแก่ผู้สนใจศึกษาค้นคว้าทั่วไป
๔. เป็นแนวทางปรัญญาการเผยแผ่พุทธศาสนาสำหรับผู้เผยแผ่และการดำเนินชีวิตสำหรับบุคคลทั่วไป
๕. ช่วยให้ผู้ศึกษางานนี้ให้ความสนใจแนวทางการศึกษาในแนวทางพุทธศาสนา สามารถนำไปประยุกต์ให้เป็นประโยชน์ในงานอื่น ๆ เช่น การศึกษา การสอนจริยธรรม เป็นต้น

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้า "ชีวิตและผลงานด้านวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ" ครั้งนี้ ผู้เขียนได้กำหนดขอบเขตไว้ดังนี้

๑. ศึกษาชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุในการดำเนินชีวิต การศึกษา การเผยแผ่พุทธศาสนา โดยเน้นผลงานด้านวรรณกรรม

๒. การศึกษาคุณค่าจำกัดอยู่ในขอบเขตดังนี้ คือ

๒.๑ ชีวิตประวัติ การดำเนินชีวิต การศึกษาและงานเผยแผ่พุทธศาสนา
ตั้งแต่กำเนิดจนถึง พ.ศ. ๒๕๑๓

๒.๒ ผลงานด้านวรรณกรรม ที่พิมพ์เป็นรูปเล่มหนังสือ และได้รับการ
เผยแผ่ต่อสาธารณชนทั่วไป ตั้งแต่เริ่มแรกจนถึง พ.ศ. ๒๕๑๓

๒.๓ ผลงานด้านวรรณกรรมนี้ไม่รวมงานเขียนที่เป็นบทความซึ่งได้รับการ
ตีพิมพ์ในหนังสือรายวัน วารสาร หรือนิตยสารในฉบับที่กึ่งเสียง และการบรรยาย-
ธรรมะ ซึ่งยังไม่ได้รับพิมพ์เป็นรูปเล่มและเผยแผ่ต่อสาธารณชนทั่วไป

๒.๔ ผลงานด้านวรรณกรรมที่ได้รับการพิมพ์เผยแผ่หลายครั้ง จะถือเอา
ฉบับที่พิมพ์ครั้งแรกเป็นหลักในการศึกษา ทั้งนี้ถ้าผู้เขียนสามารถค้นคว้าฉบับพิมพ์ครั้งแรกได้

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้า "ชีวิตและผลงานกวีนิพนธ์วรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ" ครั้งนี้
ผู้ศึกษาค้นคว้าดำเนินการดังนี้

ชีวประวัติ

๑. ศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ หนังสือพิมพ์รายวัน และวารสาร
๒. สัมภาษณ์บุคคลต่อไปนี้
  - ๒.๑ พุทธทาสภิกขุ ณ วัดธารน้ำไหล สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
  - ๒.๒ นายธรรมทาส พานิช ณ มูลนิธิธรรมทาน อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
  - ๒.๓ คุณครูปิติ ศรีสมัย ครูผู้สอนพุทธทาสภิกขุสมัยเรียนชั้นประถมศึกษา ปัจจุบันอยู่ตำบลโมดาย อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
  - ๒.๔ บุคคลอื่น ๆ
๓. ผู้ศึกษาเดินทางไปพำนัก ณ วัดธารน้ำไหล สวนโมกขพลาราม เพื่อทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องต่อไปนี้
  - ๓.๑ การดำเนินชีวิตประจำวันของพุทธทาสภิกขุ
  - ๓.๒ การเผยแผ่ธรรมะในสวนโมกขพลาราม
  - ๓.๓ สภาพและการศึกษา การปฏิบัติธรรมของภิกษุ สามเณร และพุทธศาสนิกชนในสวนโมกขพลาราม
  - ๓.๔ ผลงานการเผยแผ่ธรรมะของพุทธทาสภิกขุในสวนโมกขพลาราม
๔. ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาจะบันทึกลงในบัตรชนาก ๕ X ๘ นิ้ว และข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์จะบันทึกลงในแถบบันทึกเสียง แล้วจึงถอดข้อมูลลงในบัตรชนาก ๕ X ๘ นิ้ว

ผลงานด้านวรรณกรรม

๑. ศึกษาคุณค่าจากหนังสือ หนังสือพิมพ์รายวัน และวารสาร
๒. สัมภาษณ์บุคคลต่อไปนี้
  - ๒.๑ พุทธทาสภิกขุ ณ วัดธารน้ำไหล อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
  - ๒.๒ นายธรรมทาส พานิช ณ มูลนิธิธรรมทาน ผู้ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ผลงานวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ มาตั้งแต่ต้น
  - ๒.๓ นายวิโรจน์ ศิริอภัย เจ้าของสำนักพิมพ์ธรรมบุชา ผู้พิมพ์เผยแพร่วรรณกรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ
  - ๒.๔ บุคคลอื่น ๆ

แหล่งการศึกษาคุณค่า

- ผู้ศึกษาได้กระทำการศึกษาค้นคว้าจากสถานที่ต่าง ๆ ดังนี้
๑. หอสมุดวัดธารน้ำไหล อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
  ๒. หอสมุดวัดชยาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
  ๓. หอสมุดวัดพระธาตุ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
  ๔. หอสมุดประชาชน อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
  ๕. หอสมุดสวนตัวของนายซอน กิวยะพรหมณ์ อดีตศึกษาธิการจังหวัดสุราษฎร์ธานี
  ๖. หอสมุดประชาชนวัดเวตวัน (เชิงหวาย) บางซื่อ กรุงเทพมหานคร
  ๗. หอสมุดมหาจุฬาราชวิทยาลัย วัดวรณีสวัสดิ์วิหาร กรุงเทพมหานคร
  ๘. หอสมุดมหาจุฬาราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร
  ๙. หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร
  ๑๐. หอสมุดชลประทานรังสฤษดิ์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี
  ๑๑. หออ่านหนังสือชาวพุทธ ตำบลบ้านเนิน อำเภอบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
  ๑๒. หอสมุดสวนอุทิศมูลนิธิ สุขุมวิท ๑๐๓ กรุงเทพมหานคร

๑๓. หอสมุดพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย กรุงเทพมหานคร

๑๔. สำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
กรุงเทพมหานคร

๑๕. แห่งอื่น ๆ

การจัดกระทำกับข้อมูล

ชีวประวัติ นำข้อมูลที่บันทึกไว้ในบัตรชนาก ๕ x ๘ นิ้ว มารวบรวมและ
เรียบเรียงเป็นรูปเล่ม โดยเรียงลำดับดังนี้

กำเนิด

ชีวิตก่อนอุปสมบท

ชีวิตหลังอุปสมบท

การศึกษา

- การศึกษาก่อนอุปสมบท
- การศึกษาหลังอุปสมบท

ชีวิตประจำวัน

ความมุ่งหมายของชีวิต

การเผยแผ่ธรรมะ

- งานในส่วนโมกขพลาาราม พุมเรียง
- งานในส่วนโมกขพลาาราม วัดธารน้ำไหล
- งานเขียนหนังสือ
  - รอยกรอง
  - หนังสือธรรมะ
  - นามปากกา
- งานปาฐกถา บรรยายธรรมะ

งานเขียนอื่น ๆ

ผลงานด้านวรรณกรรม

นำข้อมูลที่น่าสนใจไว้ในบัตรขนาด ๕ X ๗ นิ้ว มารวบรวมจัดทำบรรณานุกรม บรรณัติทัศน์ และกรณีข้อเรื่อง โดยมีวิธีการดังนี้

๑. จัดทำบรรณานุกรม เรียงลำดับอักษรหัวเรื่อง โดยใช้หนังสือ "หัวเรื่องหนังสือภาษาไทย" ซึ่งจัดพิมพ์โดยสมาคมหอสมุดแห่งประเทศไทย และ หัวเรื่องจาก "กรณีวารสาร นิตยสารไทย" ซึ่งจัดพิมพ์โดยสถาบันวิจัยพัฒนาบริหารศาสตร์
๒. จัดทำบรรณัติทัศน์สังเขปผลงานวรรณกรรมควบคู่กับ บรรณานุกรมวรรณกรรม ของพุทธทาสภิกขุ
๓. จัดทำกรณีข้อเรื่อง

ชีวประวัติพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุ สมณศักดิ์ปัจจุบันเป็น พระเทพวิสุทธิเมธี มีฉายานามเมื่ออุปสมบทว่า อิมหปัญโญ (อรุณศรี สุวรรณกนิษฐ, ๒๕๑๖ : ๖๕) ท่านเป็นนักปราชญ์คนหนึ่งของเมืองไทย เพราะหลังจากที่ได้ใกล้ชิดกับท่านมากขึ้น รู้สึกวาทานชาวรอบรู้ไปเสียทุกอย่าง ตั้งแต่พุทธศาสตร์ ธรรมชาตวิทยา ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ธรณีวิทยา การแพทย์ การเมือง การช่างทุกชนิด ฯลฯ จนกระทั่งการครัว ... (นคร ศรีวิชัย, ๒๕๔๐ : ๑๒) เป็นผู้มีเริ่มดำเนินกิจการ คณะธรรมทาน ร่วมกับนายธรรมทาสุนของควมมีจุดประสงค์เพื่อเผยแผ่ธรรมะ ทั้งด้านการศึกษาและด้านการประพฤติปฏิบัติ โดยจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรม ชื่อสวนโมกขพลาราม (เก่า) ที่ตำบลพุมเรียง อำเภอลือไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ ต่อมาเห็นว่าที่เดิมไม่เหมาะสม จึงย้ายสำนักมาอยู่ที่ สวนโมกขพลาราม (ใหม่) ที่ตำบลละมั่ง อำเภอลือไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ปัจจุบันท่านยังคงพำนักเป็นประธานอยู่ ณ สถานที่ (อรุณศรี สุวรรณกนิษฐ, ๒๕๑๖ : ๖๕) พุทธทาสภิกขุท่านไม่โลภมาตูลิอันสูง แต่คุณวุฒิในทางต่าง ๆ โดยแสดงออกอย่างเกินหน้าพระมหาเถระรูปใด ๆ ในเวลานั้นทั้งสิ้น งานพิเศษของท่านก็ด้วยอุดมคติเป็นหลักฐาน ชนิดที่พระภิกษุทุกรูปใดไม่เคยคิดผลงานใดเท่า ... (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, ๒๕๑๐ : ๘๖) จะหาใครที่มีความคิดในด้านการศึกษา การศึกษา การเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นการยากที่จะหา" (Ibid : ๘๖) จึงนับได้ว่าเป็นปูชนียบุคคลคนหนึ่งในบรรดาคนดีมีประโยชน์ของชาติและของพุทธศาสนา ชีวิต การทำงานของพุทธทาสภิกขุ จึงเป็นเรื่องที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง

กำเนิด

พุทธทาสภิกขุ เป็นบุตรของนายเซียง และ นางเคลื่อน นามสกุล พานิช เกิดเมื่อวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ที่ตำบลพุมเรียง อำเภอลือไชยา จังหวัด-

สุราษฎร์ธานี (อรุณ เวชสุวรรณ, ๒๕๑๔ : ๒) เมื่อแรกเกิดขึ้นเจ้าอาวาสวัดใหม่
ที่ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา ในสมัยนั้นได้ตั้งชื่อให้ว่า "เจ้จอม" ซึ่งเป็นภาษาพื้นเมือง
ของปักษ์ใต้ แปลว่า "คนหัวปี" มีพี่น้องรวมบิดาเดียวกัน ๓ คน คือ

๑. นายเจ้จอม พานิช (พุทธศาสนิกชน)
๒. นายยี่เกย พานิช (ธรรมศาสตร์) ปัจจุบันอยู่ที่บ้านพักภายในบริเวณ
โรงเรียนพุมนิคม ๑ ซึ่งเป็นที่ทำการของธรรมทานมูลนิธิ ค่าย
๓. นาง กิมชอย เหมะกุล ปัจจุบันตั้งร้านค้าชื่อ ไทยวัฒนาพานิช
อยู่ที่อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

นาย เชี่ยง พานิช เป็นพ่อค้าตั้งร้านค้าอยู่ในตลาด ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา
จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นผู้ที่สนใจพุทธศาสนา ทั้งมีศรัทธาในการทำนุบำรุงพระศาสนา
ตลอดมา ถึงแกกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ นางเคลือน พานิช นามสกุลเดิม สิทธิสาร
เกิดเมื่อวันอังคาร เดือน ๖ ปีชุน พ.ศ. ๒๔๑๔ ที่บ้านท่า ตำบลท่าฉาง อำเภอท่าฉาง
จังหวัดสุราษฎร์ธานี บุตรขุนสิทธิสารและนางใจ สิทธิสาร เมื่อแต่งงานกับนายเชี่ยง
พานิช ได้ย้ายมาอยู่บ้านตลาดพุมเรียง ช่วยสามีค้าขาย ภายหลังที่นายเชี่ยง พานิช
ถึงแกกรรม นางเคลือนจึงทำหน้าที่หัวหน้าตระกูล ทำการค้าขายเลี้ยงดูและให้บุตรได้
รับการศึกษาอย่างดีเท่าที่จะทำได้ และได้หาโอกาสออกถืออโศกศีลเป็นประจำตลอดมา
(ธรรมศาสตร์ พานิช, ๒๕๑๑ : ๔๕) นางเชี่ยง เป็นผู้มีส่วนช่วยเหลือคณะธรรมทาน ซึ่ง
พระมหาเจ้จอม อินทปัญโญ และ นายธรรมศาสตร์ พานิช เป็นผู้บุตร ได้จัดตั้งขึ้นเป็นอย่างมาก
และได้ทำพิธีกรรมลงวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๕ ให้จัดทรัพย์สินสมบัติของตนเป็นจำนวน
เงิน ๖,๙๓๔ บาท เป็นทุนเรียกว่า "ทุนตระกูลพานิช" เพื่อใช้ดอกผลในกิจการกุศล
ของคณะธรรมทานและได้มีคำสั่งในพินัยกรรมให้ลูกหลานในตระกูลพานิช สืบครองงานกุศลบำรุง
พุทธศาสนาไว้เป็นกิจการประจำตระกูลตลอดไป นางเคลือน พานิช ได้เป็นหัวหน้าในการ
จัดสร้างเทววัตถุไว้ตามวัดต่าง ๆ ในไชยามากมายหลายแห่ง ได้จัดให้มีการถวาย -
สังฆทานและมีเทศน์ประจำที่ของธรรมทานเป็นประจำทุกวันธรรมสวนะ ได้พยายามชักจูง
แนะนำญาติมิตรให้เข้าใจในการประพฤติปฏิบัติตามที่ถูกต้อง จนเป็นที่รักใคร่นับถือใน

บรรดาอุบาสกอุบาสิกาและชาวบ้านในถิ่นนั้นโดยทั่วไป นางเคลื่อนไถถึงแก่กรรมด้วยโรคอัมพาต เมื่อวันที่อาทิตย์ ที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๑ ที่บ้านตลาดพุมเรียง ตำบลพุมเรียง อำเภอลำปลายมาศ

การศึกษา

เมื่อเยาว์วัยพ่อนักจากเรียกขานและวิ่งเล่นไต่แล้ว เด็กชายเงื่อม ก็ได้แสดงแววแห่งความฉลาดออกมาให้เห็น ในการเล่นกับเด็ก ๆ เพื่อนบ้านวัยเดียวกันก็รู้จักเอาชนะน้ำใจด้วยความดี พุดจาอสนหวนจึงเป็นที่รักใคร่ของเด็ก ๆ ด้วยกัน เมื่ออายุได้ ๔ ขวบ ก็เริ่มหัดเขียน - อ่าน จากที่บ้านเพื่อเตรียมเข้าโรงเรียนต่อไป (จิต ภิบาลแพน, ๒๕๑๔ : ๓)

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ อายุย่างได้ ๙ ขวบ บิดาไต่พาไปฝากเรียนที่โรงเรียนโพธิ์พิทยากร วัดโพธาราม ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กับบ้าน ครูใหญ่ให้เข้าเรียนในชั้นประถมปีที่ ๑ เพราะเห็นว่ามีความรู้มาจากที่บ้านมาบ้างแล้ว (เดิมมีชั้นเตรียมประถมก่อนชั้นประถมปีที่ ๑ - ผู้เขียน) ได้เรียนอยู่ที่โรงเรียนโพธิ์พิทยากร เป็นเวลา ๕ ปี ก็จบชั้นมัธยมปีที่ ๒ จึงลาออกไปเรียนต่อชั้นมัธยมปีที่ ๓ ที่โรงเรียนสารภีอุทิศ ซึ่งเป็นโรงเรียนมัธยมประจำอำเภอลำปลายมาศ เป็นโรงเรียนแรกและโรงเรียนเดียวในอำเภอลำปลายมาศที่เปิดทำการสอนถึงชั้นมัธยมปีที่ ๓ โรงเรียนนี้ตั้งอยู่ ณ บริเวณตลาดไชยา ห่างจาก - พุมเรียงไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๒ กิโลเมตร (Ibid : 4) สาเหตุที่ลาออกจากโรงเรียนโพธิ์พิทยากรมาเรียนต่อที่โรงเรียนสารภีอุทิศ เพราะตามมาอยู่กับบิดาซึ่ง - ขยายกิจการค้ามาเปิดร้าน "ไชยาพานิช" ที่ตลาดไชยา (สัมภาษณ์ นายธรรมทาส พานิช) เมื่อสำเร็จชั้นมัธยมปีที่ ๓ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ แล้ว ก็ออกมาช่วยบิดาค้าขายอยู่ที่ร้านไชยาพานิช

ตลอดเวลาที่เรียนหนังสือในโรงเรียน ปรากฏว่าเป็นผู้ที่สอบไล่ได้อันดับดี ๆ อยู่เสมอ มีนิสัยใฝ่สูงแม้จะไม่ใช่ว่ามีความเฉลียวฉลาดมากนัก แต่เป็นคนขยัน เอาใจใส่ การเรียนอย่างแท้จริง มีความจำดี เป็นคนชอบใฝ่หาความรู้อยู่เสมอ มีนิสัยรักการอ่าน

เมื่อเรียนชั้นมัธยมสนใจการประติมากรรม (สัมภาษณ์ คุณครูบิณฑิต ศรีสมัย, ๒๕ มกราคม ๒๕๑๔)

ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๔ บิดาถึงแก่กรรมลง ขณะนั้นเด็กชายเงื่อม อายุได้ ๑๘ ปี ไม่สามารถทำการค้าขายอยู่ที่ร้านไชยาพานิชเพียงคนเดียวได้ จึงเป็นเหตุให้เลิกกิจการค้าที่ร้านไชยาพานิช และกลับไปช่วยมารดาค้าขายที่ตลาดพุมเรียงต่อไป เมื่อบุตรชายคนโตมาช่วยงานค้าขาย มารดาจึงมอบหน้าที่เกี่ยวกับการค้าให้โดยสิ้นเชิง ตนเองก็หันไปเอาใจใส่กับเรื่องธรรมะต่อไป เด็กชายเงื่อมจึงได้เป็นผู้จัดการร้านค้าไปในตัว

ในตอนนี้เด็กชายเงื่อม ยังไม่มีจุดหมายอะไรเป็นที่ตั้ง ยังไม่มีความกึกก้าวหน้า ยังไม่มีอุดมคติและโครงการ คงทำงานไปตามหน้าที่ที่มารดาได้มอบหมายให้ และก็พยายามทำทุกอย่างด้วยสติปัญญาและความสามารถ กิจการค้าจึงเจริญไปอย่างดี ในยามว่างก็ได้หาหนังสือมาอ่านเสมอ ทำให้มีความรู้กว้างขวางทันสมัยและแผ่กว้างออกไป สนใจข่าวสารการเมือง และวรรณกรรมของนักเขียนบางท่าน ในเรื่องหนังสืออ่านได้ทุกประเภท ตั้งแต่หนังสือเล่มใหญ่ไล่ลงไปถึงเศษกระดาษของ สนใจวิทยาศาสตร์มาก เป็นผู้ริเริ่มถ่ายรูปเป็นคนแรกในอำเภอไชยา ซึ่งได้รับจ้างถ่ายรูปด้วย นอกจากนี้ยังสนใจ - ธรรมชาติ และความงามของธรรมชาติ ชอบเสียงดนตรีทุกชนิด แม้แต่เสียงจิ้งจกและเรไร (จิต ภิบาลแพน, ๒๕๑๔ : ๖)

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๔ คณะสงฆ์แห่งอำเภอไชยา ได้จัดตั้งโรงเรียนนักธรรมสำหรับภิกษุ สามเณร ขึ้นที่วัดโพธาราม เป็นแห่งแรกในอำเภอไชยา ผู้สอนเป็นพระไปจากวัดราชาธิวาส กรุงเทพมหานคร ชื่อ พระจุลจันทโก ... นายเงื่อมก็สนใจข่าวใหม่นี้ด้วย จึงได้รวบรวมหนังสือที่โรงเรียนนักธรรมตรี โท เอก จนได้ครบ แล้วพยายามอ่านอย่างละเอียด ขบคิด ทบทวน ชั่วโมงเพียงสามเดือนเท่านั้นก็เริ่มเข้าใจในธรรมะที่ชาวบ้านสนทนากัน จนไกรวมวงการสนทนา และแสดงความคิดเห็นเรื่องธรรมะไปมา ทำให้กลุ่มผู้สนทนาพากันประหลาดใจว่า เด็กหนุ่มผู้นี้เอาความรู้เกี่ยวกับธรรมะจากไหนมาพูดได้อย่างถูกต้อง

อุปสมบท

๑ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ซึ่งเป็นปีที่นายเงื่อม พานิช อายุย่างเข้าปีที่ ๒๐ มารดาได้ปรารภเรื่องบวชขึ้น ครั้งแรกนายเงื่อม ก็ไม่เต็มใจจะบวช อ้างว่าถ้าวางความรู้จากการบวชก็อาจเรียนเอาเองได้ โดยลงทุนซื้อหนังสือที่พระโธเรียนมาเรียนเองก็ได้ แต่ครั้นมารดาพูดถึงการตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ กอปรทั้งเป็นความต้องการอย่างจริงใจของมารดา จึงตอบตกลงไป แต่ขอลดไปบวชในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ซึ่งเป็นปีที่อายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์

นายเงื่อม พานิช เมื่อได้ตกลงใจว่าจะบวชแน่นอนแล้ว ก็ไต่สนใจศึกษาธรรมะ ได้จัดหาหนังสือธรรมะมาเรียนไปพลาง ๆ เป็นการเตรียมบวช และเนื่องจากมารดาเป็นผู้ใฝ่ธรรมะตลอดมา จึงมีอุบาสก อุบาสิกา มาเยี่ยมเยียนมิได้ขาด บางครั้งไปพึ่งเทศน์กันมาแล้ว ก็เก็บเอาเนื้อเรื่องนั้นมาสนทนากันอีก ทำให้นายเงื่อม พานิช ตั้งใจฟังการสนทนานั้นตลอดมา บางครั้งก็รับอาสาช่วยเหลือคัดลอกข้อความหรือคำบาลีต่าง ๆ ให้

เมื่อตกลงจะบวชแน่นอนแล้ว มารดาก็หาหรือเรื่องการบวช ครั้งแรกก็คิดจะให้มาบวชที่กรุงเทพมหานคร เพราะจะได้อยู่ศึกษาเล่าเรียนไปเลย แต่ญาติผู้ใหญ่หลายคนทัดทานว่า จะเกิดความลำบากมาก เพราะเป็นหนทางไกล มารดาได้หารือกำหนดบวชตกลงเลือกเอาวันอาทิตย์ ที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ โดยนายเงื่อม ได้ให้เหตุผลว่า วันอาทิตย์เป็นวันเกิดและเป็นวันหยุดราชการ มิตรสหายจะได้มีโอกาสไปทำบุญในครั้งนี้ด้วยสะดวก

ขณะนั้นพระปลัดชุม อินทโชโต เจ้าอาวาสวัดอุบล อำเภอลำยอง ซึ่งมีความสนิทกับครอบครัวของนางเกลื่อน พานิช มาก ทั้งมีกนเการพนับถือมาก ได้ทราบนายเงื่อมจะอุปสมบท ก็ให้นายเงื่อมไปอยู่วัดอุบล-หลังจากอุปสมบทแล้ว แต่นางเกลื่อนไม่ยอม เพราะเมื่อครั้งนายเงื่อม พานิช น้องชายนายเงื่อม พานิช บวชเณร ก็ได้ไปบวชและอยู่วัดอุบลมาคนหนึ่งแล้ว และพี่ชายสองคนของนายเงื่อม พานิช ชื่อท่านเสื่อ กับท่านอุ ได้เคยบวชและเป็นเจ้าอาวาสวัดใหม่พุมเรียง จนกระทั่งมรณภาพในสมณเพศทั้งสองท่าน จึงถือว่าวัดใหม่พุมเรียงเป็นวัดประจำตระกูลพานิช และปลุกหมึก -

บอกว่าถ้าอย่างนั้นให้ไปทำพิธีอุปสมบทที่วัดอุบลแล้วมาประจำอยู่วัดใหม่ ซึ่งนางเกลื่อน
ก็ยอมตกลง (สัมภาษณ์นายธรรมทาส พานิช, ๒๖ มกราคม ๒๕๑๔)

พิธีบวชได้เริ่มขึ้น ณ วัดอุบล เวลา ๘.๐๐ น. โดยมีพระครูโสภณเจดสีการาม
(คง วิมาโล) เจ้าอาวาสวัดโพธาราม และรองเจ้าคณะจังหวัดสุราษฎร์ธานีเป็นพระ
อุปฌาย์ พระปลัดศักดิ์ ชุมมรตฺธิโต กับพระปลัดพุ่ม อินทโชโต เป็นพระกรรมวาจา พิธี
บวชเสร็จสิ้นลงเมื่อเวลา ๑๑.๐๐ น. (จิต ภิบาลแทน, ๒๕๑๔ : ๔๔) เนื่องจาก
เกิดวันอาทิตย์ พระอุปฌาย์จารย์ จึงตั้งฉายาให้ว่า "อินทปัญโญ" (Ibid : 18)

ภิกษุอินทปัญโญ สนใจเรื่องการเทศน์มาก โดยเฉพาะการเทศน์ปฏิภาณ หลัง
จากอุปสมบทได้ ๑๐ วัน ท่านสมภารก็ให้ภิกษุอินทปัญโญลองเทศน์ เมื่อได้โอกาสเช่นนั้น
จึงเทศน์ปฏิภาณที่กิดไว้ ผลปรากฏว่าส่วนงานการเทศน์เป็นที่สมอารมณ์ของผู้ฟังมาก จึงมี
ผู้ขอรองให้ขึ้น เทศน์แทบตลอดพรรษา

การศึกษาในเพศบรรพชิต

เมื่อถึงกาลเข้าพรรษา สมภารก็สนับสนุนให้เรียนนักธรรมที่วัดโพธาราม ซึ่ง
เป็นที่สนใจของภิกษุอินทปัญโญมาก การเรียนนักธรรมของพระภิกษุอินทปัญโญนั้นเป็นไป
ด้วยความสะดวกสบาย เพราะมีความรู้มาบ้างแล้วก่อนบวช การตอบคำถามและการ
ทำแบบฝึกหัดต่าง ๆ ทำถูกต้องเป็นที่พอใจของครูทุกประการ ผลของการสอนนักธรรมตรี
ในมือนั้น ปรากฏว่าสอบได้ในชั้นดี ก่อให้เกิดความยินดีจึงไม่คิดที่จะลาสิกขาบท เมื่อครบ -
พรรษาที่สองก็สอนนักธรรมโทได้ ทำให้มีความยินดีมากขึ้น ความคิดที่จะลาสิกขาบทก็ยังไม่
เกิดขึ้น (จิต ภิบาลแทน, ๒๕๑๔ : ๒๒)

ภิกษุอินทปัญโญ เริ่มคิดที่จะมาเรียนที่กรุงเทพมหานคร เพื่อจะได้เป็นคนมี
หน้ามีตา มีเกียรติยศชื่อเสียง เมื่อมารดาทราบเรื่องก็ยินยอมและสนับสนุน โดยจะฝาก
ให้ไปอยู่กับพระมหาภักดิ์ ปิยทัสสี (พระครูชยาภิวังษ์ ป.๖ เจ้าอาวาสวัดใหม่พุมเรียง
ปัจจุบัน) ในโอกาสที่พระมหาภักดิ์กลับไปพุมเรียง เมื่อทราบเรื่องก็รับรองจะให้ความ

อนุเคราะห์เรื่องที่พักตลอดจนการขบฉันทและสถานที่เรียน ภิกษุอินทปัญโญจึงเกิดทางเข้า
มากรุงเทพมหานคร เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ โดยมาอยู่กับพระมหากัลั่น ที่วัด
ปทุมคงคา คณะ ๑ ซึ่งขณะนั้น พระปรการมณี (จีบ) เป็นเจ้าอาวาส เมื่อจัดการ
เรื่องที่เรียนเสร็จก็เริ่มเรียนทันที (จิต ภิบาลแทน, ๒๕๑๔ : ๒๓)

ครั้นภิกษุอินทปัญโญ มาอยู่กรุงเทพมหานคร และเรียนบาลีได้ ๒ เดือน ก็เกิด
ความเบื่อหน่าย ความคิดที่ว่าเปรียญที่พระภิกษุเรียนและไวยากรณ์จะเน้นเกียรติและชื่อเสียง
แตกในกรุงเทพมหานคร ก็ไม่มีใครเขาสนใจกัน อีกทั้งความวุ่นวาย แออัดและเสียง
อึกทึกครึกโครมของกรุงเทพมหานคร ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย ใจไม่เป็นสุข ความคิด
เรื่องลาสิกขาบทก็เกิดขึ้น ตัดสินใจเด็ดขาดว่า กลับบ้านนอกดีกว่า จึงไปกราบลา -
พระมหากัลั่นและท่านเจ้าอาวาส ซึ่งทำให้ท่านทั้งสองประหลาดใจไปตาม ๆ กัน

เมื่อกลับไปอยู่ที่วัดใหม่พุมเรียงที่เคยมียูมาาก่อน ความคิดที่จะสึกเมื่อออกจาก
กรุงเทพมหานครก็หมดไป เพราะที่นั่นมีแต่ความสงบตามธรรมชาติ ปราศจากการ
รบกวน และความเย้ายวนใหล้วนไหว ทำให้คิดที่จะเรียนนักธรรมเอกต่อ และก็ปรากฏ
ว่าปลายพรรษานั้น พระภิกษุอินทปัญโญ ก็สอบนักธรรมเอกได้ตามที่ตั้งใจไว้

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ นางหงวน เสรฐภักดิ์ ซึ่งมีศักดิ์เป็นอาของพระภิกษุเงื่อม
อยู่ที่ตลาดผานคอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้บริจาคเงิน ๕,๐๐๐ บาท สร้างโรงเรียน -
ปริยัติธรรมขึ้นที่วัดพระธาตุ อำเภอยะยา การก่อสร้างได้เสร็จเรียบร้อยก่อนหน้าวัน
เข้าพรรษา และเตรียมที่จะทำการสอนได้ทันที แต่เกิดปัญหาไม่มีครูสอนประจำ ท่าน
เจ้าอาวาสวัดพระธาตุ ขณะนั้นได้แนะนำให้นางหงวน เสรฐภักดิ์ ไปนิมนต์พระภิกษุ
เงื่อม อินทปัญโญ แห่งวัดใหม่พุมเรียงมาเป็นครูสอนนักธรรม เพราะท่านเจ้าอาวาส
ได้พิจารณาว่าพระภิกษุเงื่อม อินทปัญโญ เป็นผู้มีความรู้ดี ซึ่งนางหงวน เสรฐภักดิ์ รู้สึก
ดีใจมากและเข้าใจ ประกอบกับผู้ที่ท่านเจ้าอาวาสแนะนำนั้นเป็นหลานของนางเอง
นางหงวน จึงได้ไปติดขอขณินนทนต์ที่ ซึ่งพระภิกษุเงื่อม อินทปัญโญ ก็เต็มใจรับกานินนทนต์นั้น

ดังนั้น ในระหว่างพรรษาที่ ๔ ภิกษุเงื่อม อินทปัญโญ จึงต้องทำหน้าที่เป็นครูสอนนักเรียน ที่โรงเรียนปริยัติวัดพระธาตุ อำเภอไชยา เพราะภิกษุเงื่อม ต้องรับภาระสอนถึงสองชั้นเรียน คือ ทั้งชั้นเรียนนักธรรมตรี และชั้นเรียนนักธรรมโท ผลการสอบของนักเรียนนักธรรม ปรากฏเป็นที่น่าพอใจยิ่ง คือชั้นเรียนนักธรรมตรีสอบได้เกือบทั้งหมด ชั้นเรียนนักธรรมโทสอบได้เกินครึ่ง ซึ่งนำความภูมิใจให้แก่ภิกษุเงื่อมเป็นอย่างมาก และได้ก่อความปิติยินดีให้แก่นางหรงวณ ภริยานุภักดิ์ ผู้บริจาคเงินสร้างโรงเรียนปริยัติธรรมนั้นด้วย นางหรงวณ จึงได้ซื้อพิมพ์ดีดเครื่องต้น แบบกระเป๋าทัวถวายสมณาคณะภิกษุเงื่อม ในงานฉลองอาคารเรียนปริยัติธรรมวัดพระธาตุ อำเภอไชยาหนึ่งเครื่อง ภิกษุเงื่อมได้แต่งหนังสือ ชื่อ "การทำงาน" และพิมพ์แจกในงานนี้ด้วย นับเป็นหนังสือเล่มแรกที่พระภิกษุเงื่อม อินทปัญโญ ได้แต่งขึ้น (หนังสือเล่มนี้ไม่สามารถหาพบได้)

นายเลียง พานิช ผู้มีศักดิ์เป็นอาของพระภิกษุเงื่อม อยู่ที่ตลาดชุมพร ได้ทราบข่าวการเป็นครูสอนนักเรียนของพระภิกษุเงื่อม และเห็นว่าภิกษุเงื่อมจะพอใจอยู่เพียงแต่การเป็นครูนักเรียน โอกาสที่จะศึกษาหาความรู้เพื่อความรู้ความกว้างก็จะหมดไป ด้วยน่าจะหาโอกาสเรียนต่อไปอีก จึงได้มาแนะนำว่า ถ้ายังจะรักวิชาอยู่ต่อไป ควรมาเรียนต่อที่กรุงเทพมหานครให้มีความรู้บ้าง ๆ จะดีกว่า ซึ่งความเห็นนี้บรรดาญาติ และมิตรสหายต่างเห็นดีด้วย และสนับสนุนกันอย่างเต็มที่ ภิกษุเงื่อมจึงตกลงใจเข้ามาเรียนในกรุงเทพมหานครอีกครั้งหนึ่ง

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๓ พระภิกษุเงื่อมได้เดินทางมากรุงเทพมหานคร และพักอยู่กับพระมหาภักดิ์ ที่วัดปทุมคงคา เช่นครั้งก่อน ในการเรียนนั้นพระภิกษุเงื่อม ได้เรียนด้วยตนเองเป็นบางวิชา และบางวิชาก็เรียนกับพระมหาภักดิ์ โดยเฉพาะภาษาบาลี พระมหาภักดิ์ได้กล่าวถึงพระภิกษุเงื่อม ในครั้งนั้นว่า "เมื่อนักศึกษาที่แท้จริง ใฝ่หาความรู้ อยู่เสมอเป็นคนเข้าใจอะไรได้ฉับพลัน เรียนรู้ได้เร็ว เคยเขียนจดหมายเป็นภาษาบาลีถึงอาตมาหลายครั้ง แสดงว่ามีความรู้บาลีดี ..." (สัมภาษณ์ พระครูชยาภินันท์ วัดใหม่-พิมพ์เรียง ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๕)

พระภิกษุเงื่อม อินทปัญโญ เป็นคนไม่ชอบชีวิตสมณะในกรุง และไม่ถูกโรคกับฝุ่น กลิ่นน้ำเน่าในคลอง เสียงรถยนต์ และอากาศร้อนอบอ้าว ซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่มีในวัดภายนอก แต่เพราะหวังจะเอาดีทางการศึกษาจึงทนอยู่จนการสอบไลมาดีเสร็จ ปรากฏว่าท่านเป็นผู้หนึ่งในจำนวนผู้สอบเปรียญสามประโยคได้ในปีนั้น

ล่วงมาถึงพรรษาที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๙๔ พระภิกษุเงื่อมยังคงอดทนเรียนต่อมา แต่เกิดความเบื่อหน่าย และอึดอัดใจต่าง ๆ ความเพิดเพลินในการเรียนภาษาบาลีแทบไม่มีเหลืออยู่เลย ไต่หันไปสนใจวิชาอื่น ๆ เพื่อคลายความเบื่อหน่าย โดยหันไปสนใจ - วิชาวิทยาศาสตร์ การถ่ายรูป วิทยุ ซ่อมเครื่องพิมพ์ดีดเอาไว้ใช้เอง ชอบสะสมหนังสือธรรมะ ชอบสังเกต หยิบเอาปัญหาเกี่ยวกับการประเพณีธรรมมาขบคิดกับเพื่อนภิกษุด้วยกัน ปัญหาความคลลเคลื่อนของการปฏิบัติธรรมจนเป็นเหตุให้มีคนกล่าวใส่ร้ายป้ายสีภิกษุได้โดยง่าย ไต่ปรึกษาและปรารภถึงเหตุ และวิธีแก้ไขกับเพื่อน ๆ พระภิกษุด้วยกัน ซึ่งเพื่อนภิกษุหลายรูปแสดงความเห็นในแง่ต่าง ๆ และสรุปลงว่าจะต้องเริ่มงานเป็นสามระยะ คือ ระยะที่ ๑ หาที่สงบสักที่ศึกษากันว่าวิชาธรรมะจากพระไตรปิฎก เพื่อให้ได้ความรู้ที่ถูกคองตามพุทธโอวาทจริง ๆ ระยะที่ ๒ เมื่อได้ความรู้แน่นแล้วก็ช่วยกันเผยแผ่ออกไปในหมู่คนสนใจ และระยะที่ ๓ หดลองปฏิบัติด้วยตนเองตามพุทธโอวาทนั้น ๆ ซึ่งภิกษุเงื่อมไต่เห็นพ้องควย และตกลงใจจะทำงานนี้อย่างอุทิศชีวิต แมจะเพียงคนเดียวก็ยินดี จึงใช้เวลาทั้งหมครรวบรวมหนังสือตลอดจนอุปกรณ์ต่าง ๆ ไว้ ส่วนการเรียนภาษาบาลีสูงขึ้นไ่นั้น จะหยุดเพียงเท่านี้ จะสอบไล่ไต่หรือไม่ไต่ไม่ไชเรื่องแปลก เพราะภิกษาความรู้เท่าที่มีอยู่คงพอที่จะไชเป็นเครื่องมือไต่แล้ว ผลการสอบไลมาดีปลายปี พ.ศ. ๒๔๙๔ นั้น ปรากฏว่า ภิกษุเงื่อมไม่มีรายชื่ออยู่ในจำนวนผู้สอบไล่ไต่ ซึ่งก็มีไต่ทำให้ภิกษุเงื่อมรู้สึกเสียใจแถอย่างไเก เพราะเป็นสิ่งที่ไต่คิดไว่ล่วงหน้าแล้ว

การศึกษาภาษาต่างประเทศ

พุทธทาสภิกษุ เป็นภิกษุรูปหนึ่งที่มีความรู้ในภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี ทั้งการเขียน การอ่าน การพูด และการฟัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเขียนกับการอ่าน นอกจากไต่

เรียนจากโรงเรียนมัธยมสารภีอุทิศแล้ว ส่วนใหญ่ก็เป็นการศึกษาด้วยตนเอง โดยการอ่านจากหนังสือและวารสาร มีวารสาร ๒ ชื่อ ที่พุทธทาสภิกขุอ่านมาตั้งแต่เริ่มอุปสมบทใหม่ ๆ ก็คือ British Buddhist, และ Mahabodhi ซึ่งนายธรรมทาส พานิช น้องชายเป็นสมาชิกและจัดส่งไปให้พุทธทาสภิกขุ (สัมภาษณ์ นายธรรมทาส พานิช, ๒๖ มกราคม ๒๕๔๙) หนังสือภาษาอังกฤษที่อ่านอยู่เสมอ ๆ ในระยะแรก คือ Secret Books of the East ของ Maxwell Taylor ชาวเยอรมัน และไถ่ศึกษาจาก Lingua-phone ซึ่งพุทธทาสภิกขุได้จัดซื้อเอง (สัมภาษณ์คุณวิภา ปรเมตธิษฐ, ๒๓ มกราคม ๒๕๔๙) ในขณะที่เรียนบาลีอยู่ที่วัดปทุมคงคากับพระมหาภคินันท์ เมื่อมีเวลาว่างก็ไปเรียนภาษาอังกฤษกับนายผ่อง มิสินทรางกูร กว๊าย (สัมภาษณ์ พระครูชยาภิวัด วักใหม่พุมเรียง, ๒๔ มกราคม ๒๕๔๙)

พุทธทาสภิกขุเริ่มสนใจการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

- ในระหว่างพรรษาที่ ๖ นี้เอง ภิกษุเงื่อม อินทปัญโญ ได้ติดต่อกับนายธรรมทาส พานิช น้องชายอยู่เสมอ ๆ เกี่ยวกับการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม และได้ทราบข่าวว่าทางพุมเรียงเองก็มีกลุ่มผู้สนใจต่อการปฏิบัติธรรมเพิ่มมากขึ้น มีหลายคนได้แสดงความคิดเห็นที่ตรงกันว่า ควรทำอย่างไรในกรณีที่จะช่วยกันรื้อฟื้นการปฏิบัติธรรมให้ดีขึ้น การที่มีกลุ่มบุคคลเกิดความคิดและความต้องการที่จะทำในสิ่งที่ตรงกันเช่นนี้ เป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมและผลักดันให้พระภิกษุเงื่อม เกิดความตั้งใจจริงอย่างแน่วแน่ที่จะทำตามแผนงานที่ได้คิดไว้

หลังจากผลการสอบไล่บาลีประจำปี พ.ศ. ๒๔๙๔ ประกาศออกมาแล้ว พระภิกษุเงื่อม ได้เขียนจดหมายมาถึงนายธรรมทาส พานิช น้องชาย เกี่ยวกับการตัดสินใจและตั้งใจที่จะรับใช้พระศาสนา ความตอนหนึ่งในจดหมายมีว่า "... การมาบ้านของฉันไม่ได้ในเวลานี้ให้แน่นอนนัก คือฉันเปลี่ยนความคิดอย่างเด็ดขาด ฉันจะออกจากกรุงเทพมหานคร ซึ่งฉันคิดว่าควรอยู่ เป็นการออกครั้งสุดท้าย และตั้งใจจะไปหาที่สงบจากการรบกวนทั้งภายนอกและภายในสักแห่งหนึ่ง เพื่อสอบสวนค้นคว้าวิชาธรรมที่ได้เรียนมาแล้ว และจะได้

เพิ่มเข้าใหม่ เมื่อเรียบร้อย เป็นการที่ความจำและโคหลักธรรมพอที่จะเชื่อว่า การ -
 ความสำเร็จของฉันไม่ผิดทางแล้วก็จะทิ้งตำราที่ฉันเคยรัก และหอบหิ้วมาแล้วโดยไม่มีเหลือเลย
 มีชีวิตอย่างปลอดโปร่ง เป็นอิสระที่สุดเพื่อค้นหาความบริสุทธิ์ และความจริงตลอดไป และ
 ไม่แน่ว่าจะอยู่ที่ไหน หากว่าคนล้าพังกิไม่พบแม่แต่เบื่องตนแล้ว จึงคิดว่าจะไปสมาคมกับ
 พวกที่อาจเป็นเหตุผลแห่งการค้นคว้า เช่น พวกโยคีในอินเดีย ตามที่คิดไว้ บัดนี้กำลัง
 รวบรวมว่าจะโคให้สงบที่ไหนอาศัยสักชั่วครู่เพื่อจัดการกับตำราสัก ๕ - ๖ เดือน ...
 ฉันมีโชคคือ ซึ่งฉันคิดว่าฉันรู้สึกว่ามีค่ามาก คือ โคเพื่อนคนหนึ่งซึ่งมีความรู้สึกเกี่ยวกับ
 ชีวิตเหมือนกัน ตรงกันโดยไม่โคแนะนำซึ่งแรงแก่กันและกันเลย เราต่างมีเข็มมุ่งหมาย
 อย่างเดียวกันในกิจการช่างค้นหา และเวลานี้มีฐานะทางกาย และใจ เหมือนกันทุกอย่าง
 และถ้าโชคยังดีขึ้นไปอีก เราอาจจะโคทำงานร่วมกันก็ได้

เราตกลงใจกันแน่อนแล้วว่า กรุงเทพมหานคร บีไซ เป็นที่จะค้นพบความบริสุทธิ์
 แรกอล่าเขาเรียนปริยัติธรรมทางเจ็ดอวยยศศักดิ์ เป็ยผลคือให้เรารู้สึกตัวว่าเป็นการก้าวผิด
 ไปหนึ่งก้าว หากรู้ไม่ทันก็จะต้องก้าวไปอีกหลายก้าว และยากที่จะถอนออกโคเหมือน
 บางคน จากการรู้สึกว่าการผิดนั้นเอง ทำให้พบเงื่อนว่าหาอย่างใดเราจะก้าวถูกด้วย

เราเกิดตามโลกตั้งแต่กำเนิดมาจนถึงนาที่ที่มีความรู้สึกนี้ ต่อไปเราจะไม่
 เดินตามโลกและลาโลกไปค้นหาสิ่งที่บริสุทธิ์ ตามรอยพระอรหันต์ที่พบแล้วจะพบ หากเรา
 ขึ้นเดินตามโลก และเป็นการเดินตามหลังโลก ตามหลังอย่างไม่มีเวลาทัน ถึงแม้ว่า
 เราจะโคเกิดอีกตั้งแสนชาติก็ดี บัดนี้เราจะไม่เดินตามหลังโลกอีกต่อไป จะอาศัยโลกแต่
 ภายนอก ส่วนใจเราจะทำให้เป็นอิสระ จากโลกอย่างที่สุด เพื่อเราจะโคพบความบริสุทธิ์ใน
 ขณะนั้น

เรายังพบอีกว่าการ เป็นทวงญาติพี่น้อง เพื่อนและศิษย์เป็นการทำลายความสำเร็จ
 แห่งการค้นหาค้นหาความสุขและความบริสุทธิ์ ซึ่งเราตั้งใจพยายามหาให้แก่ พ่อ แม่ พี่ น้อง ที่
 เรากำลังเป็นทวงอยู่นั่นเอง ซึบเป็นดังนี้เรากองตายเสียก่อนเป็นแน่ เราจะทำตามอย่าง
 พระพุทธเจ้า ตามคำบอกเล่าของพระองค์เองว่า พระองค์ออกค้นหาความบริสุทธิ์ทั้งขณะ

พอ แม่ พี่ น้อง มีน้ำตาเต็มหน้า เพราะไม่อยากให้จากไป (ในบาติแต่ยังไม่พบการหนี ออกนบวช) การที่เราปลงศพเช่นนี้ ทำให้เราฟรีขึ้นอีกเปราะหนึ่ง และหวังว่าพ่อแม่ พี่ น้อง ของเรากงปลงศพเช่นเดียวกัน แม้ว่าบางที่เราจะต้องจาก พบอาจไม่พบกัน เลยก็ได้..." ต่อมาพระภิกษุเงื่อมได้เขียนจดหมายมาถึง นายธรรมทาส พานิช อีก ฉบับหนึ่งเป็นฉบับสุดท้าย ก่อนที่พระภิกษุเงื่อมออกเดินทางกรุงเทพมหานคร มีข้อความ ตอนหนึ่งว่า "... เรื่องของฉันที่โคได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ลัทธิเกลียดชัง หรือเกลียดกรุงเทพมหานคร โคได้ออกไปไผ่มากกว่าหนึ่งคน และยังมีต่อไปอีกตามลำดับ ฉันแปลกใจที่สุด เพราะไม่เคยเชื่อเลยว่าจะมีคนเชื่อและยอมทำตาม... เขากลับความ เห็นอย่างเถียงยาก ยอมสละเป็นลำดับ เช่น ครั้งแรกไม่กลัวอาจารย์จะโกรธ ครั้งที่ สองไม่กลัวพ่อ แม่ เสียใจ ผลที่สุดไม่กลัวตาย ขอแต่ให้โคดำเนินไปในทางบริสุทธิ์... รู้แต่เพียงว่าที่เข้ามาแล้วและกำลังเป็นอยู่ไม่เป็นทางที่จะโคพบพระพุทธเจ้าที่ไหน... ฉันก็มีคนแปลกคน ไม่รู้จะไปขออาศัยสถานที่ไหน เพื่อการศึกษาของเราจึงจะเหมาะ นอกจากบ้านเราเอง และก็ไม่มีที่ไหนนอกจากบ้านเราที่ผมเรียง ก่อนที่ฉัน จึงจำเป็นต้องอาศัยขอความช่วยเหลือรบกวนในบางอย่าง คือ ต้องมีผู้ช่วยให้โคโอกาสเรียนมากที่สุด และใคร ๆ จนถึงเสียว่าฉันไม่โคกลับมาพักอยู่ที่ผมเรียงเลย การกินการอยู่ขอ รบกวนให้มีการ เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเล็กน้อย คือ ถ้าไม่อาจทำอย่างอื่น ชาวที่ใส่ บาตรจะคลานไปลาเสียด้านใดก็ได้ ลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้าจะไม่รบกวนอย่างอื่นอีกเลย ฉันจะเป็นผู้พิสูจน์ให้เพื่อน เห็นกันว่าพระอรหันต์แท้ทั้งหมดยังมีชีวิตอยู่ด้วยชาวสุกที่หุงควายปลาย ชาวสารทักและรายน่าสมหรือน่าฉักคองนิคหนองเต้านั้น เราลองกินข้าวสุกของชาวสาร เป็น ตัวและน้ำปลาที่ยังดีกวาน้ำสม และเราลองกินอยู่ เกี่ยวนี้รู้ดีว่าไม่มีการชักของเลย ที่จะกิน ต่อไป... (จดหมายทั้งสองฉบับนี้ยังเก็บอยู่ที่นายธรรมทาส พานิช) (ชิต ภิบาลแทน , ๒๕๑๔ : ๓๕ - ๔๑)

ในเรื่องที่เกี่ยวกับการหาสถานที่สงบสงัดเพื่อค้นคว้าศึกษาและปฏิบัติธรรมนี้ ภิกษุเงื่อมได้เขียนจดหมายถึงคุณครูบวช ศรีสัมย์ ซึ่งเคยสอนท่านมาสมัยเรียนอยู่ชั้นประถม ที่ โรงเรียนโพธิ์พิทยากร ขอให้คุณครูบวช ช่วยติดต่อหลวงพ่อบุญเรือง วัดป่าหมาก ตำบล -

ป่าหมาก อำเภอยะยา ไททอง จะขอไปอยู่ที่วัดป่าหมากเพราะสงบดี แรกคุณครูบิ
เห็นว่าที่วัดป่าหมาก แม้จะสงบและสงบเงียบก็มากก็ตาม แต่ก็แห้งแล้งเกินไป จึงได้
เขียนตอบแนะนำว่า ควรจะอยู่ที่วัดพระพิชัย จิต คำบดหมี่เรียง อำเภอยะยา ซึ่งเป็น
วัดร้าง และสงบสงัดเงียบก็มาก เหมาะที่จะทำการศึกษากนควาและปฏิบัติธรรม ทั้ง
อยู่ใกล้ญาติมิตร ที่จะอุปถัมภ์ค้ำชูในสิ่งที่ขาดแคลน และเกื้อกูลในสิ่งที่อำนวยการศึกษา
กนควาและการปฏิบัติเป็นไปตามความมุ่งหมาย (สัมภาษณ์ คุณครูบิ ศรีสมัย, ๒๕ มกราคม
๒๕๕๕)

เมื่อทราบข่าวจากทางไธยาว่า พ่อจะหาสถานที่พักชั่วคราวเพื่อจัดการศึกษา
เกี่ยวกับคัมภีร์ตามที่ไธยาใจไว้แล้ว พระภิกษุเงื่อม อินทปัญโญ ก็แจ้งวันกำหนดกลับให้
เพื่อนภิกษุที่มีความคิดตรงกันทราบ หากใครมีความปรารถนาจะไปทำงานร่วมกันเพื่อช่วย
ส่งเสริมหลักธรรมแล้ว ขอให้เดินทางไปรวมกันได้เลย หรือถ้ายังไม่พร้อมจะเดินทางไป
ที่หลังก็ได้ แล้วแต่ละคนจะเห็นสะดวกอย่างไร ขณะนั้นได้มีสามเณรรูปหนึ่งกับภิกษุอีกรูปหนึ่ง
สนใจในกิจการที่จะทำนี้ ไธยาก็ลงมาร่วมเดินทางไปด้วย พระภิกษุเงื่อม เดินทางกลับทาง
รถไฟถึงหมี่เรียง เมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๕๕๕ แรกที่ไธยาไปพักอยู่ในอุโบสถวัดใหม่
สวนภิกษุและสามเณรที่ติดตามมาด้วยได้รับการต้อนรับจากญาติโยมทางบ้านให้กลับ จึง
กลับบ้านเดิมเสีย ในที่สุดก็เหลือแต่พระภิกษุเงื่อม อินทปัญโญ แต่เพียงรูปเดียวเท่านั้น
ที่ตั้งหน้าทำงานที่ไธยาใจไว้ต่อไป

คณะธรรมทาน

พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นจุดเริ่มต้นแรกของคณะธรรมทานซึ่งเกิดจากความนึกของ
พุทธศาสนิกชน และนายธรรมทาส พานิช ขณะที่พุทธศาสนิกชน กำลังเรียนปริยัติธรรม
อยู่ที่วัดป่าหมาก กทม. และนายธรรมทาส พานิช ทำการค้าอยู่ที่ตลาด
หมี่เรียง พุทธศาสนิกชนนั้นต้องการที่จะรื้อฟื้นการปฏิบัติธรรมให้เป็นไปโดยถูกต้องตาม
พุทธประสงค์ เพื่อเกิดผลแก่นักศึกษาในสมัยนี้ให้จริง ๆ ส่วนนายธรรมทาส นั้น ได้
เริ่มสนใจพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งเรียนอยู่ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปี ๒๕๒๕

(จิต ภาวแทน, ๒๕๑๔ : ๔๔) ได้เคยอ่านเรื่องเกี่ยวกับการเผยแผ่พุทธศาสนาของ
 ธานณาการิก ขรรณปาละ ซึ่งเขียนโดย E. Yeast Brown พิมพ์ลงในหนังสือ-
 พิมพ์ Spectator ฉบับวันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ และหนังสือ Young
 East ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ส่งเสริมการเผยแผ่พุทธศาสนา พิมพ์เป็นภาษาอังกฤษออก
 ในญี่ปุ่น ทำให้นายธรรมทาสได้คิดว่า "พุทธศาสนาของเราจะต้องมีอะไร ๆ ดีมากพอที่
 จะอวดฝรั่งได้เป็นแน่" จึงได้พยายามหาหนังสือมาอ่านจนสามารถเข้าใจและซาบซึ้ง
 ในอรรถรสของธรรมะยิ่งขึ้น (สัมภาษณ์ นายธรรมทาส พานิช, ๒๖ มกราคม ๒๕๔๙)

นายธรรมทาส พานิช ได้ติดต่อกับภิกษุเงื่อม อินทปัญโญ อยู่เนือง ๆ และ
 ได้รวมกลุ่มนักสนทนาธรรมขึ้น แล้วจัดหาหนังสือธรรมะ ซึ่งจะช่วยให้ผู้อ่านหนังสือเพิ่มมาก
 ขึ้น (สัมภาษณ์ นายธรรมทาส พานิช, ๒๖ มกราคม ๒๕๔๙) โดยเก็บไว้ที่ร้าน -
 ไชยาพานิช พุมเรียง อำเภอลำยอง นายธรรมทาส พานิช ได้ตกลงใจที่จะอุทิศเวลา
 แห่งชีวิต กำลังกาย และความสามารถของตน ตลอดจนทรัพย์สิน เพื่อการส่งเสริมการ
 ปฏิบัติธรรม แต่เพราะว่ามีผู้สนับสนุนหลายคน จึงจัดตั้งเป็นคณะขึ้นว่า "คณะธรรมทาน"
 เพื่อเป็นกำลังใจในกลุ่มสนทนาธรรม คณะธรรมทานได้ตกลงพร้อมใจกันเลือกเอาพุทธภาษิต
 ที่ว่า "สุพุทธา รมํ ทานํ ชินาติ : The Gift of Truth Excels all Other Gifts
 การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง" ขึ้นเป็นอุดมคติประจำชาวคณะธรรมทาน

วันหนึ่งนายธรรมทาส ได้มาธุระที่ตลาดไชยา ได้พบกับนายสิริเสนา ชาว
 อินเเคีย ซึ่งเป็นผู้สนใจพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน นายสิริเสนา ได้เล่าให้นายธรรมทาส
 ฟังเกี่ยวกับความเลื่อมใสศรัทธาของพุทธศาสนาในอินเเคีย และเรื่องธรรมากริก ขรรณปาละ
 และสมาคมนมหาโพธิ์ นายธรรมทาสได้มอบหนังสือพิมพ์ Mahabodi ซึ่งพิมพ์เป็น
 ภาษาอังกฤษ โดยเป็นสมาชิกตลอดชีพ พร้อมกับส่งเงินอีก ๕ รูปี บริจาคสร้างวิหาร
 ที่สาร์นาถ มอบหนังสือพิมพ์ British Buddhist ของสมาคมนมหาโพธิ์แห่ง
 ลอนดอน Buddhism in England และ Buddhist Annual of Ceylon
 และส่งเงินไปสมทบทุนสร้างวิหารที่กรุงลอนดอน จำนวน ๑ ปอนด์

จำนวนหนังสือของคณะกรรมการได้เพิ่มมากขึ้น จึงต้องหาตู้ใส่ และผู้สนใจ
ธรรมะซึ่งแต่เดิมมีเพียง ๔-๕ คน ได้เพิ่มขึ้นเป็น ๒๐ - ๓๐ คน นับเป็นจำนวนที่น่า
พอใจยิ่ง (จิต ภิบาลแทน, ๒๕๑๔ : ๑๒๔)

นางเกลื่อน พานิช มารดา ได้เฝ้าดูความเคลื่อนไหวของคณะกรรมการ
ตลอดมา และได้ให้ความช่วยเหลือด้วยดี ได้ชักชวนใจทำพินัยกรรมฉบับหนึ่ง ดังนี้
(แถลงการที่ระลึกครบรอบยี่สิบห้าปี ของคณะกรรมการ, ๒๕๐๑ : ๒ - ๔)

(สำเนา)

หนังสือพินัยกรรม

ทำที่ร้านไชยาพานิช ตลาดพุมเรียง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดสุราษฎร์ธานี
วันที่ ๑ เดือนมิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๑๕

ข้าพเจ้า นางเกลื่อน พานิช เกิดปีกุน อายุ ๕๕ ปี อยู่บ้านพุมเรียง
อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีความประสงค์จะจัดการแบ่งทรัพย์สินส่วน ๆ
และรักษาส่วนที่ไม่แบ่งไว้ให้เรียบร้อย จึงได้ทำคำสั่งเป็นพินัยกรรมไว้ มีข้อความ
ดังต่อไปนี้

ข้อ ๑. ข้าพเจ้าทำพินัยกรรมเป็นภรรยา นายเซียง พานิช (ซึ่งได้ถึงแก่
กรรมแล้ว) มีบุตรสามคน ก่อนทำพินัยกรรมนี้ข้าพเจ้าได้แบ่งทรัพย์สินให้ไปแล้ว
ทุกคนดังนี้

(๑) (๒) (๓) ... (รายการทรัพย์สินที่แบ่งให้บุตรสามคนแล้ว และ
แบ่งให้อีกเมื่อถึงแก่กรรม)

ข้อ ๒. ทรัพย์สินสมบัติที่ยังเหลืออยู่จากการแบ่งนั้น ดังต่อไปนี้ คือ

ก. สินกาและเงินสดและเครื่องใช้สอย ในร้านไชยาพานิช เป็นเงิน
๓,๔๐๓ (สามพันสี่ร้อยสามบาท)

ข. เงินกู้มีสัญญา ๒ ฉบับ เป็นเงิน ๒,๕๙๕ บาท (สองพันห้าร้อยเก้า-
สิบห้าบาท)

รวมทั้งสองรายนี้เป็นเงิน ๒,๓๘๔ บาท (หกพันสามร้อยเจ็ดสิบแปดบาท) เมื่อข้าพเจ้าตายแล้ว ห้ามไม่ให้แบ่งปันแก่ญาติ ไหว้รวมไว้เป็นก้อนเดียว ตั้งแต่นั้นไปจนตลอดเวลา เรียกว่า "เงินทุนคนตระกูลพานิช" สำหรับใช้ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นตามที่โคกลาวไว้ใน ข้อ ๔ ห้ามไม่ให้ใช้เงินทุน

ส่วนเงินที่ข้าพเจ้าเก็บไว้ใช้เป็นส่วนตัวต่างหาก ไม่ให้ระบุไว้ในพินัยกรรม หรือที่จะงอกเงยออกจากเงินรายนี้ในวันข้างหน้า เมื่อข้าพเจ้าถึงแก่กรรมลง จักการแล้ว ยังเหลืออยู่เท่าใดให้เอาสมทบเข้าในเงินทุนคนตระกูลพานิช มีบัญชีแสดงโดยเปิดเผย

ข้อ ๓. ให้มีคณะกรรมการคณะหนึ่ง จำนวนไม่น้อยกว่าสามคนเป็นผู้รักษาค้นทุนตระกูลพานิช ตลอดจนวางระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับทุนนี้ กรรมการชุดแรกคือ บุตรทั้งสามของข้าพเจ้า

นอกจากกรรมการชุดแรกให้ทำหน้าที่ของกรรมการที่ประจำอยู่เป็นผู้เลือกตั้งให้มีกรรมการครบคณะอยู่เสมอ และให้เลือกตั้งเฉพาะบุคคลในตระกูลพานิช หญิงหรือชายก็ตาม เมื่อข้าพเจ้าถึงแก่กรรมแล้วให้กรรมการมีอำนาจเต็มที่ทุกอย่าง ที่จะจัดการรักษาค้นทุนตระกูลพานิชนี้ให้เกิดดอกออกผล และแบ่งดอกผลจ่ายไปตามที่กำหนดไว้ ให้ใช้เสียงข้างมากเป็นก้ำกึ่งขาดในกิจการของทุน เฉพาะที่ไม่สามารถตกลงกันได้ และไม่ผิดระเบียบเลือกตั้ง กรรมการที่วางใจใดเป็นผู้เก็บรักษาเงินตลอดจนเอกสารต่าง ๆ

ข้อ ๔. ผลประโยชน์อันเกิดจากทุนคนตระกูลพานิช ให้กรรมการสั่งจ่ายดังต่อไปนี้

- ก. ในการบุญกุศลบำรุงพุทธศาสนาที่ใดกำหนดไว้ให้เป็นกิจการประจำตระกูล หรือที่ข้าพเจ้าแสดงความประสงค์ไว้ให้
- ข. ในการบำรุงตระกูลพานิช เป็นคนว่าบุตรหลานผู้สืบตระกูลพานิช คนใดคนหนึ่งไม่มีทุนเล่าเรียน แต่มีความประพฤติดี เล่าเรียนดี หรือได้รับความวิบัติยากจน ให้เอาเงินผลประโยชน์ของทุนนี้ออกช่วยเหลือพอสมควร

ข้อ ๕. ในส่วนร้านไชยาพานิช มีเจ้าของและเงินสกลใจไ้เป็นบัญชีของร้านหนึ่งฉบับ ให้กรรมการจัดไว้ เป็นที่อนุญาตให้บุตรหลานตระกูลพานิชที่มีความประพฤติดีสมควรสืบตระกูลได้จริง เจ้าพนักงานค้าย

ข้อ ๖. พันຍกรรมของข้าพเจ้าไ้ทำไ้เป็นสามฉบับมีข้อความตรงกัน ไ้มอบไ้บุตรคนละฉบับ

บรรดาผู้มาฟังพันຍกรรมนี้ ไ้เต็มใจเป็นพะยานให้แกข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไ้ลงลายมือชื่อไว้ค่อนหาพะยานเป็นหลักฐาน

ลงลายมือชื่อผู้ทำพันຍกรรม เคลื่อน

กิจการของคณะธรรมทานไ้เริ่มก่อตั้ง โดยพันຍกรรมฉบับนี้ ในต้นเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ นางเลื่อน พานิช ไ้จัดบ้านหลังหนึ่ง ในบริเวณตลาดพมเรียงเป็นห้องธรรมทาน ชักชวนมิตรสหายบำเพ็ญบุญทุกวันพระ มีการถวายสังฆทานไหวพระ ฟังธรรม สนทนาธรรม นายธรรมทาส พานิช ไ้รับมอบหน้าที่ให้รักษาเงินทุนคนตระกูลพานิช เริ่มใช้ดอกผลของเงินทุน ในกิจการของคณะธรรมทาน ในปี พ.ศ. ๒๔๙๕ - ๒๔๙๖ ไ้รับดอกผลจากทุนคนตระกูลพานิช ๕๒.๕๐ บาท รับเงินอนุโมทนา ๕๖.๓๐ บาท รวม ๑๐๘.๘๐ บาท ใช้ในกิจการของสวนโมกขพลาราม ๑๖๙.๑๒ บาท ใช้ทางห้องธรรมทาน ๒๒๐.๖๔ บาท ใช้ในการอุดหนุนออกหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาปีที่ ๑ ๒๕๐.๔๔ บาท ตลอดเวลา ๑๐ ปีแรก (๒๔๙๕ - ๒๔๘๕) ไ้รับดอกผลจากคนคนตระกูลพานิช ๓,๔๘๘ บาท ไ้รับอนุโมทณารวมทำบุญ ๔๔๘.๖๔ บาท รวม ๔,๙๓๖.๖๔ บาท ใช้ในกิจการทางสวนโมกขพลาราม ๑,๓๙๙.๙๐ บาท ใช้ทางห้องธรรมทาน ๔๔๒.๔๒ บาท ใช้อุดหนุนการพิมพ์หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ๑,๖๓๓.๐๖ บาท ใช้ในการทำบุญอุยานางเลื่อน พานิช สมทบการสร้างสุสาน สร้างสาขาพิพิธภัณฑ สร้างหอสมุดธรรมทาน สร้างสโมสรธรรมทาน ๑,๓๕๒.๐๖ บาท

ในระยะปี พ.ศ. ๒๔๘๖ - ๒๔๙๐ เป็นระยะสงคราม ไ้ใช้เงินดอกผลในการซื้อจำนวน ๕๐๐ บาท ชื่อที่เปลี่ยนแปลงหนึ่งจากหลวงพรมปัญญา จำนวน ๕๐ ไร่ ที่ดิน

แปลงนี้อยู่ที่ตำบลละเม็ก อำเภอลำทะเมนชัย ห่างไปทางทิศตะวันตกของตลาดไชยาประมาณ ๔ กิโลเมตร จัดสร้างเป็นสำนักสงฆ์วัดธารน้ำไหล และจัดสวนโมกขพลารามปัจจุบัน ใช้ในการสร้างสโมสรธรรมทาน ๔๔๔ บาท และใน พ.ศ. ๒๔๙๑ นางเลื่อนถึงแก่กรรม ได้ใช้เงินทุนบุตรภูกุลพานิช (เงินต้น) จำนวน ๕,๐๐๐ บาท สร้างศาลาปาชา อุทิศ แก่นางเลื่อน พานิช หนึ่งหลัง คงเหลือเงินทุนบุตรภูกุล พานิชกองตั้งมูลนิธิ คือ

๑. เงินทุนบุตรภูกุลพานิชกองเหลืออยู่ ๕๐๐ บาท
๒. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ สมทบทุน ๓๐๐ บาท
๓. นายชำนาญ ลือประเสริฐ สมทบทุน ๑๐๐ บาท
๔. เจาราชภากินัย เชียงใหม่ สมทบทุน ๑,๐๐๐ บาท

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ กิจการของคณะธรรมทาน ได้จัดตั้งโรงพิมพ์ขึ้นเพื่อจัดการ ออกหนังสือพิมพ์ "พุทธศาสนา" เพื่อประโยชน์ในการเผยแผ่หลักธรรมที่ถูกต้องให้กว้าง ขว้างออกไป ได้ใช้เงินของคณะธรรมทาน จำนวน ๑,๐๐๐ บาท ใช้เป็นค่าแท่นพิมพ์ ๓๐๐ บาท โดยซื้อแท่นพิมพ์ชื่อ Tip Top , ต่อจากไทยวัฒนาพานิช กำหนดค่า - กระจก ๑๕๐ บาท และค่าตัวพิมพ์ ๕๕๐ บาท ใช้โรงครัวของห้องธรรมทานเป็นโรงพิมพ์ พิมพ์เล่ม ๑, ๒, ๓, ๔ พิมพ์ครั้งละ ๑,๐๐๐ เล่ม จำหน่ายเล่มละ ๒๐ สตางค์ คงใช้ เงินของ "บุตรภูกุลพานิช" ช่วย เพราะเงินที่ได้จากการจำหน่ายไม่พอกับค่าทุน (สัมภาษณ์นายธรรมทาส พานิช, ๒๖ มกราคม ๒๕๔๔)

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๔ รัฐบาลได้ย้ายที่ทำการของหน่วยราชการต่าง ๆ ซึ่งมีที่ วาการอำเภอลำทะเมนชัย และสถานีตำรวจ มาตั้งอยู่ที่บริเวณตลาดไชยา เพื่อความสะดวกใน การคมนาคมทางรถไฟ คณะธรรมทาน ได้พิจารณาความเคลื่อนไหวนี้ด้วยความสนใจ และเชื่อมั่นว่า บริเวณตลาดไชยาจะต้องก้าวหน้าขึ้นอย่างมาก และพุ่มเรียงก็อยู่ห่างจาก ทางรถไฟมากเกินไปไม่สะดวกในการติดต่อกับบรรดาผู้ใคร่ต่อการปฏิบัติธรรมใดก็ตามที่ อีกทั้งคณะธรรมทานก็ไม่มีโครงการที่จะขยายกิจการให้แพร่หลายยิ่งขึ้นไปอีก จึงตกลงพร้อมกัน ให้ย้ายคณะธรรมทานและร้านไชยาพานิช ไปอยู่ที่ห้องแถวไม้สองชั้นริมทางรถไฟด้านตะวันตก

ช่างถนนสายพมเรียงพระธาตุ ขึ้นเป็นสำนักงานกลาง โดยใช้ทุนส่วนตัวของนางเคลื่อนพานิช ชื่อห้องแถวและที่ดิน รวมสองห้องขึ้นเป็นกรรมสิทธิ์ กานหนาเป็นห้องคณะกรรมการ มีการเทศน์หรือแสดงธรรมทุกวันพระแปดค่ำ และจัดเป็นห้องอ่านหนังสือควย กานหลังใช้เป็นโรงพิมพ์ของคณะกรรมการ (จิต วิทยาสถาณ, ๒๕๑๔ : ๑๒๘ - ๑๓๐)

เมื่อคณะกรรมการออกหนังสือพุทธศาสนามาได้ถึงปีที่ ๔ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๙๕ คณะกรรมการก็ได้ประกาศความฝันของคณะกรรมการขึ้น อันเป็นเสมือนแนวทางในการปฏิบัติงานไว้ดังนี้ (พุทธศาสนา, ๒๔๙๕ : ปกในหน้า - หลัง)

ความฝันของคณะกรรมการ

กิจการอันเป็นอังกายของการรื้อฟื้นและส่งเสริมปฏิบัติธรรม

แบ่งเป็น ๓ แผนกดังนี้

ก. แผนกสวนโมกขพลาราม

๑. แผนกวิชาการและตุสมุค ทำการค้นคว้าทางหลักวิชาโดยเฉพาะ
๒. แผนกสัมภารการและการปฏิคม ทำงานจัดสถานที่และคณรับแขกของสถานที่
๓. แผนกสื่อสารและแลกเปลี่ยนความรู้ ทำการติดต่อกับกันทั่วไป
๔. แผนกนักปฏิบัติธรรม ทำการค้นคว้าคณทางวิปัสณาโดยเฉพาะ
๕. แผนกเผยแพร่วิชาที่คนใดควยวิธีทันสมัย และมีกิลปะ
๖. พิพิธภัณฑ์ถาวรปกรณ มีวัตถุและภาพเก็บถุคและการศึกษากรรมฐานทุกชนิด

ข. แผนกคณะกรรมการ

๗. แผนกจาริกเผยแพร่ธรรมทั่วจังหวัด หรือทั่วประเทศ
๘. แผนกทำการเทศนาประจำสำนัก หรือเฉพาะในเขตไชยา
๙. แผนกห้องอ่านหนังสือประชาชน จงใจให้รักการศึกษา

๑๐. แผนกของสมณสาส์นสำหรับกรรมการ คณะกรรมการ สมณคุณผู้ให้เพียงพอแก่การงานที่ทำ
๑๑. แผนกกองวิชาการ ทำการ กนกการ อยากรองสรรพวิชาทางพุทธศาสนา
๑๒. แผนกดำเนินวิธีการโฆษณาที่ทันสมัยตลอดถึงนโยบาย
๑๓. แผนกหนังสือพิมพ์ ออกตามรายคาบตามความสามารถ เพื่อโฆษณาธรรมและสื่อสาร
๑๔. แผนกหนังสือเอกสาร พิมพ์หนังสือจำหน่ายเอกสารเป็นกำไร และแจกฟรี
๑๕. แผนกโรงพิมพ์ เพื่อบำบัดความยุ่งยากอันเกิดจากพิมพ์ที่อื่นไกล
๑๖. แผนกโรงเรียนอบรมคัมภีร์พุทธศาสนา และพุทธวิทยาลัย

ค. แผนกบำเพ็ญทาน

๑๗. แผนกบำเพ็ญทานประจำสัปดาห์ หรือบ้าง (เช่นสังฆทาน)
๑๘. แผนกบำเพ็ญทานประจำปี (เช่นกรฐิน ตามวิธีที่ถูกทางธรรม)
๑๙. แผนกบำเพ็ญทานคราวพิเศษ (เช่นพุทฺธิกฐกัณฑ์ โรงเรียนเด็กอนาถา)

นายธรรมทาส พานิช ผู้จัดการ คณะธรรมทาน ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของคณะธรรมทานไว้ว่า "เพื่อมีส่วนช่วยเหลือให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นในยุคลังพุทธศาสนายุกาล โดยเผยแผ่ความจริงในพระธรรมวินัยอย่างไม่มีคั้งชอน เรน เพื่อให้พุทธบริษัทได้มีความรู้ซึ่งกันและกัน ให้ชำระล้างความชั่วอันเป็นเสี้ยนหนาม และเพาะปลูกการประพฤติชอบแท้จริง อันเป็นความสุข" (ธรรมทาส พานิช, ๒๔๙๖ : ๖)

คณะธรรมทานได้โฆษณากิจการโดยวิธีส่งหนังสือไปยังท่านที่สนใจพุทธศาสนา พระเถระและภิกษุสมณะเป็นจำนวนมากหลาย ได้ออกอุปถัมภ์แจกหนังสือในหนังสือพิมพ์ไทย-เขมรรวมชาว มีผู้ส่งอุปถัมภ์ไปรับแจกราว ๑๕๐ ราย หนังสือพิมพ์รายวันไทยใหม่ และสัจจังโคชรายลงข่าวกิจการและเรื่องส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของคณะธรรมทาน จึงเป็นที่รู้จักและมีผู้สนใจกิจการมากขึ้น (จิต ภิบาลแพท, ๒๕๑๔ : ๔๓) หนังสือพิมพ์ -

British Buddhist

ในประเทศไทย

ในหนังสือเล่มปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ ประจำเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ (จิต วิบาลแทน, ๒๔๖๔ : ๙๕๓) เจ้าคุณศรีธรรมราช สมุหเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราช ได้มีจดหมายถึงคณะกรรมการ มีความตอนหนึ่งว่า "... ใ้กายหนึ่งชื่อพระศาสนาที่ส่งมาแล้วรู้สึกพอใจในหนังสือเหล่านั้น มีกำแพงพระไกรปิฎก เป็นต้น ที่พยายามเอื้ออำนวยการให้เป็นคติทั้งทางธรรมและทางโลก ทั้งความตั้งใจ ความคิด ความอาวักดี ถ้าใ้กายพยายามทำต่อไปในทางที่ถูกควรนี้แล้ว น่าจะใ้ประโยชน์ดี ขอให้ส่งหนังสือตามคราวที่พิมพ์มาให้ฉัน แล้วฉันจะส่งเงินไปบำรุงตามสมควร "

การ เปิดห้องสมุดสำหรับอ่านหนังสือขึ้นนี้มาก การงาน เรื่องอบรมต่อธรรมนี้ยังมีช่องทางทำให้ดี ให้เจริญ ขึ้นได้อีก..." (ธรรมทาส พานิช, ๒๔๗๖ : ๖๗) พระยาลัดดีธรรมประภักดิ์ ได้เขียนจดหมายมาถึงนายธรรมทาส พานิช บอกรับเป็นสมาชิกหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ในตอนหนึ่งท่านได้เขียนมาว่า "... ถ้าจะให้ลาออกจากราชการมาช่วยกันทำงานคณะกรรมการนี้ก็ได้ ..." (สัมภาษณ์ นายธรรมทาส พานิช, ๒๖ มกราคม ๒๕๔๙)

กรรมการมูลนิธิ

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ คณะกรรมการได้เห็นพ้องต้องกันว่า กิจกรรมของคณะกรรมการได้ดำเนินมาเป็นเวลาพอสมควร และกิจกรรมก็ไ้ก้าวหน้ามาด้วยดี มีกิจกรรมหลายอย่าง และมีฐานมั่นคงพอสมควร เป็นที่รู้จักกันทั่วไป ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ สมควรจะได้ดำเนินการให้ถูกต้องตามกฎหมาย และเป็้ให้หลักฐานมั่นคงยิ่งขึ้น จึงได้ขอจัดตั้ง "กรรมการมูลนิธิ" ตั้งสำเนาการจัดตั้ง ดังนี้

(สำเนา)

ตราสารจัดตั้ง "ธรรมทานมูลนิธิ"

ข้าพเจ้า นายธรรมทาส พานิช อายุ ๘๖ ปี ตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลลาดไผ่ อำเภอไผ่ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้จัดตั้งคณะธรรมทานขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๕ โดยตั้งเป็นองค์การกุศล ดำเนินการ เผยแผ่ธรรมทศการ ออกหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา และดำเนินการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมทศการจัดตั้งสวนโมกชผลาราม โดยมีผู้ร่วมทำบุญ ให้เงินทรัพย์สิน โดยมุ่งหมายให้คณะธรรมทานได้มีทุนดำเนินการให้เป็นประโยชน์ทาง ขวางออกไป ข้าพเจ้าเห็นว่าบรรดาทรัพย์สินที่ข้าพเจ้าได้รับรักษาไว้ในหน้าที่ผู้จัดการ คณะธรรมทาน ควรจะได้จัดตั้งเป็นมูลนิธิ เพื่อเป็นองค์การกุศลที่เป็นนิคมกุศล ถือ กรรมสิทธิ์ไว้เป็นทุนดำเนินการ เผยแผ่ธรรมเป็นการถาวรตลอดไป สมความมุ่งหมายของ ผู้บริจาค จึงได้นำตราสารฉบับนี้ มอบทรัพย์สินที่ข้าพเจ้ารักษาไว้จัดตั้งเป็นมูลนิธิ ตั้งแต่ วันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๖ มีข้อความดังจะกล่าวต่อไปนี้ (แสดงการครบรอบ ปีสิบห้าปี ของคณะธรรมทาน, ๒๕๐๑ : ๙ - ๑๐)

ข้อ ๑. มูลนิธินี้ให้ชื่อ "ธรรมทานมูลนิธิ" ใช้อักษรย่อว่า ธ.ท.ม. ใช้ชื่อเป็น ภาษาอังกฤษว่า Dharmadana Malanidhi ใช้เครื่องหมายพุทธบริษัท - หมุนจักรแห่งธรรม

ข้อ ๒. มูลนิธิมีวัตถุประสงค์ เป็นองค์การที่มีทุนไว้บำรุงส่งเสริมให้เกิดการ เผยแผ่ธรรม และการปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนาอย่างเป็นปึกแผ่นมั่นคง โดยแยกวิธี - ดำเนินการเป็น ๓ ประเภท คือ

- (๑) ทำการ เผยแผ่ธรรม และให้การอุดหนุนบำรุงกิจการเผยแผ่ธรรม ขององค์การหรือสมาคมที่มูลนิธิเลื่อมใส
- (๒) ทำหน้าที่ทายาท และไวยาวัจกร โดยการจัดสร้าง จัดหา และ รักษาปัจจัยสี่ เพื่อบำรุงภิกษุสามเณร ในสำนักปฏิบัติธรรมในบารุง ของมูลนิธิ

(๓) ให้ทุนเล่าเรียนแก่นักเรียน นักศึกษา ครู ที่มีความประพฤติดี และสนใจในการศึกษา และการปฏิบัติตามหลักแห่งพุทธศาสนา

ข้อ ๓. สำนักงานของมูลนิธิ ตั้งอยู่บ้านธรรมทาน ตำบลตลาดไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ข้อ ๔. ขาพเจมาอบทรัพย์สินดังต่อไปนี้ ให้เป็นทรัพย์สินของมูลนิธิ คือ

ก. ที่ดินหนึ่งแปลง อยู่ในตำบลตลาดไชยา หนังสือซื้อขายที่ ๖/๑๐๖

เนื้อที่ ๒ งาน ๕๑ ตารางวา ราคาปัจจุบัน ๒๐,๐๐๐ บาท

ข. แพนต์คักระดาษขนาดใหญ่ ยี่ห้อ คัคมิง ๑ แพน พ้นพิมพ์ขนาด

๑๔ นิ้ว ยี่ห้อ คัคมิง ๑ แพน รวมราคา ๒๑,๙๘๘.๖๐ บาท

ค. เงินทุนสมเด็จพะพุทธโฆษาจารย์ ญาณวรเถระ จำนวน ๑๐,๐๐๐ บาท

ข้อ ๕. ให้มีกรรมการคณะหนึ่ง จำนวนไม่น้อยกว่า ๖ คน เป็นคณะกรรมการดำเนินการของมูลนิธิ การประชุมของคณะกรรมการ ต้องมีกรรมการเข้าร่วมประชุม ไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่ง จึงจะเป็นองค์ประชุม และให้ถือเสียงข้างมากของกรรมการในการดำเนินการ

ในการตั้งมูลนิธินี้ ขอทั้งผู้มีนามต่อไปนี้ เป็นกรรมการดำเนินการ คือ

๑. พระอรินันท์มุนี
๒. พระครูโสภณเจตสีการาม
๓. พระธรรมธร (ชน)
๔. นายพันตำรวจเอกพัฒน์ นิลวัฒนานนท์
๕. นายล่อง แสงเคท
๖. นายปิว เปรมะดิษฐ์
๗. ศึกษาธิการอำเภอไชยา
๘. นายธรรมทาน พานิช
๙. นายวงศ์ ศรียาภัย
๑๐. นายเทพ โชติคุณ

ข้อ ๖. ให้คณะกรรมการเลือกตั้งกันเป็นประธาน ๑ คน รองประธาน ๑ คน ผู้จัดการของมูลนิธิ ๑ คน เภรัณวิภา ๑ คน กรรมการที่เป็นผู้จัดการของมูลนิธิ ต้องอยู่ในควบคุมของคณะกรรมการ

ข้อ ๗. กรรมการผู้จัดการ กับกรรมการอื่นอีก ๒ คน เป็นอย่างน้อย เป็นผู้อำนวยการลงนามในเอกสารของมูลนิธิ จึงจะผูกมัดมูลนิธิได้ ทั้งนี้หมายถึงตลอดถึงการจ่ายเงินของมูลนิธิด้วย

ข้อ ๘. กรรมการย่อมขาดจากความเป็นกรรมการลงเฉพาะตัว โดยเหตุต่อไปนี้

ก. ถึงแก่ความตาย

ข. ลาออก

ค. เป็นผู้ล้มละลาย

ง. กรรมการลงมติโดยเสียงข้างมากให้ออกจากหน้าที่ เพราะเห็นว่าเป็นผู้ไม่เลื่อมใสในวัตถุประสงค์ของมูลนิธิ

ข้อ ๙. เมื่อกรรมการต้องขาดจากความเป็นกรรมการไปแต่เพียงบางคน เป็นส่วนน้อย จะไม่ตั้งซ่อมก็ได้ เมื่อคณะกรรมการเห็นว่าควรจะต้องยกเลิกที่เลื่อมใสในวัตถุประสงค์ของมูลนิธิ เป็นกรรมการเพิ่มเติม ก็ให้ตั้งเพิ่มได้

ข้อ ๑๐. ประธานกรรมการมีอำนาจสั่งจ่ายเงินของมูลนิธิ ภายในวัตถุประสงค์ของมูลนิธิ ได้คราวละไม่เกิน ๓,๐๐๐ บาท ถ้าจำเป็นต้องจ่ายเกินกว่า ๓,๐๐๐ บาท ต้องได้รับอนุมัติจากคณะกรรมการก่อน

ข้อ ๑๑. เมื่อมูลนิธิไม่สามารถดำเนินงานไปตามวัตถุประสงค์ จำต้องเลิกกิจการให้ชำระบัญชีทรัพย์สิน และให้ทรัพย์สินของมูลนิธิตกไปเป็นของมูลนิธิที่มีวัตถุประสงค์อย่างเดียวกัน หากไม่มีมูลนิธิที่มีวัตถุประสงค์ตรงกัน จึงให้ตกไปเป็นของมูลนิธิที่มีวัตถุประสงค์เผยแพร่ศาสนา ตามมติของคณะกรรมการ

ข้อ ๑๒. บุคคลบริจาคทรัพย์สินให้ทุน หรือบำรุงกิจการของมูลนิธิ ตลอดถึงบัญชีรับจ่ายของมูลนิธิจะได้นำประกาศอนุโมทนาไว้ที่สำนักงาน และจะประกาศอนุโมทนาในหนังสือพิมพ์เผยแพร่แก่กิจการของมูลนิธิ

เพื่อเป็นหลักฐานการก่อตั้งมูลนิธิ โดยตราสารฉบับนี้ ผู้ก่อตั้งจึงได้ลงชื่อไว้
เป็นสำคัญต่อหน้าพยาน

(ลงชื่อ)	ธรรมทาส พานิช	ผู้ตั้งมูลนิธิ
(ลงชื่อ)	วงศ์ ศรียาภัย	พยาน
(ลงชื่อ)	จิต ภิบาลแทน	พยาน
(ลงชื่อ)	ธรรมทาส พานิช	ผู้พิมพ์

ปัจจุบัน ธรรมทานมูลนิธิ มีสำนักงานอยู่ที่ บ้านเลขที่ ๒๓๔ ตำบลไชยา อำเภอ
ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีวัตถุประสงค์เป็นองค์การที่มีทุนไว้บำรุงส่งเสริมให้เกิดการ
เผยแผ่ธรรม และการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธศาสนาอย่างเป็นปึกแผ่นมั่นคง

กรรมการที่ปรึกษา

๑. พระคุณูปนายกสุวมณฑ์
๒. นายสัญญา ธรรมศักดิ์
๓. นายชำนาญ ลือประเสริฐ

กรรมการดำเนินการ

๑. พระเทพวิสุทธิเมธี
๒. พระครูโสภณเจตสิกการาม
๓. พระครูสุนทรธรรมสาร
๔. พ.ศ.อ.พัฒน์ นิลพัฒนานนท์
๕. นายละออง แสงเกษ
๖. นายปวีร์ เปรมะดิษฐ์
๗. นายพวง พันธุลาภ
๘. นายธรรมทาส พานิช
๙. นายวงศ์ ศรียาภัย

๑๐. นายเทพ โชติคุณ
๑๑. นายอุทัย ขวัญประทีพ
๑๒. นายเลื่อม ปานเจริญ
๑๓. นายสิริ พานิช

กิจการของธรรมทานมูลนิธิ (แถลงการณ์เพื่อระลึกครบรอบยี่สิบห้าปี ของคณะกรรมการ, ๒๕๐๑ : หน้าหลัง)

ธรรมทานมูลนิธิได้แบ่งส่วนงานของมูลนิธิ ดังนี้

๑. ธรรมทานมูลนิธิ เป็นนิติบุคคลการกุศล เป็นเจ้าของทุนและทรัพย์สินไว้ใช้ในการเผยแผ่ธรรม
๒. กองค้ำรำณะธรรมทาน จัดทำหนังสือเผยแผ่ธรรม
๓. หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา เผยแผ่ธรรมและแถลงกิจการและการเงินของธรรมทานมูลนิธิ
๔. สวนโมกขพลาราม บำรุงรักษาตามแนวทิวเขายี่สิบสี่ และอุปกรณ์การศึกษา
๕. โรงเรียนพุทธนิคม จัดการศึกษาและเผยแผ่พุทธศาสนาในโรงเรียน (มีโรงเรียนอยู่ในความอุปถัมภ์ ๓ โรงเรียน คือ พุทธนิคม ๑, พุทธนิคม ๒, สตรีพุทธนิคม)
๖. โรงพิมพ์ธรรมทาน จัดพิมพ์และจำหน่ายหนังสือ ส่งเสริมปฏิบัติธรรม

สวนโมกขพลาราม มุมเวียง

"ในปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ระหว่างที่ฉันศึกษาอยู่ในกรุงเทพฯ ได้มีการติดต่อกับ นายธรรมศาสตร์ พานิช โดยจดหมายอยู่เสมอ ในเรื่องเกี่ยวกับการจัดการส่งเสริมปฏิบัติธรรมตามความสามารถ ในที่สุดตอนจะสิ้นปีนั้นเอง เราได้ตกลงกันถึงเรื่องจะจัดสถานที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมโดยเฉพาะขึ้นสักแห่งหนึ่ง เพื่อความสะดวก

แก่ภิกษุสามเณรผู้ใดในทางนี้ ซึ่งรวมทั้งตัวเองด้วย โดยหวังว่าข้อนั้นจะเป็นการช่วยส่งเสริมความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในยุคซึ่งเราสมมติกันว่า เป็นถึงพุทธศาสนาด้วย ในเมื่อไม่มีที่ใดเหมาะสำหรับพวกเราจะทำยิ่งไปกว่าที่ไชยา เราก็ต้องตกลงกันว่า จำเป็นที่เราจะต้องจัดสร้างขึ้นที่นี้ ทั้ง ๆ ที่ไชยาไม่มีถ้ำ ภูเขา ทุ่งงาม ความธรรมชาติเลย เพราะเรามีกำลังน้อย เราจะทำน้อย ๆ เพื่อผู้มีกำลังหนักเห็นตัวอย่างแล้วเกิดพอใจ ก็จะจัดทำบางให้แพร่หลายสืบไป หรืออย่างน้อยที่สุด การกระทำของเราอาจเป็นเครื่องสะกิดตาสะกึใจให้เพื่อนพุทธบริษัทเกิดสนใจในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม หรือรักการปฏิบัติด้วยตนเองขึ้นมาบ้างไม่มากก็น้อย เราทำตนเป็นเพียงผู้ปลูกเร้าความสนใจกันไว้ ไฉนบุญกุศลเหลือหลายแล้ว เมื่อตกลงกันถึงขั้นนี้ฉันก็ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ในตอนจะสิ้นปี พ.ศ. ๒๔๙๔ นั้นเอง" (พุทธศาสนิกชน, ๒๔๘๖ : ๒๕๕)

มหาเจี๊ยม อินทปัญโญ ได้บำเพ็ญอยู่ที่อุโบสถวัดใหม่ หุมเรียง ประมาณเดือนแรม ไตรมาสปริกษาหรือกับคณะธรรมทานอยู่เสมอ ในระหว่างนั้นมหาเจี๊ยม และคณะธรรมทาน ประมาณ ๔ - ๕ คน มีนายธรรมทาส หานิช เป็นอาทิ ได้ออกเที่ยวตรวจดูสถานที่ต่าง ๆ เห็นเหมาะแก่การจัดเป็นสถานที่กันกว่าวิชาธรรมะหลายแห่ง ในที่สุดก็ตกลงเลือกเอาวัดตระพังจิก ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของหมู่บ้านหุมเรียง เป็นวัดร้างมานานจนเป็นป่าทึบ เหลืออยู่แต่รากโบสถ์และพระพุทธรูปเก่า ๆ องค์หนึ่งเท่านั้น (จิตวิทยาแดทน, ๒๕๑๔ : ๔๖) คณะธรรมทานได้ไปติดขอเช่าจากแผนกศึกษาธิการอำเภอ พร้อมกับแจ้งวัตถุประสงค์ให้ทราบ ซึ่งได้รับอนุมัติให้เช่าตามที่ขอไป

พวกเราที่เป็นมิตรสหายสี่ห้าคนด้วยกัน ไปช่วยกันจัดทำที่พัก กว่าฉันจะได้ย้ายไปอยู่ที่นั่นก็ตราว เดือน พฤษภาคม ซึ่งฉันจำได้แต่เพียงว่า ฤดูเหมือนจะเป็นวันที่ ๑๒ (พุทธศาสนิกชน, ๒๔๘๖ : ๒๕๕)

คณะธรรมทานได้เผยแพร่กิจการของสวนโมกขพลาราม ในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาว่า "เนื่องจากสภาพและความนิยมในทุกวันนี้ จัดการปฏิบัติธรรมอยู่มาก เป็นคนชาวบ้านไม่ค่อยนิยมถวายปัจจัยสี่ ถวายเป็นเงินแทน ทำให้ภิกษุต้องรับเงินและมีเงินไว้ซื้อของ

มีฉันทจะผิดเคืองมาก วัดโดยมากอยู่ในหมู่บ้าน ไม่มีความสงบได้ บางแห่งพระต้อง
 สะสมอาหารไว้ เพราะการบิณฑบาตรชักสนในคำบลที่มีผู้ศรัทธาชอบ ภิกษุต้องช่วยชวนชวายน
 กิจการของชาวบ้านต่าง ๆ ๐ ไม่สามารถปฏิบัติให้ตรงต่อธรรมวินัยได้ และไม่มีการส่งเสริม
 ปฏิบัติโดยทั่วไป คณะธรรมทานเห็นความจำเป็นเหล่านี้ จึงได้พยายามจัดการทุกอย่างที่
 สามารถเพื่อให้ภิกษุได้รับความสะดวก ไม่ขัดข้องต่อการปฏิบัติธรรมวินัย โดยเริ่มจัดมาตั้งแต่
 ปี พ.ศ. ๒๔๘๕ ได้จัดทำไปแล้วดังนี้

๑. จัดหาสถานที่ให้เหมาะแก่การปฏิบัติ คณะธรรมทานได้เช่าสถานที่
 แห่งหนึ่งจากรัฐบาล เป็นวัดร้างมานาน แต่ยังมีพืชรสมีมา ใกล้จากคนพลุกพล่าน เงียบ
 สงัด มีต้นไม้ร่มเย็น เตียนสะอาด สระน้ำมีน้ำใสเย็น มีที่นั่งที่นอนพอควรแก่การปฏิบัติ
 พยายามทำตนให้ตรงต่อธรรมวินัย และมีสิทธิที่จะห้ามไม่ให้คนเข้าไปเที่ยวเล่นอย่างวัดอื่น
 เหมาะแก่การหาความสงบ เพื่อทำการก่นกล่าวทางใจ ที่นี้จะไม่จัดเป็นวัด แต่จะจัดให้ตรง
 กับที่เรียกในภาษาว่า "อาราม" แปลตามตัวว่า "ป่าอันเป็นที่นารับรมย์" ไม่ใช่วัด
 เรียกว่า ๗ ไร่ สวน (ตรงกับที่ฝรั่งเรียกว่า ปาร์ค) และให้ชื่อตามความมุ่งหมายว่า
 "สวนโมกขพลาราม" แปลว่าป่าไม้ที่น่ายินดียิ่งเป็นกำลังให้ถึงธรรมเครื่องหลุดพ้นจากทุกข์
 เวลานี้กำลังจัดอยู่ เพื่อรับรองผู้ตั้งใจปฏิบัติจริง ๆ อันจะจรมาจากทิศทั้งสี่ทิศ ไม่จำกัดพวก
 จำกัชั้น เพื่อเป็นโอกาสแก่ผู้ปรารถนาทุกคนจะได้มีชีวิตอยู่ตามที่ต้องการ ปฏิบัติธรรมเพื่อ
 โลกุตระสุข ในอารามหรือสวนนี้เป็นที่อาศัยเฉพาะผู้พยายามปฏิบัติจริงเท่านั้น จึงไปจำเป็น
 กองมีเด็ก หรือคนไข้ประจำ ไม่มีครัว ไม่มีเสนาสนะชนิดที่ไม่ควรแก่การะของสมณะ
 ทุก ๆ อย่าง ตลอดจนน้ำชา หมายพลู บุหรี่ และสิ่งอื่น ๆ ชาติที่เข้าไปเพื่อทุกข์และ
 งามกาย ไม่สมกับกิจการของผู้แสวงปัญญา ภิกษุส่วนมากอาศัยอยู่แต่หน้าฝน หน้าแล้งจะ
 จาริกไปอย่างที่เราของพระพุทธองค์ได้เคยดำเนินเป็นตัวอย่างมาแล้ว ถ้าสะดวกควย -
 ประการทั้งปวง ภิกษุสามเณรผู้อาศัยในส่วนนี้จะพร้อมใจกันสมทาน เอกาสปิสังคตวงศ์
 (คือเที่ยวบิณฑบาตรเฉพาะทางตามลำดับ จันในบาตรวันหนึ่งหนึ่งหนเดียว ห้ามอาหารที่เขา
 ถวายภายหลังแต่ละมื้อนั้น) ถอดกบาลเป็นนิจ และอุทกอื่น ๆ อีกตามความสามารถ
 ของคนที่จะถือได้ เพื่อกำจัดความชั่วอันละเอียดภายในใจ เว้นแต่อาพาธไม่ต้องถือตาม
 กติกานี้

ภิกษุที่อยู่ก่อนนั้นก็ต้อนรับท่านที่เข้ามาอยู่ใหม่อย่างยิ่ง ถ้าท่านจะยอมปฏิบัติตามกติกาง่าย ๆ ในเบื้องต้น อันเป็นการทดลองนำใจของท่านดูว่า ท่านจะเป็นผู้รักเลือดเนื้อคอพระรัตนตรัย จริงหรือไม่เท่านั้น

ห้ามบุคคลภายนอกเข้าไปในบริเวณส่วนนี้ นอกจากเวลาอนุญาตไว้ จะไปเยี่ยมหรือมีกิจธุระก็ตาม เพราะเป็นการรบกวนให้เกิดความเสียหายอย่างยิ่ง และในพื้นที่ควรป่าได้รับการอภัย ห้ามมิให้ทำร้าย ฆู รังแก เบียดเบียนสัตว์ให้น้อยให้ลำบาก หรือตาย ฆ่าฟันจะได้รับโทษ เพราะผู้มีศีลตามกฎหมาย ผู้อาศัยอยู่ในสถานที่นี้มีอิสระที่จะปฏิบัติตามธรรมวินัยอย่างแท้จริง เค็มที่ไม่มีอุปสรรค ไม่มีลาภยศรบกวน ไม่มีการแก่งแย่งกันให้ท่านอกบุญปฏิบัติ ไม่มีใครหัวเราะเยาะท่าน

๒. ปวารณาปัจจัยสี่แก่ภิกษุปฏิบัติ ภิกษุสามเณรปฏิบัติยอมไม่เกี่ยวข้องกับเงินและการซื้อขาย เมื่อต้องการสิ่งใดก็ไม่อาจหาได้ตามประสงค์ และการบิณฑบาตในย่านตำบลนี้ได้อาหารมาบ้าง น้อยบ้าง ใคชาวสุกไม่มีแกง กับ อาจเป็นการฝึกเคืองแค้นตั้งใจปฏิบัติจริง ๆ เพื่อให้การส่งเสริมปฏิบัติธรรมเป็นไปด้วยดี คณะธรรมทานขอปวารณาไว้ว่า ภิกษุสามเณรพยายามปฏิบัติในอุคคก เป็นต้น ที่อาศัยอยู่ในสวนของคณะ หรือที่วัดอื่นก็ตาม ผู้ไม่รับ เงินแทนปัจจัยสี่ ถ้าต้องการของใช้อื่นไม่อาจหาได้ตามประสงค์ นิมนต์แจ้งให้ทุกคนในคณะทราบไต่ทุกเวลาเป็นนิจ จะได้จัดหาโดยควรแก่สมณวิภค และภิกษุสามเณรรูปใด สมาทานปัตตบิณฑกครองค์เป็นนิจ คณะธรรมทานขอปฏิญญารับรองจัดอาหารบิณฑบาตไม่ให้เคืองแค้น ถวายจนกว่าจะหมดความสามารถ และจะเป็นอาหารที่สบายแก่ภิกษุสามเณรผู้ศึกษาฝ่ายปัสสนาธุระ เว้นอาหารประณีตเกินควรจนก่อให้เกิดกัณฑ์รบกวนใจเสีย

๓. รวบรวมภิกษุสามเณร ผู้ใดต้องการปฏิบัติมาประชุมหารือถึงการปฏิบัติก้าวหน้า คณะธรรมทานขอนิมนต์ภิกษุสามเณรที่ผู้นำใจกล้าหาญ บวชอุทิศชีวิตคอพระรัตนตรัย มาอาศัยจำพรรษาในสวนนี้ จะอยู่ซาหรือเร็วแล้วแต่ใจสมัคร จะไปรักษาทางส่งเสริมปฏิบัติธรรม นิมนต์ภิกษุ สามเณร ผู้พยายามปฏิบัติ หรือตั้งใจว่าจะพยายามปฏิบัติหาความสุขทางพุทธศาสนาชั้นโลกุตระ แจ้งให้คณะธรรมทานทราบ จะช่วยเหลืออย่างเต็มที่ ถ้า

ท่านเห็นผู้ปฏิบัติจากบ้านแท้จริงที่ไหน โปรดแจ้งให้คณะธรรมทานทราบจะชอบคุณยิ่ง เมื่อรวบรวมผู้ตั้งใจปฏิบัติได้เพียงพอแล้ว จะได้จัดตั้งคณะตามรอยพระพุทธบาทขึ้น มีข้อปฏิบัติสำหรับคณะเท่าที่จะคนความจนสุดความสามารถ แต่จะเว้นการกระทำอย่างเดรส่องบาตร หรือที่เรียกในภาษาบาลีว่า "สัทธิกรรมปฏิรูป" และการปฏิบัติตามหลังโลกสมัยใหม่ซึ่งได้เป็นชุดชุม

๔. รวบรวมหนังสือและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติ คณะธรรมทานได้หาไว้มากแล้วเป็นต้นว่า พระไตรปิฎกบาลีสยามรัฐ พระไตรปิฎกแปลไทยบางตอน อรรถกถาต่าง ๆ ฯลฯ และอุปกรณ์พิเศษต่าง ๆ มีผู้ให้ยืมบ้างเป็นกรรมสิทธิ์ของคณะบ้าง (ธรรมทาส พานิช, ๒๔๙๖ : ๖ - ๑๓)

หนังสือพิมพ์ "พุทธศาสนา" ได้ตีพิมพ์บทความเรื่อง "สวนโมกขพลาราม" ในฉบับที่ ๔ ของปีที่ ๑ ว่า "สวนโมกขพลาราม เป็นสถานที่ซึ่งคณะธรรมทานได้จัดทำขึ้น-- เป็นพิเศษ อุทิศสำหรับผู้รัก และสมัครทำการค้นคว้าวิชาอันเกี่ยวกับใจในทางพุทธศาสนา ซึ่งต้องการ ความเงียบสงบ ต้องการที่อยู่และอาหารที่ไม่ระคนกลุกคลีด้วยความฉ้อฉล อึกเกริก และเป็นอาหารอันสบายแก่ผู้คนกว่าเรื่องวิปัสสนาธุระ เพราะมีผู้รับพิจารณา คอยจัดถวายตามความประสงค์ สถานที่สาธารณะแก่ผู้คนกว่าวิปัสสนาธุระทุกคน

ท่านผู้หวังอบรมจิต และวิญญานให้สูงขึ้นไปในฝ่ายสงบตามแนวที่สอนไว้ ทุกท่านย่อมต้องการสถานที่เช่นนั้น หากท่านหาที่ใดไม่เหมาะ หรือขัดข้องประการใด เป็นต้นว่า ขาดผู้บำรุง และเอาใจใส่ให้ตรงตามประสงค์ของวิชาแผนนี้ก็ดี ขอเชิญไปเยี่ยมที่สวนโมกขพลาราม ญาณ จุใจจะพักรู้ครวหรืออยู่อย่างไม่มีกำหนดเวลานานเท่าใด ก็ยินดีช่วยเหลือให้สมความประสงค์ของท่านตามที่สามารถจะทำได้

เพราะสถานที่นี้อุทิศเฉพาะผู้มอบเวลาเดินตามรอยพระพุทธองค์เท่านั้น จึงมีกติกาลำเล็กน้อย พอเป็นเครื่องวัดหัวใจแห่งกันและกันว่าจะเข้าใจตรงกันหรือไม่ หากเข้าใจตรงกันก็เป็นเครื่องหมายว่า ความสำเร็จจักมีเป็นแน่ ในการร่วมกันทำหน้าที่ของ ตน ๆ เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติธรรมให้เกิดขึ้น ในยุคที่ปรีติได้เจริญไปมากแล้วนี้ กติกามี

เล็กน้อยทั้งนี้ จะต้องเว้นของเสพทุกชนิด เช่น หมาก พลุ บุหรี่ น้ำชา กาแฟ... ตลอดจนไปถึงของที่ทำให้ตกเป็นทาสของมันทุกชนิด นอกจากอาหาร ไม้เนื้อแข็งหรือสนไม้ - ประจำ เพราะไม้มีกร้าว ไม้มีเสนาสนะชนิดที่ต้องคอยประดับประดา เช็ดถู บัดคิวค อย่างมาก อาหารก็สำหรับชุกตักเสกแต่จะเลือกเอา เว้นแต่เวลาพิเศษเขาป่วย ไม่มีของอื่นนอกจากของที่จำเป็นแก่การกระทำกิจแห่งสมณะ และทั้งไม่อนุญาตให้ผู้อื่นใดมาติดตัวไปคอย เว้นแต่ที่จำเป็นจริง ๆ เช่น หนังสือ หรือยาแก้ไขโรคลาภอย่าง เป็นต้น (พุทธศาสนา, ๒๔๙๖ : ๑๐๖) ส่วนโมกขพลาราม ของคณะธรรมทาน เตรียมพร้อมสำหรับรับรองภิกษุสามเณรที่รักและสมัครบเพื่อพุทธศาสนา เชิญเข้ามาประจำในแนวหน้า (พุทธศาสนา, ๒๔๙๙ : ปกหน้าด้านใน)

ที่พักของพุทธศาสนิกชน ครั้งแรกที่สุดนั้น เป็นเพียงโรงพนักดิน กันและมุงด้วยจากเล็ก ๆ ขนาดกว้างแคบได้ ๓ - ๔ เมตร อยู่ติดกับโรงสังกะสี ซึ่งเขายกขึ้นสำหรับมุงพระพุทธรูปองค์ใหญ่องค์หนึ่งไว้ แต่ก่อนเกือบเป็นโรงเปลือยไม่มีฝาผนัง สวมทับลงตรงโบสถ์เก่า เพื่อรักษาพระพุทธรูปเอาไว้ คนไม่วินาศเชื่อว่ามีเงากร้อมโค้งอรุณดำเข้ามาจนกระทั่งถึงในแนวพัทธสีมา เนื่องจากความนานของวัดที่สร้างมาไม่น้อยกว่า ๔๐ ปี นอกจากป่าไม้ที่แผ่กิ่งก้านอยู่โดยรอบ มีผู้ชายหลายคนแหม่นกลางวันแสก ๆ คนเดียว ไม่กล้าไปที่โบสถ์นั้น เนื่องจากความเชื่อในทางผีสงหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม้และเถาววัลย์จึงพากันขึ้นแน่นทึบไปหมด นอกจากบ่อน้ำเก่า ๆ บ่อหนึ่ง ห่างจากโบสถ์ประมาณ ๕๐ เมตร พออาศัยไขน้ำไปทางแล้ว ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้ นี่ก็สภาพแห่งสวนโมกข์ ใน ๒ ปีแรก "ตลอดเวลา ๒ ปีแรกนั้นไม่มีใครอาศัยอยู่ในสวนโมกข์เลย มีแต่ฉันอยู่คนเดียว ยังไม่มีใครในทางจังหวัดไคยีนชื่อสวนโมกข์ เพราะเราเพิ่งออกหนังสือพุทธศาสนารายครีมาศ ในปีที่สองของการตั้งสวนโมกข์ ฉันจึงอยู่คนเดียวตลอดเวลา ๒ ปี ทั้งใบแฉะนอกพรรษา กว่าจะมีภิกษุสามเณรจากที่อื่นไปเยี่ยมสวนโมกข์บ้าง ก็ตกเข้าในปีที่สาม การมีสวนโมกข์และการไปอยู่ที่นั่นของฉัน เป็นการกระทำที่บอกกล่าวกันเฉพาะผู้มีความสนใจร่วมกัน แม่คนในถิ่นที่เองที่ไม่เข้าใจความมุ่งหมายอันแท้จริงอีกเป็นจำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะชาวไทย-อิสลาม ซึ่งอยู่ใกล้สวนโมกข์ บางคนคงจะเดาความหมายเอาเอง จึงในตอนเช้าที่ฉัน

ออกพิมพ์ครั้งแรก ๆ เล็ก ๆ นานี่วันหนึ่ง แล้วพร้อมกับกล่าวว่า "พระมาแล้ว"
แล้วอธิบายให้ฟังกันเองว่า ฉันเป็นคนบาปที่เขาเอาตัวมากักเพื่อรักษาที่ป่าร้างนั้น ให้
ระวังให้ดี... เมื่อกิจการของคณะธรรมทานได้เผยแผ่ไปโดยทางหนังสือพิมพ์ทั่วประเทศ
มีเพื่อนร่วมชาติอีกไม่น้อยเหมือนกันที่เข้าใจผิดคิดว่าการกระทำของเรา เป็นการชวนเร้น
หากำไรอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเอาศาสนาเป็นโล่ห์ก็มี ที่คิดว่าทำเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น
ด้วยการเปิดเผยข้อความที่หายไม่ควรรู้ก็มารู้ จนพวกพระเนรทองก็เอ็ดรอน ดังนั้นก็มี
เขียนบัตรสนเท่ห์ไปยุพระผู้ใหญ่ให้เข้าใจผิดและเกลียดชังก็มี... ข้ออีกก็อยู่ตรงที่ว่า
การกระทำอะไรใหม่ ๆ แปลก ๆ ไปจากที่เขากระทำอยู่นั้น จะต้องถูกมองในแง่ร้ายบาง
ส่วนหนึ่งเป็นธรรมดา

ในปีที่สาม ฉันเริ่มมีเพื่อนอยู่รวมจำพรรษาด้วยกันหนึ่งรูป เป็นสองรูปด้วยกัน
พระภิกษุรูปนี้ฉันมีความรู้ข้อความบางอย่างที่ควรเขียนไว้เป็นที่ระลึก ชื่อ ใหม่ ฉายา
ศาสนปโชโต นามสกุล หุมสทาน เป็นชาวอีสาน จังหวัดชัยภูมิ อยู่ด้วยกันเรื่อย ๆ มา
มาหลายปี จนป่วยและกลับไปมรณภาพที่บ้าน เมื่อมาอยู่สวนโมกข์ได้เห็นทางควยเหาตลอด
ทาง มีความเข้มแข็ง อดทน ผิดธรรมดา ชื่อตรง เปิดเผย เหมาะสมแก่การเป็น
นักปฏิบัติธรรมทุกประการ (พุทธศาสนิกชน, ๒๔๘๖)

เพราะมีงานทางหนังสือ หนังสือพิมพ์เกิดขึ้น และมีแขกทั้งที่เป็นบรรพชิตและ
ฆราวาสเพิ่มขึ้น ความเป็นอยู่ในสวนโมกข์ก็เปลี่ยนไปจากการเป็นอยู่สำหรับคนโคดเดียว
มาเป็นการ เป็นอยู่อย่างหลายคน ในที่สุดทำให้ต้องสร้างกระท่อสำหรับพระเณรมาใหม่
และกระท่อทำงานหนังสือที่อาจวางใจเรื่องปลวกหรือโซมบ มีเครื่องใช้สอยสำหรับหลายคน
ทั้งยามปกติและยามเจ็บไข้ มีที่รับแขก และการร่วมมือบางสิ่งบางอย่างกับวัดวาอารามอื่นๆ
ความเป็นอยู่และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปหรือต้องตั้งเพิ่มขึ้นใหม่ ให้เหมาะแก่
เหตุการณ์ที่ค่อยเปลี่ยนแปลงมาและที่สำคัญที่สุด คือ เมื่อหาสมาชิกการปฏิบัติธรรมตาม
อุดมคติของพวกเขาจากที่อื่น ๆ ไม่ค่อยจะได้ ก็เป็นเหตุให้ต้องสร้างสรรกิจขึ้นเองด้วยการ
อบรมพระเณรชุดที่เล็ก ๆ ลงไปอีก ขึ้นในสถานที่นั้นพร้อม ๆ กันไปทั้งสองทาง เพื่อการงาน
อันสมบูรณ์และทันสมัยในอนาคต อันนี้ทำให้เรื่องหรือภาระเพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่งและมีระเบียบ

การเป็นอยู่อีกแบบหนึ่ง ซึ่งค่อย ๆ สอนให้รู้ใหม่ ๆ ซ้ำอีกว่า ต่อไปจะต้องทำอย่างไร
จึงจะเรียบร้อย รามรินไปคอยดี

การดำเนินชีวิตในสวนโมกขพลาราม มุมเรียง

การขบฉันของภิกษุสามเณรในสวนโมกขนั้น อาศัยเฉพาะของที่ไถ่มาจากการ
บิณฑบาตรโดยตรง คือ ไถ่มาทั้งข้าวและกับข้าวพอสมควร สำหรับผู้ต้องการจะเป็นอยู่
อย่างง่าย ๆ ตลอดเวลา ๑๐ ปี ยุคเวเป็สัปดาห์มีผู้มาจัดอาหารพิเศษส่งไปวันละสิ่ง
เพื่อความสะดวกและเป็นการเคารพต่อการฝึกฝนตน เราได้ฉันในภาชนะแก้วตลอดมา
ที่เรียกภาชนะเตี้ยนั้น หมายถึงข้าวใส่ลงในภาชนะหนึ่ง แล้วเกลี่ยกับลงไปข้างบนเท่าที่
ต้องการ โดยแบ่งออกจากส่วนรวมที่ไถ่มาในวันหนึ่ง ๆ แล้วก็นั่งฉันตามสบาย...
การฉันแบบนี้เราใช้กันตั้งแต่เริ่มแรกจนกระทั่งบัดนี้... เวลาฉันนั้นเราฉันกันแต่เช้า
เท่าที่จะทำได้ แต่ผู้ที่บางคราวต้องทำงานออกแรงกาย เช่น เกี่ยวกับการสร้างสถานที่
หรือสามเณรรุ่นเล็กจะฉันเพลด้วยก็ได้ ในเมื่อมีเหตุอันสมควร จัดอาหารตามธรรมดาที่
หายากจะให้ ถ้าใครต้องการเอาอาหารบางอย่าง หรือทดลองฉันแบบพิเศษออกไป ต้อง
หาโอกาสทำเป็นพิเศษ และเป็นเพียงครั้งคราว (พุทธทาสภิกขุ, ๒๔๘๖ : ๑๐)

การนั่งหมั้น เมื่อใช้ยาน้ำร้อน ย้อมผ้าให้ดี ๆ เป็นการประหมัดและทำให้
เรื่องนอยเขามากมายหลายเท้านัก มีใช้เพียงเท่าสองเท่า การมีระเบียบให้ใช้ยาน้ำ
นั้น นอกจากตรงตามอริยวงศ์ปฏิบัติมาแล้ว ยังทำให้มีจิตดี และสะอาดขึ้นอีกมาก...
ที่สวนโมกขนาน ๆ จะมีกบฏาจารย์สักครั้งหนึ่ง และมีบางรายทอดผ้าไปทางไปรษณีย์
ซึ่งเราทราบไม่ไควว่าเป็นใคร

การไม่ไข่มุง หมอน พูก นั้นดีมาก เว้นแต่คราวเจ็บไข้ ทำให้มีความคิดนึก
กว้างขวาง เบากาย เบาใจ ดียิ่งกว่าธรรมดา เห็นการนอนเป็นเพียงการพักผ่อน
ชั่วคราวช่วยยามของร่างกาย

การเล่นหรือของเล่น ฉันแนะนำให้เล่นเล็ก ๆ เล่นเกี่ยวกับการศึกษาหาความรู้รอบตัว ใ้ห้คอยศึกษาอย่างละเอียดถึงธรรมชาติรอบ ๆ ตัว จากนก จากปลา ต้นไม้ ดอกไม้ เพื่อเรียนรู้เรื่องการสืบพันธุ์ การงอก การเจริญเติบโต ตามแนวที่เกย - ศึกษาจากตำราฝ่ายชีววิทยาให้ละเอียดยิ่งขึ้น ๆ ตามลำดับ เท่าที่คนจะทำได้ ยิ่งสิ่งที่เห็นไ้ยาก ๆ เช่น เรื่องของปลวก ของไส้เดือน ก็ยังต้องเฝ้าดูกันเป็นเวลานาน ๆ บางทีก็แนะนำให้เล่นเกี่ยวกับงานก่อสร้าง รู้จักใช้และทำเครื่องมือเพื่อสะดวกในการที่จะเล่น หรือทำงานจริง ๆ อย่างอื่นในวันว่างหน้า เครื่องอุปกรณ์เกี่ยวกับการศึกษาทาง - วิทยาศาสตร์ เรื่องแสง เสียง ไฟฟ้า กลศาสตร์ เหล่านี้ ก็แนะนำให้หามาเล่นตามที่หาได้ ให้ทดลองทำความเข้าใจตามที่เฝ้าหาได้ ศึกษารูปร่างที่เป็นรูปใหญ่ขึ้นมาก็แนะนำให้รู้จักสังเกตสูงขึ้นมา แต่ก็ไม่พ้นไปจากการคลุกคลีกันกับธรรมชาติ การคุย การถกเถียงเกี่ยวกับปัญหา การหักใช้เสียงตามหลักอักษรศาสตร์ การหัดแสดงธรรม เหล่านี้ ถ้ารู้จักจัดให้ลึกซึ้งก็สนุกก็ สิ้นเวลาที่จะไปเล่นเหลวไหลอย่างอื่น ๆ มาให้หมด การไม่ไ้หัวเราะเสียเลยหรือไม่มีเวลาสนุกสนานเพลิดเพลินเสียเลยนี้ กงจะทำ ให้เล่นประสาทบางส่วนแข็งตื้อและกลายเป็นคนไม่สมประกอบไปบางส่วนก็ได้ (พุทธทาสภิกขุ, ๒๔๘๖ :)

พวกเราในที่นี้สามารถช่วยตัวเองไ้ในส่วนวิชาความรู้ ก็คงหนำจะมีภาระวัง การเป็นอยู่ในวันหนึ่ง ๆ ของตน ๆ ใ้มีความสว่างไสว มีความสุขและบริสุทธิ์เท่าที่จะทำได้ พวกที่ยังคงรับคำแนะนำสั่งสอน ซึ่งภิกษุ - สามเณร ชุติพิเศษตั้งใจในการที่จะทำตามคำสั่งสอน ทุกคนสำนึกในหลักที่เราถือเป็นสรณะ ก็เเรียนมาก ทำงานมาก กินอยู่ง่าย อดทนและบริสุทธิ์ ปรารภในการบำเพ็ญประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่น สิ่งที่เรายำกัันใ้หนักถึงเป็นประจำวัน ก็คือ พยายามผานสิ่งต่าง ๆ ไปควยความระมักระวัง สังเกตอย่างละเอียดละเอียด ไม่ว่าจะเป็นการกิน การนอน การได้พบ ไ้เห็น ไ้ยิน ไ้ได้ฟัง การเล่น การเที่ยว การสมาคม ฯลฯ ทุกอย่างควรถือเป็นการศึกษาไปหมด เพื่อช่วยใ้รู้จักสิ่งทั้งปวงตามที่เ็นจริงเร็วเข้า จนไม่เฝ้าหวัดคอยู่ในสิ่งใด ๆ และไม่มีทุกข์ ขยันทำงานเพียงเพื่อทำหน้าที่ของสังฆารที่ยังไม่คัม ใ้มีความฉลาดรอบรู้เกิดขึ้น

ทุกอิริยาบถที่เคลื่อนไหว จนกว่าจะรู้สิ่งที่สูงที่สุด ไม่มีอะไรบงกชความอยากรู้ต่อไป การเรียนวิชาคำนวณ วรรณคดี ช่วยทำให้เกิดความเฉียบแหลม เฉลียวฉลาด เรื่องนี้ ถือว่าภิกษุสามเณรที่มีความรู้พอตัว หรือคลองแควการผ่านความรู้รอบตัวที่ช่วยให้รู้วาทะไร เป็นอะไรมาข้างเสียก่อน การนั่งคิดนอนคิดของคนเราจะโคจรไปถูกทาง เรียนแต่หลักสูตรของพระเณรที่ค้างไว้อย่างสมัยนี้ อย่างเกียวนั้นไม่พอ โดยแน่นอน เมื่อมีเวลาว่างฝึกวิธีการเขียน เช่น การเขียนบทความชนิดต่าง ๆ การหัดเขียนส่งไปลงพิมพ์นั้น ช่วยให้เขียนเป็นเร็วกว่าอย่างอื่น ... เราได้พยายามกับทุก ๆ ทาง ในการที่จะทำให้การกระทำของเราสลักกันเราไปในทางสูงอยู่ตลอดเวลา (พุทธทาสภิกขุ, ๒๔๘๖ :)

สวนโมกขพลาราม วัดชานน้ำไหล

เนื่องจากในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ คณะกรรมการและหอธรรมทานได้ย้ายจากพุมเรียงไปอยู่ไชยา ทำให้กิจการสวนโมกขพลาราม ซึ่งเป็นแผนกหนึ่งของคณะกรรมการ ไม่ได้ได้รับความสะดวกในการอุปถัมภ์ แร่จะอยู่ห่างกัน ทั้งสภาพธรรมชาติของสวนโมกขพลารามที่พุมเรียงนี้ไม่ดีนัก เพราะขาดภูเขา ลำธาร และที่สำคัญที่สุดคือ น้ำ ซึ่งเป็นปัญหาแก่พระภิกษุและสามเณรมาก (สัมภาษณ์ นายธรรมทาส พานิช, ๒๖ มกราคม ๒๕๔๙)

ประกอบกับขณะนั้นที่ดินบริเวณรอบวัดกระพังจิก อันเป็นที่ตั้งของสวนโมกขพลาราม ถูกชาวบ้านจับจอง หักโค่น แควต่างป่าจนเตียนโล่ง และปลูกบ้านสร้างเรือน ก็กลายเป็นเสียงอีกทีก็ขึ้น ทำให้สวนโมกข์หาเวลาที่สงบวิเวกได้ยาก พุทธทาสภิกขุจึงได้ดำริจะหาสถานที่ใหม่อีกแห่งหนึ่งให้ไกลจากย่านชุมชน โดยมีลักษณะดีพอที่จะจัดสร้างเป็นสถานวิปัสณาธุระได้ แต่ต้องไม่ไกลจากคณะธรรมทาน ซึ่งตั้งอยู่ในตลาดไชยาด้วย เพื่อได้สะดวกในการติดต่อ แต่ก็ยังไม่ยังไปเห็นว่ามีที่ใด (จิต ภิบาลแพ, ๒๕๑๕ : ๙๕)

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๕ คณะกรรมการได้จัดสร้างสโมสรธรรมทานขึ้น โดยมีผู้ศรัทธาได้ช่วยไปตัดไม้รวกในป่า พุทธทาสภิกขุก็ไ้รวมเงินทางไปค่าย ได้เงินทางไปถึงบริเวณเขาโพธิ์ เขานางเอ และเขาพุทธทอง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตลาดไชยา

ได้พบว่า เป็นสถานที่เหมาะสมที่จะจัดเป็นสถานวิปัสณาธุระอย่างยิ่ง กอรปกับชาวบ้านใน
แถบนั้น ไคมาปรารภกับพุทธศาสนิกชนว่า อยากให้มีวัดขึ้นในบริเวณใกล้ ๆ หมู่บ้านปากคาน
สักแห่งหนึ่ง เพื่อจะให้เป็นสถานที่ทำบุญตามประเพณี (จิต ภิบาลแพน, ๒๕๑๔ : ๙๖)
ชาวบ้านไคเรียนให้พุทธศาสนิกชนทราบว่า มีสวนร้างอยู่แห่งหนึ่ง เนื้อที่ประมาณ ๕๐ ไร่เศษ
ล้อมลวดหนามเรียบรอย เจ้าของชื่อ หลวงพรหม ปัญญา บอกขายในราคา ๕๐๐ บาท
ท่านพุทธศาสนิกชน และคณะธรรมทานไคเดินทางไปดูปรากฏว่าเป็นสวนร้างจริง มีต้น
มะพร้าว ประมาณ ๕ - ๑๐ ต้น ที่ใต้มีลำธารน้ำไหลตลอดปี ตรงกลางบริเวณเป็นเนิน
เขาเล็ก ๆ เรียกว่า เขาพุทธทอง เมื่อขึ้นไปจนถึงยอดเขาไคพบทรางเจดีย์เก่า ๆ
องค์หนึ่ง ปักหักพัง เหลือเป็นกองอิฐ บริเวณทั่วไปเป็นป่าสูงมีหนามคา เถาวัลย์และ
ต้นไม้เล็ก ๆ ขึ้นแซมเต็มไปหมด ถ้าแนวตางบุกเบิกออกไปแล้ว คงได้เนื้อที่ไม่ต่ำกว่า
๒๐๐ ไร่

คณะธรรมทานไคตกลงใจที่จะจัดซื้อสถานที่นี้ ไคทำการติดต่อและซื้อขายกันในราคา
๕๐๐ บาท เฉพาะการลวดหนามก็คุ้มกาแล้ว (สัมภาษณ์ นายธรรมทาส พากิช, ๒๖ มกราคม
๒๕๑๔),

หลังจากโสมกรรมสิทธิ์ที่ดินให้เป็นของคณะธรรมทานแล้ว พุทธศาสนิกชนไคได้วาง
โครงการก่อสร้างทันที โดยแบ่งสถานที่นี้ออกเป็นสองส่วน คือ บริเวณลาดต่ำเชิงเขา
พุทธทอง กานตะวันออก จะจัดตั้งขึ้นเป็นวัดธรรมคา เพื่อให้ชาวบ้านได้เป็นที่ทำบุญ
ฟังธรรม อีกส่วนหนึ่งเป็นบริเวณเชิงเขา และตอนหลังของเนินเขานั้น จะจัดเป็นสถาน
ที่วิปัสณาธุระ หรือสวนโมกข์แห่งใหม่ จะสร้างที่พักถาวรเป็นกุฏิเล็ก ๆ เฉพาะภิกษุรูปหนึ่งๆ
เรียงรายรอบเชิงเขา ส่วนตอนล่างนั้นจะสร้างกุฏิธรรมคา และธรรมศาลาขนาดใหญ่
ขึ้นหลังหนึ่ง เพื่อให้เป็นที่ประชุมสงฆ์ และเป็นที่พักของแขกผู้มาเยือน (จิต ภิบาลแพน,
๒๕๑๔ : ๙๘)

การสร้างที่พักหลังแรกไคเริ่มต้นในปี พ.ศ. ๒๕๔๓ โดยไคไม่ที่เหลืจากการ
สร้างสโมสรรวมทาน ที่วัดศยาราม ได้มีชาวบ้านผู้มีศรัทธา มาช่วยกันขนไม้ไปและ

ลงมือก่อสร้างลงในบริเวณที่พุทธศาสนิกชนกำหนดให้ เป็นกุฏิชั่วคราว ๒ ชั้น ขนาดกว้าง ๙ ศอก ยาว ๑๒ ศอก สามารถสร้างเสร็จในวันเดียว การดำเนินงานทำอย่างรอบคอบ เพราะพุทธศาสนิกชนต้องการสงวนต้นไม้ไว้ให้มากที่สุด จึงนางเฉพาะต้นไม้เล็ก ๆ และเถาว์วัลย์ เหลือไม้ใหญ่ไว้เป็นร่มเงา เช่น สวนโมกข์ที่พุมเรียง ในขณะนี้ท่านพุทธศาสนิกชนได้ขยายสวนโมกข์พลาราม พุมเรียง มาพำนักอยู่ที่วัดชยารามใกล้ตลาดไชยา เพื่อสะดวกในการควบคุมการก่อสร้างสวนโมกข์แห่งใหม่ และประสานงานกับคณะกรรมการ

การก่อสร้างกุฏิหลังที่ ๒ เพื่อให้เป็นที่พักชั่วคราวของท่านพุทธศาสนิกชนได้ดำเนินการในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ เป็นกุฏิไม้ ๒ ชั้น ทำด้วยไม้เบญจพรรณ และมุ่งหลังคาควายจากพอกันฝนไต่ เมื่อสร้างแล้วเสร็จพุทธศาสนิกชนมาอยู่เป็นประจำที่สวนโมกข์ใหม่นี้ทันที เพื่อเป็นกำลังความกึกก้องแก่ญาติศรัทธาช่วยเหลือ และใช้สถานที่สงัดแห่งนี้เพื่อการศึกษากันกว่าหลักธรรมต่อไป (จิต ภิบาลแทน, ๒๔๙๔ : ๒๐๑)

การขนย้ายสิ่งของต่าง ๆ จากสวนโมกข์ พุมเรียง ได้ทำเป็นระยะตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นต้นมา ชาวบ้านจำนวนมากรวบรวมช่วยเหลือขนหนังสือ กระดาษต้นไม้ อ่างน้ำ ตลอดจนโต๊ะ เก้าอี้ การขนย้ายครั้งนี้เป็นการขนย้ายให้ไกลของไปมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แม้แต่กระต่ายเล็ก ๒ หลัง ก็ยังช่วยกันหามไปในสภาพเดิม ถึงของเหล่านี้นำมาวางไว้ในสวนโมกข์ใหม่ เพื่อให้มีสภาพคล้ายคลึงกับสวนโมกข์เก่าแทบทุกประการ (พุทธศาสนิกชน, ๒๔๔๖ : ๒๐๒)

สวนโมกข์พลารามอยู่ในบริเวณสำนักสงฆ์ หรือวัดธารน้ำไหล ที่ตั้งของสวนโมกข์ ณ บริเวณยอดเขาและเชิงเขาพุทธทอง มีเขานางเอ ซึ่งเป็นเขาหินทรายแดงอยู่ทางทิศตะวันตก เจริญเขาพุทธทองเคยเป็นส่วนยอดไม้มาแล้ว ยังคงมีต้นมะพร้าว เงาะ สะทอน และอื่น ๆ ปรากฏอยู่บ้าง อาณาเขตและภูมิประเทศของสวนโมกข์ เป็นส่วนหนึ่งของวัดธารน้ำไหล ซึ่งคณะกรรมการได้รับเงินเพื่อซื้อที่ดินบ้าง บริจาคสิทธิการครอบครองที่ดินให้เป็นของวัดธารน้ำไหลบ้าง โอบเอาเขาพุทธทองลูกหนึ่งกับเขานางเอไว้ห่อมกลาง รวมพื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๓๐๐ ไร่ (อรุณชาติ สุวรรณกนิษฐ, ๒๕๑๔ : ๒๙๑) ทางทิศตะวันตก

มีลำธารเล็ก ๆ เรียกว่า "ธารน้ำไหล" มีต้นน้ำอยู่บนเทือกเขาทางเอ มีน้ำไหลตลอดปี ไหลผ่านสวนโมกขพลารามทางทิศใต้ ภิภุ - สามเณร ตลอดจนผู้ไปเยี่ยมสวนโมกขพลาราม ต่างก็ได้ประโยชน์จากลำธารแห่งนี้ (วิษณุ วัฒนเชื้อ, ๒๕๑๕ : ๑๗) บริเวณสวน - โมกขพลาราม ยังคงรักษาสภาพป่าตามธรรมชาติไว้อย่างดี มีต้นไม้ใหญ่เล็กเต็มไปหมด นอกจากนี้ยังมีเถาวัลย์ และพันธุ์ไม้ดอกนานาชนิด ในตอนกลางวันจะไต่ยิบเสียงนกร้อง อย่างไพเราะ บางครั้งจะเห็นสัตว์ป่าวิ่งไล่กัน และในบางวันมีฝูงสัตว์ป่า เช่น กวาง ชะนี กระต๊อกลิง เต็น ให้ชมอีกด้วย (วิษณุ วัฒนเชื้อ, ๒๕๑๕ : ๑๗) ที่สวน - โมกข์ เขาพุทธทองท่านจะพบสัตว์ที่คนไม่ใหญ่ มีพื้นล่างเตียนราบ เห็นแสงอาทิตย์ ฝ่าใบไม้ที่ปกคลุมอยู่ข้างบนมาสองทาบเห็นอยู่รำไร อากาศเยือกเย็นเหมาะแก่การสมาธิเป็นอย่างยิ่ง การอยู่ในที่สูงเห็นทิวทัศน์ได้โดยรอบ ย่อมใจให้กว้างขวางแผ่แผ่ออกไป คุณหลวงสมานวนกิจ ปาโมภาสท่านสอน ได้เคยมาที่นี่ และพบความฝันของท่านรออยู่... คุณหลวงสมานวนกิจ คิดใจถึงกับปวารณาตัว จะมาทำสวนพฤกษชาติให้ได้" (สมักร บุราราศ, ๒๕๕๕ : ๖)

พวกไม้ประดับที่คงประดิษฐ์ปลูกด้วยมือคน ก็จักปลูกไว้ทางที่ลาดแถบหนึ่งใกล้ - ลำธารสวนโมกข์ที่ปลูกแต่พวกพรรณไมคอกขาว พวกวานและบอนปลูกไว้ทางริมห้วย (อรุณวดี สุวรรณกนิษฐ, ๒๕๑๔ : ๒๒๔)

บนยอดเขาพุทธทอง เป็นลานหินแบน ๆ มีซากเจดีย์เก่า ๆ เหลืออยู่แต่อิฐ และ หิน พุทธศาสนิกชนได้สันนิษฐานว่า "น่าจะเป็นเจดีย์สมัยศรีวิชัย คือ เมื่อ ๑,๐๐๐ ปี - กวามาแล้ว" บนยอดเขาพุทธทองมีเขาหินปูนเป็นสถานที่ประกอบพิธีในวันสำคัญต่าง ๆ ทางศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา เป็นต้น (วิษณุ วัฒนเชื้อ, ๒๕๑๕ : ๑๗) บนยอดเขานางเอ มีเจดีย์สร้างไวบนหินผา ซึ่งมีหินทรายสีแดง ร่องรับอยู่ บนยอดเขานี้จะแลชมภูมิประเทศเมืองไชยาได้โดยรอบ มองเห็นทะเล เกาะ แก่งน้อยใหญ่ ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ อาจมองเห็นไปได้ไกลถึงอำเภอกาญจนดิษฐ์ พุทธศาสนิกชนมีแผนการไว้ว่า ถ้าทางหลวงตัดผ่านหน้าสวนโมกข์แล้ว ผู้ต้องการศึกษาปฏิบัติ อย่างสงบ อาจถอยไปอาศัยอยู่แถบภูเขาสูงนี้ได้ (อรุณวดี สุวรรณกนิษฐ, ๒๕๑๔ : ๒๒๑)

สถานที่ที่น่าสนใจในสวนโมกขพลาราม

การก่อสร้างในส่วนโมกข์จะต้องมีความมุ่งหมาย ๒ อย่าง เป็นอย่างน้อย คือ ความมุ่งหมายในประโยชน์ใช้สอย และความมุ่งหมายในทางธรรมะ (สัมภาษณ์ นายธรรมพาส พานิช, ๒๖ มกราคม ๒๕๑๕) สถานที่ที่น่าสนใจมีดังนี้

ลานหินโค้ง

อยู่บนเชิงเขาพุทธทอง ใกล้กับกุฏิพุทธทาสภิกขุ เป็นลานหินอยู่โคนไม้ ตัวหินโค้ง ทำเป็นคันหินที่ก่อสูงกว่าพื้นดินประมาณ ๑ ฟุต กว่า ๆ ก่อด้วยหินเป็นรูปครึ่งวงกลม ที่ลานหินโค้งมีก้อนหินใหญ่ เล็กวางเรียงรายอยู่โคนไม้ เพื่อให้ผู้ที่ไปฟังธรรมนั่งแทนเก้าอี้ เมื่อท่านไปสวนโมกข์ถ้าไม่นั่งฟังธรรมบนคันหิน ท่านจะนั่งกลางพื้นดินก็ได้ แล้วท่านจะมีความรู้สึกแปลก ๆ แปลกกว่านั่งในตึก ในวิหารอย่างเทียบกันไม่ได้เลย (วิเศษ วัฒนเชื้อ, ๒๕๑๕ : ๑๙) ท่านพุทธทาสภิกขุจัดสถานที่สำหรับฟังธรรมไว้มากมาย ท่านให้เหตุผลว่า "เพื่อให้สถานที่นี้มีสภาพคล้ายคลึงกับสมัยพุทธกาลให้มากที่สุด สมัยนี้ไม่มีโบสถ์ ไม่มีวิหาร ไม่มีสถานที่โอ่งสำหรับนั่งฟังธรรมกันอย่างเดิมนี่ ... การนั่งฟังธรรมกันกลางดิน นั่งบนก้อนหินโคนไม้ เช่นนี้เป็นการช่วยส่งเสริมให้บุคคลผู้ใส่ใจในธรรมได้มีโอกาสเข้าถึงธรรมง่ายกว่าการนั่งอยู่ในสถานที่อันสะดวกสบาย ซึ่งเป็นการยึดติดชนิดหนึ่ง เป็นการเพิ่มพูนกิเลสให้มากยิ่งขึ้น จะเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงธรรมอย่างยิ่ง ลานหินโค้งนอกจากใช้เป็นสถานที่แสดงธรรมแล้ว ยังใช้เป็นที่พักสำหรับภิกษุสงฆ์ เณรฉันอาหารในบางวัน เณรวันเสาร์ วัชระสำคัญทางพุทธศาสนา หรือในวันที่มีผู้มีจิตศรัทธามาทำบุญเลี้ยงพระในบางโอกาสอีกด้วย

โรงปั้น - แผนภาพสลักหินเขียว

โรงปั้นอยู่หลังเนินเขาพุทธทอง มีทางติดต่อโดยรอบ คือ ทางค้ำโรงธรรม หรือทางโรงมหรสพทางวิญญูณ หรือจากถนนใหญ่ผ่านกานนอก โรงปั้นเป็นเพียงโรงไม้ เก่า ๆ ไม่มีฝา หลังคามุงสังกะสี ตั้งอยู่บนลานหิน ตั้งโต๊ะใหญ่ไว้ทำงาน มีกุฏิสงฆ์อยู่ด้านหลัง พุทธทาสภิกขุ และภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมอยู่ในสวนโมกข์ได้เป็นผู้ริเริ่ม (ว.ม. ขามแฝง,

๒๕๑๕ : ๓๕) เริ่มจากการสร้างโรงมหรสพทางวิญญาน ท่านพุทธทาส ประารว่า
 อยากจะมีของเขาไว้สมณาคณฺฐบริจากสมททุนสร้างโรงมหรสพทางวิญญาน ท่านพุทธทาสภิกขุ
 ได้บอกให้ภิกษุรูปหนึ่ง ลองปั้น ซึ่งพระภิกษุรูปนั้นไม่เคยมีความรู้ และไม่เคยทำมาชมนเลย
 พระภิกษุรูปนั้นได้เดินทางมาศึกษาและงานปั้นที่โรงเรียนเพาะช่าง แล้วก็กลับไปฝึกทำ
 (สันภานณ พระภิกษุรูปนั้น ๒๔ มกราคม ๒๕๑๕) พระภิกษุรูปนั้นได้อธิบายให้ทราบถึงวิธีการ
 โดยย่อว่า เริ่มตั้งแต่ภาพถ่าย จากภาพแกะสลักหินจริง จากพิพิธภัณฑ์ในอินเดีย หรือ
 จากภาพในหนังสือแล้ว นำมาเขียนขยายแบบเท่าของจริงที่จะทำแบบหล่อ แล้วนำภาพที่ -
 เขียนขยายนี้เป็นแบบสำหรับแกะสลักจากพิมพ์หินเหนียว โดยปั้น แกะ สลัก และเขียน
 ลงหินเหนียวให้เหมือนกับภาพที่เขียนขยายนั้น แล้วนำไปอัดหล่อด้วยปูนปลาสเตอร์ เพื่อ
 เป็นแบบพิมพ์ แล้วจึงกลับหล่อด้วยปูนซีเมนต์ออกมาเป็นผลงานภาพสลักหินเทียมที่ต้องการ
 และทบแต่งทำให้เรียบร้อย ได้มีภิกษุจากอินเดีย ซึ่งมีฝีมือในทางนั้น แกะสลักมาเยี่ยม
 พุทธทาสภิกขุ และพักอยู่ชั่วระยะหนึ่ง ได้สอนการวาดหน้าแบบอินเดียให้ดูเป็นตัวอย่างด้วย
 และยังไคลลองฝีมือแกะสลักหินจริง ๆ เป็นรูปง่าย ๆ เพียงเนื้อที่ ๕๐๐ ตารางเซนติเมตร
 ใช้เวลาถึง ๑๐ วัน ภาพแกะสลักหินเทียมที่เสร็จแล้ว ณ โรงปั้นมีอยู่มากมายหลายแผ่น
 บางแผ่นใหญ่บางและหนักถึง หนึ่งตัน เครื่องมือทุกชิ้นทำขึ้นเอง แบบสลักหินเทียมนี้ไม่มี
 การซื้อขาย ถ้าวัดใดสนใจจะส่งพระหรือเณรมาฝึกเพื่อนำไปเผยแพร่ได้ โดยไม่เสียค่า
 ใช้จ่ายเลย พระและเณรบางรูปตั้งใจอยู่ประจำที่สวนโมกข์และฝึกฝนจนฝีมือใช้ได้ดีแล้ว
 ต่อมามีจิตไม่วางพอก็ลาจากไป ทำให้ต้องฝึกกันใหม่ สวนโมกข์จึงได้ชื่อว่าเป็สถานที่ฝึก
 สงฆ์ให้มีฝีมือทางช่างศิลป์ เช่นเดียวกับพระสงฆ์ไทย จีน ญี่ปุ่น ในสมัยโบราณ (ว.ม.
 (นามแฝง), ๒๕๑๖ : ๓๖) ผลงานจากโรงปั้นที่เด่นที่สุดได้แก่ ภาพสลักหินเทียมพุทธ -
 ประวัติ ซึ่งถ่ายแบบจากอินเดีย ราว พ.ศ. ๓๐๐ ซึ่งสมัยนั้นยังไม่นิยมบูชารูปเคารพ
 มีทั้งหมดประมาณ ๖๐ ภาพ และนำไปประดับภายนอกโรงมหรสพทางวิญญาน

โรงมหรสพทางวิญญาน

เป็นอาคารหลังใหญ่สง่างาม ตั้งอยู่บนเนินเชิงเนินอันร่มรื่นด้วยพรรณไม้
 ตามธรรมชาติ แห่งสวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา ความเป็นใหญ่โตของโรงมหรสพแห่งนี้

ไม่แพ้โรงมหรสพชั้นหนึ่งในกรุงเทพมหานคร แต่มีความงดงามประทับใจเหนือกว่ามาก
(ดูเกียรติ อุทกะพันธุ์, ๒๕๑๑ : ๖) ท่านพุทธทาสภิกขุได้มีศาสนสาวตัว ถึงสหทัยธรรมทาน
เกี่ยวกับโรงมหรสพทางวิญญาณว่า (อรุณ เวชสุวรรณ, ๒๕๑๔ : ๒๗๓ - ๒๘๒)

(สำเนา)

ศาสนสาวตัวจากพุทธทาสภิกขุ
เรื่อง

โรงหนังแบบสวนโมกข์"

ถึงสหทัยธรรมทานทั้งหลาย

เหตุการณ์ไฉนกับให้สวนโมกข์ในปัจจุบันต้องมีอาคารและอุปกรณ์สำเร็จรูปแบบที่
เตรียมพร้อมอยู่เสมอขึ้นสักหลังหนึ่ง เนื่องจากเหตุผลต่อไปนี้

(๑) ข้าพเจ้ายังมีความแน่ใจว่า ในวิธีการเผยแผ่ธรรมแบบที่กำลังทำอยู่ขณะนี้
แต่ความชราถอยกำลังของข้าพเจ้าเอง ทำให้ไม่มีแรงที่จะเทศน์ หรือพูดอธิบายอะไรเป็น
เวลานาน ๆ วันละหลาย ๆ ครั้ง ถึงแก่หมดใจ จึงอยากมีห้องอุปกรณ์สำเร็จรูป เติมไป
ด้วยเครื่องใช้ เช่น เทปบันทึกเสียงรวมสองร้อยเรื่องที่มีอยู่แล้วในเวลานี้ ให้แขกผู้ไปเยี่ยม
ได้เลือกเปิดฟังเอาเอง รวมกับเด็กเผ่าห้อยไค้ตลอดเวลา ฯลฯ เป็นต้น เป็นเครื่องทุน
แรงให้แก่ข้าพเจ้าโดยตรง

(๒) ในระยะอีกไม่นานนี้ ทางหลวงสายใต้จะผ่านหน้าสวนโมกข์ ทำให้มีแขก
เพิ่มขึ้นกว่าแต่ก่อนอีกหลายเท่าตัว จึงคิดหาเครื่องทุนแรง เพื่อแก้ปัญหาข้อนี้ เพราะยัง
รักกิจการเผยแผ่ธรรมอยู่ จึงอยากมีอุปกรณ์ดังกล่าวโดยละเอียดในคนถัดไป

(๓) เพื่อประหยัดเวลาของแขก ทั้งที่ไปเพื่อศึกษาและไปเยี่ยมโดยที่อุปกรณ์
สำเร็จรูปในอาคารนั้น เมื่อเขาไถ่และไต่ถามตามลำดับ และวิธีที่เรากำหนดให้อย่าง
เกรงครัดจริง ๆ แล้ว ชั่วเวลา ๒ - ๓ ชั่วโมง จะทำให้เขาได้รับความรู้เท่าเทียม
การอ่านธรรมคาถาใช้เวลาเป็นเดือน ๆ ที่เดียว ทั้งยังจะได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลิน -

เพลินอย่างยิ่งตลอดเวลาเหล่านั้นด้วย ซึ่งนับว่าเป็นกำไรเหลือหลาย

(๔) และประการสุดท้ายนี้ การมีอาคารชนิดนี้จะเหมาะสมและสะดวกในการต่อต้านความเสื่อมศีลธรรม ยุคปรมาณู และจะทำอะไรไ้รวดเร็ว สมกับความหมายของยุคนี้ แม้แต่ในการถ่ายความรู้อีกกันและกันด้วย และจะเรียกอาคารประเภทนี้ว่า "โรงมหรสพทางวิญญาณ สำหรับมนุษย์สมัยปรมาณู" หรือเรียกสั้น ๆ ว่า "โรงหนัง" ที่เป็นปรักษ์ศัตรูต่อโรงหนังชนิดที่เป็นภัยแก่ศีลธรรมทั่วไป

กิจการที่จัดให้มีในอาคารนี้

(๑) กิจการของโรงเรียนวันอาทิตย์ สำหรับนักเรียนชายหญิงหลายโรงเรียนด้วยกัน เป็นการถาวร (ซึ่งที่แลแล้วมาได้เพียงครึ่งคราว เฉพาะเวลาที่มีข้าพเจ้าอยู่ด้วยเท่านั้น) ตามแบบที่เห็นว่าจะมีผลดี ไม่ชวนเบื่อ พร้อมควยความสะดวกอย่างยิ่ง

(๒) กิจการแบบโรงเรียนวันพระ สำหรับประชาชนทั่วไปเป็นการถาวร เพื่อยกระดับของพุทธบริษัทให้สูงขึ้นทั้งในด้านความรู้โดยตรง ความรู้ของเด็ก การปฏิบัติธรรมและการสืบอายุพระศาสนา และแม้แต่การสอนภาษาไทยแก่อุบาสกอุบาสกาที่ังไม่รู้หนังสือ

(๓) กิจการแบบโรงเรียนธรรมิกษุที่จะเป็นเจ้าหน้าที่องค์การเผยแผ่ธรรม (ตามแบบของข้าพเจ้าเอง ที่กำลังถูกกล่าวหรือถูกปรณามว่า "แหวกแนว" อยู่เป็นประจำ แต่ข้าพเจ้ายังมีความแน่ใจว่า เป็นแบบที่เหมาะสมสำหรับคนในสมัยปรมาณู ยิ่งกว่าแบบอื่นอยู่นั่นเอง ทั้งนี้เพื่อให้มีผู้ทำงานในหน้าที่มากขึ้น ตามที่มิการเรียกร้องกันยิ่งขึ้นทุกวัน

(๔) การสวดมนต์ แบบที่เชื่อว่าจะทำให้คนมาสวดและมาฟังกันอย่างมีความสุขและพอใจ ไม่แพ้การสวดบนตลบโบสถ์ของชาวฮินดู ที่มีการสวดคัมภีร์ภควัทก็ตา โดยเฉพาะในประเทศอินเดีย

(๕) การให้ความรู้และความเพลิดเพลินในทางธรรมแก่นักศึกษาที่ไปเยี่ยมสวนโมกข์ เพียง ๒ - ๓ ชั่วโมง ในลักษณะที่ว่า จะลืมได้ยาก ทั้งที่ไม่มีใครไ้รับ

ความลำบากหรือหมดเปลืองอะไรเพิ่มขึ้น

(๖) กิจกรรมบางประการที่จัดขึ้นสำหรับแขกผู้ตั้งใจเดินทางไปจากที่ไกล ให้ได้รับผลคุ้มค่าของการไปให้มากที่สุดเท่าที่จะจัดได้ สำหรับผู้ตั้งใจศึกษาจริง ๆ ไม่ใช่ชุกงักไหว เพราะเอาบุญอย่างพิธีรีตอง

(๗) กิจกรรมฝึกหัดอบรม สั่งสอน ตลอดถึงพิธีกรรมบางชนิด ทุกชนิดที่มีแก่นบรรพชิต และคนวัตรที่อยู่ประจำในสวนโมกข์ทุกคน จะได้รับความสะดวกอย่างยิ่ง จากอาคารหลังนี้

สิ่งของที่จัดมีไว้เป็นประจํา

(๑) พิพิธภัณฑ์วัตถุสิ่งของเฉพาะที่แสดงให้ทราบถึงประวัติความเป็นมา ของพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติที่กลายจากความไม่มีรูปเคารพมาสู่รูปเคารพอย่างไม่ว่าจะเป็นไปได้ (ส่วนมากเป็นวัตถุนิพนธ์ หรือจำลองจากวัตถุนิพนธ์ วางให้เห็นคุณค่าตามลำดับประวัติของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเหมาะจะวางไว้เป็นแถว ๆ บนหลังคาแพลตฟอร์มกรีกคาถาฟ้า ถ้าทำได้ ถ้าไม่มีกำลังพอที่จะทำได้ก็จะวางแสดงไว้ตามทางเดินรอบตัวอาคารที่ขุดขึ้นขึ้นพอเหมาะสม

(๒) พิพิธภัณฑ์ตัวอย่างแห่งวัตถุอุปกรณ์ ภาพถ่ายของจำลองและอื่น ๆ สำหรับกรรมฐานทุกแบบซึ่งมีอยู่หลายสิบแบบด้วยกัน อันจะช่วยให้ผู้เห็นการเรื่องราวได้ในเวลาอันสั้น เพลิดเพลินและเป็นความรู้ประกอบที่ช่วยให้ท่านหนึ่งสือว่าเคยเรื่องนี้เข้าใจมากที่สุด

(๓) พิพิธภัณฑ์แห่งวรรณกรรมต่าง ๆ ที่ผลิตขึ้นในสวนโมกข์หรือที่มันต่อไปจากสวนโมกข์ที่กำลังแพร่หลายออกไปทั้งที่อยู่ในรูปเล่มของหนังสือแผ่นเสียง แผ่นภาพ และอื่น ๆ

(๔) การฉายภาพชุดปริศนาธรรมและอื่น ๆ ทั้งที่ทำอยู่แล้วให้มากเรื่องมากแบบยิ่งขึ้น เพราะที่แลมาแล้วปรากฏผลเป็นที่น่าพอใจ ควรปรับปรุงให้กว้างขวางออกไปถึงฝ่ายมหายานและอื่น ๆ เป็นความมั่งคั่งทางศิลปะทางภาพ และศิลปะการแสดงความคิดเห็นด้วยภาพ (การใช้ภาพนิ่งโดยลึกลง และใช้ทุนน้อยกว่าการใช้ภาพยนตร์อย่างที่เปรียบเทียบ

เทียบกันไม่ได้)

(๕) การแปลงเสียง ประกอบภาพหรือไคอะแกรมที่กำลังมีอยู่ และการแปลงเสียงที่ได้รับผลตรงตามที่กำหนดไว้ทุกประการ (หมายความว่า จะเกิดเอาตามใจชอบไม่ได้) ทั้งนี้ควยวิธีการบันทึกเสียงอย่างมีประสิทธิภาพ)

(๖) การแสดงแผนผังไคอะแกรมของปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธในลักษณะที่จะทำให้เข้าใจในสิ่งเหล่านี้ไคอย่างกว้างขวางและทั่วถึง อย่างประหยัดเวลา สมกับยุคปัจจุบันที่สุด

(๗) ห้องทำงานบันทึกเสียงและคอมพิวเตอร์อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งทางคุณภาพและความรวดเร็วยิ่งกว่าที่มีอยู่ เพราะต้องทำการบันทึกเสียงส่งไปตามที่ต่าง ๆ อยู่เป็นประจำมากขึ้น และในบางกรณีก็เพื่อเข้าไปส่งทางวิทยุ-กระจายเสียง และทางวิทยุโทรทัศน์ อีกต่อหนึ่ง ซึ่งต้องการคุณภาพมากเป็นพิเศษ

(๘) การฉายภาพยนตร์ประกอบความรู้ทางธรรมะและความรู้ทั่วไป โดยการร่วมมือกับองค์การอื่นที่มีการเผยแพร่ภาพยนตร์อยู่เป็นประจำ เช่น ประวัติความเป็นมาของพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ความเป็นไปของพุทธศาสนาปัจจุบันของประเทศไทย ประเทศเพื่อนบ้านและต่างประเทศที่กำลังหันมาสนใจพุทธศาสนา ขบวนการเคลื่อนไหวของพุทธศาสนาและพุทธบริษัททั่วไปในแ่งมมต่าง ๆ ฯลฯ กับภาพยนตร์ที่ให้ความรู้และปลุกใจเยาวชนให้สนใจกิจการนี้ ภาพยนตร์ที่ช่วยสอนประชาชนให้เข้าใจในการประกอบสัมมาอาชีวะ ทนต่อโลกยุคปรมาณู ให้เขาเห็นประโยชน์ปัจจุบัน ให้เกิดความเลื่อมใส เข้าใจซาบซึ้งต่อพุทธศาสนา

แผนผังพื้นที่ที่จัดแสดงในอาคารและบริเวณ

(๑) มีเพดานที่เขียนภาพได้

(๒) ฝาผนังที่เขียนภาพ และการแสดงอื่น ๆ ได้

(๓) เสาลอยกลางห้อง ที่อาจเขียนภาพหรือติดตุ๊กตาระจงได้

(๔) ตุ๊กตาระจงแบบมากแบบกระทะ ที่มองดูจากข้างบนยาว เป็นที่สถิตแห่งโคจรรอบทุกด้านของชั้นล่าง และที่เห็นอุลุกรงโคจรรอบของพื้นชั้นสอง ซึ่งส่วนกลางโค้งไปถึงเพดาน

สำหรับแสดงวัตถุสิ่งของและหนังสือเล่ม ประเภทพิพิธภัณฑสถาน

(๕) มีจอถาวรในเนื้อหนัง เครื่องฉายภาพถาวร เวทีถาวร เก้าอี้ถาวร
แบบห้องประชุมใหญ่สมัยปัจจุบันทั่วไป

(๖) ฐานผนัง สูงรอบตัวอาคารภายนอก สำหรับแสดงวัตถุสิ่งของในลักษณะพิพิธภัณฑสถาน

(๗) มีสวนทรายแบบญี่ปุ่น สำหรับการเพ่งทรายตามแบบนั้น ในลักษณะที่อาจตัด
แปลงมาสู่แบบที่ตอการโดยตรงได้ทุกเมื่อ

(๘) โถยรรวมอาคาร มีลักษณะเป็นอุทยานป่าไม้ใหญ่เชิงเขาสำหรับเก็บชมและ
ศึกษาธรรมชาติ อันเป็นสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่งด้วย

การขอความช่วยเหลือจากสหประชาชาติ

หวังว่าสหประชาชาติทั้งหลาย จะช่วยเหลือร่วมมือกันให้ส่วนโหมกข์ มีอาคารสำเร็จ
รูป ทำนองนี้ได้ไว้นานที่สุด เพื่อกิจการอันจักก้าวหน้าและเพื่อให้อาคารประกาศ
ธรรมเนียมตัวอย่างหลังแรกที่สุดในประเทศไทย

อนึ่ง ขออวยพรแด่ผู้สนใจในการประกาศธรรมให้ร่วมมือกันสร้าง โรงหนังแบบนี้
ในลักษณะที่เหมาะสมแก่ท้องถิ่นของตัวขึ้น ให้ทั่วหัวระแหงด้วยเถิด จะเป็น Moral
Rearrangement ทางศีลธรรมที่มีลักษณะเป็น Dynamic อันมองไปเห็นตัวอย่าง
รุนแรงอยู่ในบรรยากาศทั่วไป เพื่อประโยชน์แก่สันติภาพอันถาวรของมนุษยชาติ ข้าพเจ้า
จึงให้รายละเอียดอย่างย่อๆเช่นนี้

พุทธทาส อินทปัญโญ

โมกขพลาราม

๑ กันยายน ๒๕๐๘

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้สัมภาษณ์ ศ.ศิริรักษ์ เกี่ยวกับสวนโหมกข์ (สุลักษณ์ ศิวรักษ์,
๒๕๑๐ : ๑๐๒ - ๑๒๔) ว่า ความประสงค์โดยเฉพาะเกี่ยวกับโรงมหรสพทางวิญญาณ

ก็อาจปรับปรุงให้ทันสมัยขึ้น เราเลือกบางอย่างมาทำเท่าที่จะทำได้ โดยถือว่า ปัญหาที่เห็นอยู่นั้นคนไม่ค่อยสนใจ ธรรมะ หรือศาสนา ยิ่งกว่านั้นยังแสดงอาการ เบื่อถึงขั้นหลังให้ ก็เลยอยากแก้ไขข้อที่ไม่น่าสนใจหรือเบื่อนั้น จึงเลยคิดว่าจะทำอย่างไรดี ที่แรกก็คิดถึงหลักสำคัญในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ตรัสเองว่า ธรรมะนี้ไพเราะงดงาม ในเบื้องต้น ในท่ามกลาง และในเบื้องปลาย ทรงแสดงธรรมให้เป็นอย่างนั้น และขมวดทายว่าให้ผู้ฟังเกิดความรื่นเริงนัยอย่างหนึ่ง ให้เกิดความกล้าหาญที่จะทำตามนัยอย่างหนึ่ง รวมความแล้วมีความพอใจและอยากทำตามทนอยู่ไม่ได้ ทางที่กลัวว่าธรรมะนี้เหลือวิสัยหรือยากเย็นไป หรือไม่เหมาะสมกับชาวสวนนั้นก็หมดไป เลยสรุปให้เหลือเพียงว่า ให้นัสนุกสนาน เย็นยะเยือก เป็นมหรสพ คำว่ามหรสพนี้ถือความหลักภาษาบาลี ก็แปลกลาย ๆ กับว่า Entertainment ให้ความบันเทิงแก่ผู้มากันแล้วก็ แต่เราเรียกสั้น ๆ ว่า โรงหนัง มีความมุ่งหมายเป็นโรงละครมากกว่า จึงเรียกว่า ----

Spiritual Theatre นี่ ๆ กันไว้ว่าทำอย่างนี้เป็นโรงละครทางวิญญาณ โรงละครก็หมายถึงสนุกสนานอยู่แล้ว ทางวิญญาณนั้นหมายถึงส่วนที่วัดดูขยไม่ได้อ ก็เป็นเรื่องที่จะต้องทำให้ลึกมากเข้าไปเป็นเรื่องราวจิต ทางวิญญาณ โดยถือว่า จิตหรือวิญญาณเป็นสิ่งสำคัญกว่าร่างกาย ถ้าจะมีการพัฒนา ก็ควรจะมีการพัฒนาจิตยิ่งกว่าร่างกาย จะทำให้ความพอใจลึกไปกว่าทางกาย มหรสพ ห้าง ละคร ทั่ว ๆ ไปในโลกนั้น มันเป็นเรื่องชั่วอารมณ์ ไม่เคยทำให้เกิดการพักผ่อนทางวิญญาณ ดังนั้นเราจึงเห็นว่า มหรสพทางโลกทั่ว ๆ ไปนั้น ไม่ใช่มหรสพแท้วิญญาณ แต่เป็นการทรมาณแก่วิญญาณ ธรรมะนี้เป็นมหรสพทางวิญญาณอยู่ในตัว ตัวธรรมะนั้นเป็น มหรสพทางวิญญาณไม่เปี่ยมมหรสพทางวัตถุหรือทางโลก เวลาใครไปเกี่ยวข้องกับธรรมะ มีธรรมะกันจริง ๆ แล้วก็จะได้รับความปีติ ปราโมทย์ เพลิดเพลิน มีกำลังแรงมากเหมือนกับความสุขทางโลกนั้น ๆ แต่มันเป็นความสุขเพลินอีกชนิดหนึ่ง ที่ทำให้จิตพอใจ สงบสุข บริสุทธิ์ควิบ สงบควิบ พอใจควิบ ฉะนั้นจึงเรียกลมหรสพทางวิญญาณ เกี่ยวกับการจัด พุทธศาสนิกศุ โลกฉาวว่า นี่เป็นเพียงชั้นการทดลอง ที่สมควรสำหรับเราควิบในทางหนึ่ง เรื่องทางจิต ทางวิญญาณนี้ มันเหมาะสำหรับสถานที่อย่างนี้เป็นรากฐาน เป็นพื้นฐานเหมือนอย่างว่ามาที่นี้

มันก็มีอะไรหลายอย่างติดกับที่ในกรุงเทพมหานคร จนเราพูดกันว่า กอนหินก็พูดได้ คนไม่ก็พูดได้ มานั่งข้าง ๆ กอนหิน ข้าง ๆ คนไม่ ก็โดยนั้นแหละ นี่หมายความว่าความสงบสงัดตามธรรมชาตินี้ ทำให้เกิดความรู้สึกอะไรอย่างหนึ่งขึ้นมาเอง เหมือนประโยคที่เราเขียนไว้ที่โรงหนังว่า สถานที่สงบเป็นที่หยุดพักของวิญญาณที่กำลังกระวนกระวาย เราหาสถานที่สงบอย่างนั้นที่กรุงเทพมหานคร ยาก แม้จะมีเงินจักษันที่กรุงเทพมหานคร มีความสามารถจักษันที่กรุงเทพมหานคร มันก็ยังไปอำนวยความสะดวกให้กับพวกเราไม่มีเงินพอที่จะจักษันในกรุงเทพมหานครได้ และสถานที่ที่ไม่ได้ตามที่ต้องการเลย จึงต้องจักษัน ทำให้รู้สึกว้ากไปเลย เพราะมันจำเป็นอย่างที่ว่ามา แล้วมันก็มีเหตุผลอีกอย่างหนึ่งว่า คนที่จะเข้าใจกรรมะชั้นนี้ต้องมีการเสียสละคือ ต้องสละการงาน สละครอบครัว สละทรัพย์สินสมบัติกันคราวหนึ่งในระยะนั้น จึงจะเกิดจิตใจอันใหม่ที่จะเข้าใจในสิ่งเหล่านี้ได้ แต่ถาจะให้ก็มากก็ต้องสละชีวิต คือตั้งใจว่า ถามาพักที่นี่ อาจจะถูกโจรปล้น อาจจะถูกคามฆ่าตายหรือสัตว์ร้ายเบียดเบียน ทำอันตรายถึงตายได้ อย่างนั้นก็ยิ่งก็เพราะว่าจะต้องปลงเป็นการเสียสละดวงหาแม่แต่ชีวิต ถ้าเมื่อตั้งใจลงไปอย่างนั้นแล้วจิตใจของคนนั้นพร้อมที่จะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่ามหรสพทางวิญญาณ คือว่าไม่ไกล เกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ที่มีในโรงมหรสพ พุทธาสถิกขกล่าว่า "... เทาที่เห็นอยู่ที่นี่ มันยังไม่เสร็จเรียบร้อย เราตั้งใจไว้โดยหลักใหญ่ๆ จะให้กรรมะอย่างลึกซึ้งโดยไม่รู้สึกตัว และควมความรู้สึกที่สนุกสนาน ๒ ประการนี้ ให้กรรมะชั้นลึกได้โดยไม่รู้สึกตัว ควมลักษณะที่มีอาการพอกพองใจ สนุกสนาน ฉะนั้นสิ่งเหล่านี้จะมีอะไรบางก็เป็นปัญหาหนักตั้งแต่เริ่มคน คึกคักกับมาก ในที่สุดมันก็นึกกว้าง ๆ ไปที่กอนว่า จะเลือกเอาสิ่งที่ยังไม่เคยมีขึ้นในประเทศไทยมาแสดง ให้ศกความสามารถของเราคอน ฉะนั้นจะได้เลือกภาพนั้น ภาพเขียนใบซุคที่แปลกที่ยังไม่เคยมีในประเทศไทย เพราะว่าเราเฝ้าเขาได้เห็นเขาก็ค้นเฝ้าพอใจ น้อย่างหนึ่งแล้ว มันตรงตามความประสงค์ขอแรกที่ต้องการให้คนมาสนุกสนานพอใจ ที่นี้ให้ควมรู้สึกนี้ หมายความว่าเราเลือกเอาเรื่องที่จะให้เกิดปัญญาระดับลึก เพราะในพวกเหล่านี้โดยมากมักเป็น เรื่องที่จะต้องคิด ก็อย่างที่เขาเรียกกันว่า "ปริศนา" ดังนั้น จะเห็นได้ทั่วไปว่าภาพเขียนมีลว เป็นภาพที่จะต้องคิดหรือเป็นภาพปริศนา

ไม่ให้คำบอกเล่าพลอย ๆ ไปไม่ต้องคิดถึงถามก็ไม่ตอบ อะไรก็ประสงคฺล้วนแต่ให้คิด
 แมแต่ในเรื่องเสา ๕ ต้น ซึ่งได้ทำติดไว้ในที่ต่าง ๆ นี้ ได้รับคำถามตั้งร้อยรายเห็นจะ
 ได้ ก็บอกว่า เป็นสิ่งที่จะต้องคิดเอาเองอย่างนี้ เป็นต้น ดังนั้น ภาพที่เอามาเขียนนี้
 มุ่งหมายที่จะเอามาเป็นภาพที่จะต้องคิดอย่างลึกซึ้ง นี้เรายังทำอะไรไม่ได้ก็ จึงเลือกเอา
 ของพวกนี้มาเขียนมาใส่ไปทีละอัน เพราะยอมแพเขา หมายความว่า เขาทำโง่กว่าที่เรา
 คิดเอง ดังนั้นภาพเขียนชุดหนึ่งก็เป็นชุดนักศึกษาอย่างเช่น แมชุดอื่นที่ไปใช้ของนักศึกษา
 อย่างเช่นก็ล้วนแต่เป็นภาพที่ต้องคิด ถ้าเราจะมีอะไร นอกจากภาพนั้น ภาพเขียนเหล่านี้
 ก็จะต้องมีหลักเกณฑ์แน่นอนทั้งนั้น สำหรับภาพนั้น เมื่อเห็นจะรู้กันทันทีว่า ยังไม่มีใน
 ประเทศไทย นี่อย่างหนึ่ง แต่ละภาพต้องคิดอย่างลึกซึ้ง เพราะไม่มีพระพุทธรูปซึ่งเป็น
 องค์พระพุทธรูป เอาความว่างเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูป เอานั้นก็จะต้องคิดเอา
 เองว่า ทำไมจึงเอาพระพุทธรูปเป็นความว่าง ความว่างคือพระพุทธรูป แล้วก็ -
 เผอิญไปตรงกับพวกเช่นอย่างวางไป พุทธอย่างนี้กับเกรอไปหมด ธรรมคือความว่าง
 ความว่างคือธรรมะ พุทธคือความว่าง ความว่างคือพุทธะ อยู่กันไปอย่างนี้ ฉะนั้น
 ก็เห็นว่าที่สุดที่จะเลือกเอาพุทธประวัติชุดนี้มา รวมความแล้วอะไร ๆ ที่จะเอามาแสดง
 ขึ้น ต้องเป็นเรื่องที่ต้องคิด ต้องเป็นชวนคิด ต้องเป็นผู้ชวนเอาความคิดเป็นอาหาร
 เอาปัญญาเป็นปริศนาอันเป็นอาหารที่เดียว

หนังสือพิมพ์สยามนิกรโคลงขาว (สยามนิกร, ๒๕๐๙ : ๑, ๑๒) ว่า
 "โรงแรมหรรสพหัตถ์จรัญแห่งแรกในเมืองไทย ได้ถูกจัดสร้างขึ้นในส่วนโมกซ์ สำนักสงฆ์ใน
 ป่าใหญ่ ภาคใต้ โรงแรมหรรสพนี้ไม่ใช่อาคารบ้านเชิง แต่เป็นปริณิพจน์ของทางศาสนา
 เรียกว่า โรงแรมหรรสพทางวิญญูญ ... เป็นอาคารสองชั้นขนาดใหญ่ ข้างในเป็นหอ -
 ประชุม มีที่ฉายภาพยนตร์อย่างพร้อมเพียง โรงแรมหรรสพทางวิญญูญนี้จะเป็นที่ประชุมเกี่ยวกับ
 พุทธศาสนา และเป็นที่ยอมรับให้ความรู้ทางศาสนาแก่ประชาชนทั่วๆ ไป ขณะนี้การก่อสร้างใกล้
 เสร็จเรียบร้อยแล้ว ตลอดเวลาที่มีผู้มาเที่ยวชมชาวไทยและชาวต่างประเทศไม่หมดเลยเสมอ

สิ่งมหัตถ์จรัญชั้นแรก (สยามนิกร, ๒๕๐๙ : ๑๒) รอบตัวอาคารโรงแรมหรรสพ
 ทางวิญญูญ มีภาพพุทธประวัติเป็นภาพปั้นลอยตัวปูนซีเมนต์ประดับอยู่โดยรอบ ภาพพุทธประวัติ

เหล่านี้เป็นภาพที่เก่าแก่ที่สุด มีอายุกว่า ๒,๐๐๐ ปี และเป็นพุทธประวัติที่ยังไม่เคยมีการเผยแพร่ในเมืองไทยเลย พุทธศาสนิกชน ใครรวบรวมมาจากอินเดีย แล้วนำมาหล่อขึ้นในเมืองไทย การปั้นหล่อจัดทำโดยฝีมือของพระภิกษุในสวนโมกข์ทั้งสิ้น พระภิกษุที่ปั้นหล่อภาพพุทธประวัติเหล่านี้ ไม่เคยฝึกงานปั้นหล่อนมาก่อนเลย แต่สามารถปั้นหล่อได้ไม่แพ้ตีมากรรมของกรมศิลปากร นับว่าเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์มาก

ธรรมวารินวาทิสรกุล ณ มิตร

เป็น เรือคอนกรีตใช้เป็นที่เก็บน้ำฝน ตั้งชื่อเป็นกณฺฐธมฺมเกสาเยของคิ อิศรกุล อยู่บริเวณ อยุคานข้างขวามือของโรงมหรสพทางวิญญาน กราบเรือคานนอกเตรียมผนังภาพปริศนาธรรม บนคานฟ้าของเรือจักเป็นสวนทราย และสวนหินประเภทพิเศษ เพื่อประกอบการศึกษาธรรมชาติ และเป็นที่พักสมาธิแบบหนึ่ง คานหัวเรือสร้างเป็นรูปแบบอินเดียโบราณสมัยพระเจ้าอโศกนันทราช ท้ายเรือมีคานฟ้าจัดเป็นมณฺฑป สำหรับนั่งสมาธิธรรม หรือคนกวาดหนังสือ พิจารณาตามคณฺฑโคจรอันหนึ่งหรือเป็นกลุ่ม ทางพุทธศาสนิกชนใดให้ความหมายว่า "เป็นเรือจับปลา (คือคน) ไปสู่พระธรรม" (อรุณวดี สุวรรณกนิษฐ, ๒๕๖๔ : ๒๕๓ - ๒๕๔)

วัตรของชาวสวนโมกขพลาราม (อรุณวดี สุวรรณกนิษฐ, ๒๕๖๔ : ๒๖๔ - ๒๖๗)

ชีวิตประจำวันของแต่ละคนที่สมัครใจอยู่ในสวนโมกข์ ภูเขิน ๆ ก็เห็นได้ว่าทุกคนมีแต่ทำงาน ๆ ทำงานตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายหรืออาสาสมัครจะทำ แต่ถามว่าทำงานเพื่ออะไร ... จะตอบท่านเองเสียดีกว่า เมื่ออุกฤษฏ์ให้มันเบาบางลง หรือหัดหัวตัวกูไม่ไหม้นโถมมาหาใจใด เริ่มแต่ ๔.๓๐ น. จะได้ยินเสียงระฆังกังวานและรวบรวมสามลามิชาจะมีเสียงสวดมนต์ทำวัตรเช้าที่โรงธรรมกินเวลาเกือบ ๑ ชั่วโมง ฝ่ายทาง - โรงครัวและบ้านพักอุบาสิกาก็จะประชุมสวดมนต์ที่ศาลาฝ่ายหญิงบ้าง เวลา ๘ นาฬิกาเศษคนที่มิ่วทุกข์ก็จะเปิดรับฟังคำบรรยายธรรมจากวิทยุไปพลาง ทำงานไปพลาง หลังอาหารเช้า

ประมาณ ๔.๓๐ น. ของวันที่ไม่ใช่วันพระ ผู้ใดมีวิทยุและต้องการฟังกำหนดนาปรกอบ
 ธรรมของทานอาจารย์ ก็จะไปวิทยุหากลิ้นพิเศษจากศาลาโรงฉันภายในส่วนโมกข์นั้นเอง
 รับฟังใดตลอดไปจนประมาณ ๑๐.๓๐ น. ... หลังจากฟังกำหนดนาตลอดจนโอวาท หรือฟัง
 ฟังคำแนะนำในการปฏิบัติงานบางอย่างแล้ว ต่างคนจะแยกย้ายกันไปทำงานตามหน้าที่
 ถึงเวลาเพลกัณเฑน หลังเพลพักเล็กน้อย ต่างคนทำงานตามหน้าที่ที่แต่ละคนจะกำหนด
 ให้ตนเอง ภิกษุผู้บวชพรรษาเดียว อาจใช้เวลานี้ศึกษาตำราที่ถนัดและพอใจ ใครจะไป
 หาที่เงียบสงบทำสมาธิหรือศึกษาตามแนวที่ตนพอใจอย่างไรก็ได้ แต่ต้องไม่ทำตามพอใจ
 ที่ตามกิเลส เช่น นอนกลางวัน กุญเฑน เป็นต้น เราจึงพบว่าภิกษุบางองค์ถ้าไม่มี
 งานที่ทำควมมือ บางก็จะอ่านหนังสือ บางจะเปิดเครื่องบันทึกเสียง ฟังธรรมบรรยาย
 พบพวน นิจารณาสอนตน กระทั่ง ๑๙.๐๐ น. ภิกษุ อุบาสกสวคณเขตต์วัตรเยนที่ -
 โรงธรรม ฝ่ายอุบาสกสวคณเขตต์ศาลาฝ่ายหญิง ตกค่ำเป็นเวลาพักและศึกษาตามถนัด
 ใครสนใจฟังธรรมบรรยายก็เปิดวิทยุรับฟังจากเครื่องส่งของวัดที่ภิกษุเจ้าหน้าที่เปิดออก
 อากาศระหว่าง เวลา ๒๐.๐๐ - ๒๖.๐๐ น. วันใดเป็นวันพระ ไม่มีการส่งคำบรรยาย
 ออกอากาศ ก็จะพากันไปฟังธรรมเทศนาที่โรงธรรม ซึ่งทานอาจารย์เทศนาสั่งสอนทุก
 วันพระ ระหว่างพรรษา ส่วนงานสำหรับความเป็นอยู่ประจำวันอื่น ๆ เช่น การขบฉัน
 กัณฐกัมม การศึกษา การเล่น ฯลฯ คงดำเนินสืบเนื่องกันมาตามหลักที่ส่วนโมกข์
 เล่น

ข้อปฏิบัติธรรมของภิกษุในสวนโมกขพลาราม (อรุณ เวชสุวรรณ, ๒๕๑๔ :)

สวนโมกขพลารามมีธรรมชาติเป็นป่าทอง การมีชีวิตในสวนโมกข์นี้ เป็นการ
 อยู่เพื่อปฏิบัติตามหลักของชุกกัมม์ อันเป็นเครื่องทรมานกิเลส ซึ่งประกอบด้วยข้อปฏิบัติ
 ๔ หมวด ควบกัน คือ

หมวดที่ ๑. ปฏิบัติด้วยจิตวิมุตติ มีสมาทานชุกกัมม์ ๒ ข้อ คือ

๑. นุญหมณฺยาบงฺสกลฺเป็นวัตร

๒. นุญหมณฺยาสามเณนเป็นวัตร

หมวดที่ ๒ ปฏิสังยุตด้วยบิณฑบาตร มี ๕ ข้อ คือ

๑. เทียบบิณฑบาตร เป็นวัตร
๒. ถือนิเวศน์บิณฑบาตรตามลำดับ เป็นวัตร
๓. ถือนั่งฉันอาสนะเดียว (ฉันมือเดียว) เป็นวัตร
๔. ถือนั่งอาหารในบาตร เป็นวัตร
๕. ถือนำอาหารภายหลังฉัน เป็นวัตร

หมวดที่ ๓ ปฏิสังยุตด้วยเสนาสนะ มี ๕ ข้อ คือ

๑. ถือนอนป่าเป็นวัตร
๒. ถือนอนโคนต้นไม้เป็นวัตร
๓. ถือนอนกลางแจ้งเป็นวัตร
๔. ถือนอนตามที่ได้จัดให้ เป็นวัตร
๕. ถือนอนป่าช้าเป็นวัตร

หมวดที่ ๔ ปฏิสังยุตด้วยความเหียร มี ๑ ข้อ คือ

๑. ถือนั่งเป็นวัตร ทั้งนี้ เพื่อ
  - ๑.๑ เป็นไป--เพื่อกลายความกำหนัด
  - ๑.๒ เป็นไปเพื่อความปราศจากทุกข์
  - ๑.๓ เป็นไปเพื่อความไม่สะสมกิเลส
  - ๑.๔ เป็นไปเพื่อความอยากอันน้อย
  - ๑.๕ เป็นไปเพื่อความสันโดษโดยนิตินัยของที่มีอยู่
  - ๑.๖ เป็นไปเพื่อความสงัดจากหมู่
  - ๑.๗ เป็นไปเพื่อความเหียร
  - ๑.๘ เป็นไปเพื่อความเลื่องง่าย

ซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ... ขรรณเหล่านี้เป็นขรรณ เบ้าวิชัย เป็นกำสอน

ของพระศาสดา

พุทธศาสนิกชนผู้หนึ่งส่งเสริมปฏิบัติธรรมโดยถือข้อดังกล่าวต่าง ๆ เป็นวัตรมานาน
ตามปฏิบัติตามหลักของบาลีมหาสติปัฏฐานสูตร อันเป็นทางสายเดียว สายเอก ที่พระ
พุทธองค์ตรัสไว้ว่า จงมานมยปฏิบัติตามในหามนโธมะสงสาร โคโดยแท้จริง
พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เธอจงเป็นผู้มีทอนไม้เป็นเหมือนเด็ก เมื่อมีทอนไม้
เป็นเหมือน มารจักไม่ได้อีก" ท่านพุทธศาสนิกชนก็ได้ใช้ทอนไม้มาตั้งแต่สร้างสวน -
โมกขพลาราม

กิจกรรมเผยแผ่ธรรมะในสวนโมกขพลาราม (อรุณชาติ สุวรรณภินันท์, ๒๕๖๔ : ๒๒๗ - ๒๒๘)

กิจกรรมเผยแผ่ธรรมะในสวนโมกขนั้นมีหลายอย่างที่นำเสนอใจได้แก่

๑. ให้การศึกษาวรรณภิกษุ สามเณร และผู้ปฏิบัติธรรมที่พึงใจ ใช้ชีวิตใน
สวนโมกข ให้พยายามบำเพ็ญเป็นแบบอย่างเพื่อปฏิบัติให้ถูก ทั้งให้สามารถเป็นเกื้อหนุนมิตร
ช่วยให้คำแนะนำแนวปฏิบัติธรรมแก่เพื่อนตามกำลังเท่าที่จะทำได้

๒. งานเผยแผ่ธรรมะ ใช้วิธีศึกษาค้นคว้าวิจัยศึกษา พยายามคำนึงตาม
แนวปฏิบัติของพระพุทธเจ้าอย่างใกล้ชิด

๓. งานเผยแผ่การปฏิบัติธรรม กระทำหลายวิธี แต่ละวิธีลดการพูดให้น้อย
ที่สุด เพื่อส่งเสริมให้ทุกคนเกิดปัญญาพิจารณาด้วยตัวได้ เช่น โรงมหรสพทางวิญญาณ
จะให้การศึกษาวรรณแบบโสภณศึกษา

— รอบนอกโรงมหรสพทางวิญญาณให้ศึกษาพุทธประวัติและข้อธรรมต่าง ๆ
จากภาพที่หล่อสลัก

— แหล่งฝึกสมาธิทำไว้หลายแบบ เช่น สวนทราย โทนต้นไม้ เรือน
ว่างที่เหมาะสมแก่การฝึก ไม่จำกัดแบบ ไม่จำกัดกติกาย

๔. งานส่งเสริมการปฏิบัติธรรม เช่น

— ห้องสมุดหรือหอไตรปฏิบัติ รวมทั้งสรรพคำรา กำลังทำและจะทำต่อไป
ให้ใช้ประโยชน์ได้ทันสมัย

- จัดเวลาอบรมธรรมะแก่เยาวชนเท่าที่โรงเรียนที่อยู่ใกล้เคียงจะมารับฟังได้เป็นประจำ

- ธรรมเทศนาและธรรมบรรยาย

(เทพฯ พิมพ์ทอง, ๒๕๖๖ : ๘) ในวันเสาร์มีธรรมบรรยายชุด "พูดกันวันเสาร์" เวลา ๑๓.๐๐ น. โดยปกติพุทธศาสนิกชนจะบรรยายเอง เว้นแต่ท่านมีกิจธุระอื่นหรืออาพาธ ก็จะมีมอบให้ภิกษุรูปอื่นบรรยายแทน ในวันอาทิตย์และวันพระมีธรรมเทศนาชุดธรรมปาฏิโมกข์ เวลา ๑๕.๐๐ น.

๕. งานกรรมพระภิกษุณีสิกขาที่บวชระหว่างปีภาคเรียนฤดูร้อน ทุกปีจะมีพระสถิตซึ่งบวชจากวัดชลประทานรังสรรค์ อำเภอบางเกร็ง จังหวัดนนทบุรี เดินทางไปรับการอบรม ระหว่าง มีนาคม - พฤษภาคม ทุกปี

๖. กิจกรรมในวันสำคัญทางพุทธศาสนา (สัมภามณ พุทธมหาวิจิตร, ๒๖ มกราคม ๒๕๕๙) ในวันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา มาฆบูชา เป็นต้น ทางสวนโมกข์จะจัดกิจกรรมพิเศษ ดังนี้

๖.๑ แสดงธรรมเทศนา โดยพุทธศาสนิกชน เวลาประมาณ ๑๐.๐๐ น.

และ เวลา ๒๑.๐๐ น. เรื่องเทศนาเกี่ยวกับความสำคัญของวันนั้น ๆ

๖.๒ เวลาประมาณ ๑๘.๐๐ น. ทำพิธีเวียนเทียนบนเขาพุทธทอง มีพุทธศาสนิกชนเป็นผู้นำพิธี

๖.๓ อภิปรายธรรมภายหลังการเทศนา ครั้งที่ ๒ การอภิปรายอาจจะระหว่าง ภิกษุ - สามเณร และฆราวาส หรืออาจฉายภาพยนตร์สไลด์ เกี่ยวกับพุทธศาสนาสัมพันธ์กับการสวดมนต์ จนกระทั่งเวลา ๐๔.๐๐ น. จึงเริ่มทำวัตรเช้า

ในส่วนโมกข์พลาราม ไม่มีการสอนพระภิกษุ - สามเณร เพราะสวนโมกข์ เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม ทุกคนต้องเรียนรู้อยู่แล้ว แต่ถาสงสัยก็ไต่ถามพระภิกษุผู้รู้ได้ (สัมภามณ พุทธมหาวิจิตร, ๒๖ มกราคม ๒๕๕๙)

พุทธศาสนิกชนปัจจุบัน

นาม "พุทธทาส" ภิกขุ

ในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ฉบับปฐมฤกษ์ พระมหาเงื่อม อินทปัญโญ แห่งสวนโมกขพลาราม ได้เขียนข้อความ "ปฏิญาณตน" (พุทธศาสนา, ๒๔๙๖ : ๒) ว่า

พุทธศาสนา นิยามเทมิ สรรพญ วิวัณณจิตฺตํ พุทธสฺสหาสุสมิทาโส ว พุทฺโธ เม สามี กิสฺสโร-อิติ "พุทธทาส"

ข้าพเจ้ามอบร่างกายและชีวิตนี้ ถวายแด่พระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าเป็นทาสของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเป็นนายของข้าพเจ้า ด้วยเหตุนี้จึงว่า ข้าพเจ้าจึงชื่อว่า "พุทธทาส"

นี่เป็นจุดเริ่มต้นที่กินทั่วไป เริ่มรู้จักภิกษุนาม "พุทธทาส" ซึ่งกลายมาเป็นปราชญ์ นักคิด นักปฏิบัติ ที่ยิ่งใหญ่ของเมืองไทย ผู้บุกเบิกและก่อสร้างทั้งวัตรธรรม และนามธรรม ที่มีชื่อเสียงโด่งดังทั้งในประเทศ และนอกประเทศในยุคปัจจุบัน (เทพฯ หั้มทอง, ๒๕๐๖ : ๔) พุทธทาสภิกขุปัจจุบันเป็นภิกษุวัย ๙๐ ปี "มีร่างกายอ้วนท้วนสมบูรณ์ สูงใหญ่ จนที่บริวารพากล่าวเมื่อแรกพบท้าวว่า เหมือนพระอินเฑีย ตามีประกายแห่งความเมตตา และเต็มไปด้วยความกตัญญูอย่างสุขุมเยือกเย็น เป็นเครื่องแสดงถึงความสงบ อริยาบถทุกส่วนถึงคุณดูได้พบเห็นให้เกิดความสนใจและศรัทธาเลื่อมใส" (จิต ภิบาลแทน, ๒๕๑๔ : ๒๒๓ - ๒๒๔) "พุทธทาสภิกขุ เป็นภิกษุองค์แรกเท่าที่ข้าพเจ้าทราบที่พยายามอธิบายศาสนาพุทธด้วยคำง่าย ๆ อานเข้าใจ ตรงไปตรงมา และใช้ความรู้เสียใหม่ ประกอบคำอธิบายของท่านที่ก่อให้เกิดปฏิกิริยาในประวัติศาสตร์ของไทย และถึงยุคที่ประชาชนสนใจศาสนา แห่งสัมมา - สัมพุทธเจ้า ซึ่งโบราณแสนโบราณอย่างมีชีวิตจิตใจอีกครั้งหนึ่ง" (สมักร บุรารวาส, ๒๕๔๐ : ๖)

ปัจจุบัน พุทธทาสภิกขุ มีสมณศักดิ์ที่ "พระเทพวิสุทธิเมธี" ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระธาตุ อำเภอน้ำโสม จังหวัดสุราษฎร์ธานี แต่ท่านมิได้ประจำอยู่ที่วัดพระธาตุ คงให้รองเจ้าอาวาสดูแลแทน โดยท่านเองประจำอยู่วัดธารน้ำไหล

สำนักปฏิบัติธรรมสวนโมกขพลาราม

ชีวิตและความเป็นอยู่ของพุทธศาสนิกชน (จิต วิภาลแทน, ๒๕๑๔ : ๒๓๒)

พุทธศาสนิกชนมีชีวิตและความเป็นอยู่ประเภท "เบาสบายและเป็นอิสระ" แม้ว่า
จะเป็นผู้ที่สนใจในวิชาการและมีเครื่องใช้แบบใหม่ที่เขาใช้อยู่ทั่วไปก็ตาม แต่ก็มิได้ทำให้
ต้อง "ติดจม" อยู่กับสิ่งเหล่านั้น เพียงแต่อาศัยสิ่งเหล่านั้นเพื่อการศึกษาธรรมะ และ
อำนวยความสะดวกบางประการเท่านั้น พุทธศาสนิกชน มีความเห็นกว้างขวางมากใน -
วิทยาศาสตร์ สาขাজิตวิทยา เป็นเรื่องของการสังเกต ผักผ่อนและควบคุมจิตใจให้เป็น
ไปตามคลองธรรม ที่พระพุทธเจ้าได้เคยฝึกฝนมาแล้ว

อาหารฉันใดทุกชนิด ก็เหมือนจะไม่มีของชอบและไม่ชอบเลย ท่านพุทธศาสนิกชนเป็น
นักศึกษาย่างแท้จริง จึงรู้จักประมาณในการขบฉัน เพื่อให้อาหารถูกส่วนตามที่ร่างกาย -
ต้องการ ท่านมักจะกล่าวว่า อาหารอย่างนั้นให้แฉ่ง ให้โปรตีน การโบโฮเครท ไขมัน
และวิตามินต่าง ๆ โดยการสำรวจตัวเอง ทำให้ทราบร่างกายขาดอาหารจำพวกไหน
แล้วท่านก็บริโภคอาหารประเภทนั้น เพื่อให้ร่างกายสมบูรณ์แบบตามธรรมชาติของมันเอง
บางครั้งทำให้สามเณร และเด็กช่วยจัดอาหารขึ้นเป็นพิเศษ และเป็นพิเศษจริง ๆ คือ มัก
ประกอบควายใบไม้เป็นต้น ท่านจะบอกอุปสก อุปาสิกาวา นากินอย่างนั้น อย่างนี้
แต่อย่างไรก็ตามผู้ที่เคยชิมแล้วกล่าวว่า เป็นเรื่องเดียวกันว่า มันก็อร่อยมากกว่าจะเป็นอาหาร

พุทธศาสนิกชนอาหารมือเดียวบางครั้งก็มีอาหารที่ย่อยง่าย หรืออาหารที่มีผู้นำ
มากลายเป็นอาหารเพล ถ้ามีผู้นำอาหารกลายเป็นจำนวนมาก จะนิมนต์ภิกษุสามเณรมา
ฉันไปร เวศตามไตรมาสหรือไม่ หรือ ไม่ก็แบ่งให้เด็กนำไปถวายทั่วทุกรูป การกินอย่างง่าย ๆ แบบ
นี้เอง ที่มันอบรมปลูกฝังนิสัยของผู้ที่อยู่ในสวนโมกข์ ท่านมักจะกล่าวเสมอว่า "การกินอยู่
ของภิกษุสามเณรขึ้นอยู่กับชาวบ้าน จึงต้องเป็นผู้นิมนต์อยู่อย่างง่าย ๆ เลี้ยงง่าย"

ที่พักเป็นตึกถาวร ๒ ชั้น แต่พุทธศาสนิกชนอยู่ในห้องเล็ก ๆ ชั้นล่าง ส่วนตัวตึก -
ใหญ่ ใช้เป็นที่เก็บของและหนังสือและวัตถุโบราณ ซึ่งเตรียมไว้สำหรับพิธีกรรมที่ท่านทำ

จะสร้างขึ้น มีโต๊ะทำงานอยู่หน้าห้องขอมมีเก้าอี้นอน ๑ ตัว ที่ารงนี้สามารถเห็นผู้ที่ผ่านเข้ามาในส่วนโมกข์ได้ตั้งแต่แรกถึงบริเวณประตู

เครื่องอุปโภค สำเร็จด้วยไตรจีวรอย่างง่าย ๆ ไม่มีเป็นพิเศษแต่อย่างใด นอกจากนั้น ๆ จึงจะมีผู้จัดถวายสักครั้ง สายตาหวนคืนเพราะอายุมากขึ้น จึงต้องใช้แว่นตาเป็นประจำ มีผู้กล่าวว่าสายตาที่มองทะเลแวนออกมานั้นมีแววแห่งความเมตตา และสงบเย็น แต่แฝงไว้วางใจว่านางของบุคลิกลักษณะอันน่าเลื่อมใสยิ่งขึ้น

พุทธทาสภิกขุเป็นผู้ที่ชอบสะสมหนังสืออย่างชีวิตจิตใจ กิจการเกี่ยวกับเรื่องเงินทองตกอยู่ในหน้าที่ของชาวคณะธรรมทานทั้งสิ้น เมื่อจะเดินทางไปไหนมาไหนก็ ต้องใช้เงิน - แล้วถือว่า เป็นหน้าที่ของผู้จักให้ทานไป

บุคลิกภาพ (จิต ภิบาลแทน, ๒๕๑๕ : ๒๓๘ - ๒๓๙)

หลายคนเข้าใจและคิดว่าท่านพุทธทาสภิกขุคือ ผู้เป็นอาจารย์ในส่วนโมกข์ ทำหน้าที่สั่งสอนและปกครอง แต่ความเป็นจริงท่านไม่ไ้ทั้งตัวเป็นอาจารย์ดังที่ใคร ๆ เข้าใจ ท่านมักจะพูดอยู่เสมอว่า ไม่มีความรู้พอที่จะกึ่งตัวเป็นอาจารย์แก่ใครได้ กงนี้แค่เพียงว่าเป็นนักศึกษาวิชาธรรมซึ่งเรณับรับสอนและไม่มีวันจบสิ้น ผู้ใฝ่ใจและผู้ศึกษาวิชาธรรมทุกคนเป็นอย่างสหายนักศึกษาคอยกันทั้งนั้น หนังสือพุทธศาสนา ใดประกาศมาคั้งแต่ฉบับแรกจนบัดนี้ว่า ส่วนโมกข์ไม่มีอาจารย์ เป็นศาสนานที่จัดไว้ให้ตามสะดวกแก่ผู้สนใจในการปฏิบัติธรรมทุกคน ที่มีความรู้ของตนเองพอที่จะลองปฏิบัติไปคัยกัน

พุทธทาสภิกขุเป็นผู้ที่สนใจต่อธรรมชาติทุกชนิด ไม่แต่เพียงศึกษาเกี่ยวกับธรรมะเท่านั้น แต่สนใจต่อสิ่งแวล้อมโดยทั่ว ๆ ไปคัย (จิต ภิบาลแทน, ๒๕๑๕ : ๒๔๑)

ความเมตตากรุณาเป็นคุณธรรมที่มีอยู่โดยสม่ำเสมอ และแสดงออกมาทางการกระทำ ทางวาจา และสายตา ในการเป็นพระอุปัชฌายาจารย์อุปสมบทภิกษุ ท่านมักจะใช้เวลานาน ๆ สั่งสอนภิกษุบวชใหม่คัยใจเมตตา สัตว์ทุกชนิดแมแตุ่งพิษในส่วนโมกข์ได้รับ

การให้อภัยโดยทั่วถึงกัน

การวางเฉยหรืออย่างที่เราเรียกว่าอุเบกขา ไต่ถามการไม่ยินดียินร้าย ไม่ว่าจะเกิดเรื่องใดขึ้น ไม่ชอบการสรรเสริญเยินยอ ยกย่อง หรือการแต่งตั้งให้เป็นนั่นเป็นนี่ เรื่องเกียรติยศ ชื่อเสียง และยศฐาบรรดาศักดิ์ก็เป็นสิ่งที่ไม่มีความหมายอันใด การได้รับเลื่อนสมณศักดิ์ทั้ง ๓ ครั้ง ท่านไม่เคยเดินทางมารับเลย เจ้าหน้าที่ต้องนำไปถวายท่านถึงวัดท่านจึงรับไว้ แต่ก็ไม่ยินดียินร้าย

การปกครอง

พุทธศาสนิกชนปกครองส่วนมากแบบธรรมมาธิปไตย คือ การถือเอาการประพฤติถูกต้องเป็นใหญ่ ปล่อยให้ทุกกมลทางช่วยตนเองไปเพื่อความหลุดพ้น ส่วนท่านเองเป็นแต่เพียงให้คำแนะนำหรือตีปรึกษาเมื่อเกิดสงสัยอะไรขึ้นมาเท่านั้น จึงเป็นเสมือนกัลยาณมิตรของเพื่อนผู้ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยกัน (ชีวิต วิทยาสดแทน, ๒๕๑๕ : ๒๕๑)

กิจวัตรประจำวัน (Ibid . ๒๕๕)

พุทธศาสนิกชนมีชีวิตและความเป็นอย่างแบบเบาสบาย วันคืนและโมงยามที่มีมา ผ่านไป ควบการคิดงานและทำงานเพื่อพระศาสนา รับใช้พระศาสนาตามกำลังสติปัญญา และความสามารถเท่าที่พึงมีจะกระทำได้

พุทธศาสนิกชนนอนประมาณ ๔.๐๐ น. เป็นประจำ แต่เป็นการนอนอย่างเฝ้ายาม ยากแก่การที่ใครจะรบกวนประมาณ ๕.๐๐ น. จึงออกไปปลูกผัก ๆ ให้ต้นขึ้นทำงาน หรืออ่านหนังสือ แล้วออกไปเดินเล่นบริเวณวัด พอถึงเวลา ๖.๐๐ น. พอมีแสงสว่างแล้วจะกลับไปทำงานเกี่ยวกับหนังสือ จนถึง ๘.๓๐ น. ๘.๐๐ น. เป็นเวลาฉันอาหารเช้า โดยฉันพร้อมกับภิกษุสามเณรรูปอื่น ๆ ที่โรงฉัน หลังจากนั้นจะใช้เป็นเวลาสนทนาเชิงอบรม เป็นประจำวัน ประมาณ ๘.๓๐ - ๑๐.๐๐ น. จึงกลับที่พัก

เวลากลางวันเป็นเวลาแห่งการทำงาน หรือเรียกว่าการเข้าสู่ที่เรือน เพื่อการทำงานส่วนตัวอย่างอิสระ ไปจนถึงเวลาประมาณ ๑๖.๓๐ น. จึงส่งน้ำแล้วเดินตรวจบริเวณวัด สำหรับอาหารเพลนั้นไม่ฉัน ถ้ามีมักเป็นของว่างเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นน้ำมะพร้าวอ่อน แก้วเดียวเท่านั้น

๑๘.๐๐ น. เป็นเวลาสวดมนต์เย็นที่ธรรมศาลาในพรรษา เมื่อจบการสวดมนต์แล้วจะมีสันทนาการของการอบรมภิกษุตามแนววิถีทางสมควร การอบรมตอนกลางคืนจะใช้เวลาประมาณ ๑ ชั่วโมง ประมาณ ๒๑.๐๐ น. ทางก็แยกย้ายกันกลับที่พัก การอบรมนี้มักเวียนพิเศษบางปี หรือบางครั้ง

เมื่อเลิกอบรมแล้ว ก็ทำงานต่อไปจนถึงเที่ยงคืน หรือบางครั้งก็ล่วงเข้าถึงวันใหม่ จึงได้เข้าจำวัด คืนหนึ่งท่านกำหนดเวลาจำวัดไว้เพียง ๔ ชั่วโมงเท่านั้น

ปณิธานของพุทธศาสนิกชน (พุทธศาสนิกชน, ๒๕๑๓ : ๑๘)

พุทธศาสนิกชนได้ตั้งปณิธานไว้ ๓ ประการ คือ

- ข้อ ๑. จะพยายามเห็นพุทธบริษัทให้เข้าถึงหัวใจของพระพุทธศาสนาของตัวเองยิ่งขึ้น
- ข้อ ๒. จะพยายามทำความเข้าใจระหว่างศาสนา
- ข้อ ๓. พยายามที่จะให้เห็นโลกออกมาเสียจากอำนาจของวัตถุนิยมด้วยกันทั้งโลก

พุทธศาสนิกชนได้กล่าวไว้ว่า "บางกณดาไคยน์หรือพิจารณาอยู่แล้ว เข้าว่าเป็นเรื่องขำ แต่เราก็สมัครที่จะขำ ในการที่จะรักษาปณิธาน ๓ ประการนี้ไว้ เพราะว่ามันตรงกับความจริงของคำว่า "พุทธศาสน" คือว่ามันตรงกับความจริงของพระพุทธเจ้า ยิ่งคิดก็ยิ่งเห็น ยิ่งพิจารณาก็ยิ่งเข้าใจ หรือเข้าถึงหัวใจของพระพุทธศาสนา ยิ่งขึ้น แล้วก็ทำความเข้าใจอันดีระหว่างมนุษยด้วยกันในปัญหาที่มันเกี่ยวกับศาสนา หรือวิธี

ที่จะออกไปจากทุกข์ ในที่สุดมันก็ต้องช่วยเพื่อนมนุษย์ด้วยกันออกมาเสียจากอำนาจครอบงำของสิ่งที่เรียกว่ากิเลส โดยใช้คำว่าวัตถุนิยมมันตรงตัวดี" (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๑๓ : ๑๔)

นักปราชญ์ศาสนาผู้เป็นตาของพระพุทธเจ้า (มหาชาบ อาภากร, ๒๕๑๓ : ๕๐ - ๕๔)

ควยวัย ๘๐ ปี กล่าวไว้ว่า พุทธทาสภิกขุเป็นภิกษุวัชระ แต่โดยความคิดอ่านท่านพุทธทาสภิกขุยังเป็นพระที่ยังหนุ่มแน่นและเป็นพระหนุ่มที่น่าสมัยควยงามตามอุดมคติของท่าน เริ่มขึ้นเมื่อประมาณ ๔๐ ปีมาแล้วในถิ่นกำเนิดของท่าน จุดมุ่งหมายของท่านอยู่ที่การหาทางปรับปรุงความคิดความเห็น และการปฏิบัติธรรมของตนให้ถูกต้องตามหลักของพุทธศาสนา ท่านเลือกสถานที่ตั้งสำนักปฏิบัติธรรมอยู่ในที่สงบสงัดและร่มรื่นตามธรรมชาติควยเชื่อว่าสถานที่เช่นนั้นย่อมอำนวยแก่การศึกษา และการปฏิบัติธรรม ท่านพุทธทาสภิกขุได้ยึดมั่นในอุดมการณ์และวัตถุประสงค์เดิมอย่างมั่นคง นั่นคือการเผยแผ่พุทธธรรมอย่างถูกต้องและแก้ไขปรับปรุงความเข้าใจและการปฏิบัติที่ผิดของพุทธบริษัท แต่ในขณะเดียวกัน ตลอดเวลาที่ผ่านมา เราได้เห็นถึงวิวัฒนาการในแนวความคิดเกี่ยวกับวิธีการเผยแผ่ของท่านอย่างชัดเจน ในผลงานด้านนี้ซึ่งท่านได้บุกเบิกทดลองทำมาจนใคร

ไขก้านกำสอนคนส่วนมากพอนึกถึงพุทธทาสภิกขุ มักจะนึกถึงเรื่องจิตว่าง หรือ สุนฺญตา จนบางท่านสรุปเอาว่า ท่านพุทธทาสภิกขุไม่สอนอะไรอื่น นอกจากจิตว่างเท่านั้น ที่จริงการสรุปเช่นนั้นก็ไม่ผิดเสียทีเดียว แต่รู้สึกว่าจะไม่ถูกทั้งหมด เพราะตามความเป็นจริงท่านสอนธรรมทุกชนิด ทุกประเภทในพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นระดับศีลธรรมและระดับปรมัตถธรรม เป็นแถวจากเขนของท่านอยู่ที่การไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น หรือการไม่รู้สึกว่าเป็นตัวกูของกู ซึ่งออกมาในรูป "สุนฺญตา" หรือ "ว่าง" นั่นเอง

บางท่านให้ทัศนะว่าพุทธทาสภิกขุเป็นนักวิจารณ์สังคม โดยสรุปเอาจากคำพูดและข้อเขียนของท่าน ซึ่งพูดหรือเขียนวิจารณ์ออกมาตรง ๆ และบ่อยครั้งก็อยู่ข้างจะรุนแรงควยถึงแม้ว่าท่านจะเป็นนักวิจารณ์สังคม ท่านก็เป็นนักวิจารณ์สังคมชนิดที่ทำอะไรมา ก็ไปกวาดกววิจารณ์ควยคำพูดเท่านั้น นั่นคือท่านเป็นนักปราชญ์วางแบบฉบับอันถูกต้อง

ความกรรลองแห่งพุทธศาสนาให้แก่มลัทธิขงจื๊อ ซึ่งตัวเองทำให้ปัญญาชนรุ่นใหม่หันมาให้ความสนใจมากขึ้น การที่ท่านใช้คำพูดแรง ๆ ก็เพื่อที่จะได้เป็นปฏิภาณพิธานให้สังคมได้สำนึกถึงธรรมหรือความถูกต้อง ความยุติธรรมเท่านั้น ท่านพุทธทาสภิกขุก็ยอมรับว่าท่านเป็นเซนในอย่างเต็มที่ ดังที่ท่านกล่าววาทานเป็น "สุนัปปาจารย์" (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๑๙ : ๑๘)

ในขณะที่โลกกำลังก้าวเข้าสู่ยุคสมัยแห่งวัตถุนิยมมากขึ้น และมากขึ้นอย่างทุกวันนี้ พุทธทาสภิกขุก็เป็นฝ่ายจิตนิยมและอนุรักษนิยมที่มั่นคงและก้าวหน้าอีกด้วย ความคิดเห็นทางศีลธรรมของท่านกล่าวไ้ว่า ส่วนทางกับการ ปฏิบัติของคนในสังคมปัจจุบันที่เกี่ยว เช่น ท่านกล่าวว่า "ทางเดียวที่จะแก้ปัญหาทางศีลธรรมในสังคมใดนั้นคือ ทุกคนต้องถอยเข้า - ถอย" ซึ่งท่านหมายความว่า ทุกวันนี้ถ้าหากกันในทางศีลธรรม สังคมก็เปรียบเสมือนรถที่วิ่งออกนอกทางและจวนจะตกเหวแล้ว เพราะฉะนั้นทางรอดของรถและคนในรถจึงมีอยู่ทางเดียวเท่านั้น คือ ต้องถอยกลับ ถ่าขึ้นวิ่งต่อไปก็ตกเหวเท่านั้น ทุกคนต้องถอยหลังเข้าคลองแห่งศีลธรรมอันถูกต้องดั้งเดิม สังคมต้องลดหรือหยุดความสนใจในวัตถุนิยมลงแล้ว เพิ่มความสนใจทางจิตนิยมให้มากขึ้น

เฉพาะที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาโดยตรง ท่านได้ทำงานรับใช้มาตลอดตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน และเป็นการทำงานโดยมีอุดมการณ์อย่างมั่นคง จุดมุ่งหมายของท่านไม่ประเดี๋ยวนี้ อยู่ที่การนำเอาพุทธธรรม ที่พุทธบริษัทส่วนมากเข้าใจว่ามีเป้าหมายสูงสุดจนยากจะเข้าถึงได้ในชีวิตนี้ ออกมาแสดงให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่บรรลุได้ในชีวิตนี้ และสามารถจะทำได้ ปรโยชน์ คือ ความพ้นทุกข์อย่างแท้จริงในชีวิตนี้เอง ข้อนี้นับว่าเป็นการปฏิรูปแนวความคิดเกี่ยวกับหลักธรรมและการปฏิบัติของพุทธบริษัทอย่างสำคัญ แม้ในเรื่องปลีกย่อยลงไปกว่านี้ เช่น เรื่องเกี่ยวกับพิธีกรรมก็ดี หรือวิธีการเผยแผ่ก็ดี นับว่าพุทธทาสภิกขุได้แสดงออกมาให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าเป็นผู้ทำงานเพื่อปฏิรูปสิ่งเหล่านี้ ซึ่งก็เท่ากับปฏิรูปความเข้าใจและการประพฤติปฏิบัติของพุทธบริษัทด้วย ไม่ว่าจะเป็นการทำบุญตามประเพณี หรือแม้แต่เรื่อง - ธรรมดา ๆ เช่น การสวดมนต์ไหว้พระก็ตาม จุดเน้นของท่านอยู่ที่เนื้อหาหรือแก่นแท้ของ

สิ่งนั้น ๆ โดยที่ท่านจะคัดเปลือกและกระพื้อนเป็นส่วนทำให้เกิดความขี้เกียจ สิ้นเปลือง
ออกให้มากที่สุด ท่านอาจไม่ใช่คนแรกที่แปลบทสวดมนต์ให้พระ แต่ดูเหมือนท่านจะเป็น
คนแรกที่ใส่วสทมนต์แปล หนังสือสวดมนต์แปลของท่านเป็นที่นิยมแพร่หลายพอสมควร เพราะ
ทำให้อุสวทหรือผู้ฟังระคัมภรรมคาเข้าใจได้ไม่ยาก

สวนโมกขพลารามเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของการปฏิรูปทางศาสนาของพุทธศาสนิกชน
ปฏิรูปทั้งในทางวัตถุและวิธีการสอน ในทางวัตถุท่านพยายามจัดให้วัดมีลักษณะเป็น "อาราม"
คือ เป็นที่ร่มรื่นให้มากที่สุด สิ่งก่อสร้างจะมีเท่าที่จำเป็น และเท่าที่จะไม่ทำลายสุนทรียภาพ
ของธรรมชาติเท่านั้น มีของใหม่อย่างหนึ่งที่ท่านใช้สอนธรรม นั่นคือ โรงมหรสพทาง -
วิญญาณ เป็นอาคารที่ใช้สำหรับฉายภาพยนตร์หรือภาพนิ่งเกี่ยวกับธรรมะ ฉะนั้นภายในโดยรอบ
เขียนภาพปริศนาธรรม มีทั้งแบบเถรวาท และแบบมหายาน โดยเฉพาะนิยายเซ็น ฉะนั้น
ภายนอกประดับด้วยภาพนั้นเกี่ยวกับพุทธประวัติซึ่งลอกแบบมาจากศิลปกรรมในอินเดีย ในด้าน
ความเป็นอยู่ของพระเณรในสวนโมกข์มีอะไรบางอย่างที่แตกต่างจากวัดทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะ
พระเณรที่นั่นมีมือเดียว และมันแบบรวมข้าวและกับลงในบาตรพร้อม ๆ กัน โดยไม่ต้องคัด
ใส่ถ้วยชาม เป็นการประหยัดทั้งเวลาและสิ่งของเป็นอย่างมาก นอกจากนี้พระเณรที่นั่น
มากก็ไม่อยู่เฉย ๆ แต่ทำงานอย่างไถ่อย่างหนึ่งในวัด เพราะท่านพุทธศาสนิกชนถือว่า
"การทำงานคือการปฏิบัติธรรม" สิ่งเหล่านี้เป็นการปฏิรูปเกี่ยวกับวัดและกิจกรรมในวัดอย่าง
สำคัญเหมือนกัน

งานปฏิรูปทางศาสนาที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของพุทธศาสนิกชน คือ การส่งเสริมความ
เข้าใจต่อกันระหว่างศาสนาต่าง ๆ ที่จริงท่านไม่ได้มีโครงการอะไรเฉพาะเจาะจงเพื่อ
การนี้ เพียงแต่ท่านได้ปรากฏตา และหนังสือบางเล่มของท่านชวนให้เข้าใจอย่างนั้น ประกอบ
กับคำปณิธาน ข้อ ๒ ที่ท่านได้ประกาศอยู่เสมอ ๆ ท่านได้กล่าวว่า สิ่งที่เราเรียกว่าธรรมะใน
ศาสนา-พุทธก็ดี พระเจ้าในคริสต์ศาสนาก็ดี โดยความหมายแท้จริงแล้วไม่ต่างกันเลย
แม้ในศาสนาอื่นก็เช่นเดียวกัน แก่นแท้ของทุกศาสนาก็คือสิ่งเดียวกันทั้งสิ้น นี่เป็นความคิด
ที่ก้าวหน้ามาก แสดงว่าท่านต้องได้คนลึกลงไปในทุกศาสนาแล้ว จนกระทั่งที่สุดท่านได้พบ

สิ่งที่เรียกว่า "ศาสนา" นั้นคือการไม่มีศาสนา หรือการไม่ยึดติดอยู่ในสังกัดของศาสนาใดศาสนาหนึ่ง เพราะแท้จริงสิ่งที่เรียกศาสนานั้นไม่มีหรือไม่ว่ามี มีแต่ธรรมะหรือ - ธรรมชาติ ซึ่งพุทธศาสนิกศึความออกมาในทางปฏิบัติ ๔ ด้าน คือ ศีลธรรมชาติ กฎธรรมชาติ หน้าที่ของมนุษย์ที่พึงจะปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ และประโยชน์หรือผลอันพึงได้รับจากการปฏิบัตินั้น

การปฏิรูปทางศาสนาแบบนี้ถ้าทำได้สำเร็จจะเป็นประโยชน์มหาศาล ไม่แต่เฉพาะประเทศไทยและคนไทยเท่านั้น แต่จะเป็นประโยชน์แก่โลกทั้งหมดโดยครั้งที่เดียว

แนวความคิดทั่วไปเกี่ยวกับการศึกษาและการทำงาน

พุทธศาสนิกศึได้ตอบคำถามของมหาชาย อากาโร ว่า (มหาชาย อากาโร, ๒๕๑๙ : ๕๐ - ๕๕) "ในการทำงานนานไม่ไถ่หมายมันอะไรในทางวัตถุ เพราะเป็นเรื่องที่รู้จักตัวเองคืออยู่ และเจียมตัวทั้งในเรื่องทุเรศ ความสามารถและกำลัง ความคิดก็มีอยู่ที่จะช่วยเหลือประเทศชาติให้มีในสิ่งที่ไม่มี และบางทีก็คิดไปไกลเหมือนกลัวว่าจะช่วยเหลือโลก เสนอความคิดเห็นบางกยางที่ยังไม่เคยเกิดขึ้นในโลกของพุทธบริษัทหลาย ๆ ประเทศ หรือกระทั่งทั่วโลกทีเดียว ความคิดอย่างนี้ก็มีอยู่เรื่อย ๆ และมีผลออกมาบ้างแล้ว บางทีก็พูดให้เขาสนใจกันใหญ่ เช่นว่า "สิ่งที่เรียกว่าศาสนานี้ไม่มี" หรือใบควรจะมี ก็คือ มองผ่านสิ่งที่เรียกว่าศาสนานั้นลงไป แล้วจะพบอะไรอย่างหนึ่งซึ่งมันเป็นสากลแก่ทุกคน ทุกประเทศชาติ ความคิดอย่างนี้ก็มุ่งหมายจะเสนอแก่โลกและเสนอแก่คนไทยเรา บทความเรื่องไม่มีศาสนามีคนสนใจมาก โดยเฉพาะในยุโรป ความคิดที่เราไม่ต้องมีศาสนาแต่เรามีสิ่งที่มีความหมายนั้น นั่นคือธรรมะหรือธรรมชาติ และชอบทำอะไรแปลก ๆ และชอบสนุกสนาน สำหรับกิจการของสวไมกซ์ให้ถือเป็นเรื่องสมัครเล่นดีกว่า

ส่วนวิธีการทำงานในค่านิจใจก็ไม่มีอะไรมากที่จะทำกันแน่นหรือถ่วงถ่วงกันจนให้รู้จักควบคุมให้ถี่ เมื่อตา หู จมูก ลิ้น ใจ รับอารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสอย่าให้เกิดความคิดเป็นประเภทตัวเราของเราขึ้นมากนักเท่านั้น เมื่อมีอารมณ์กระทบ

เข้าจริง ๆ ก็ใช้วิธีสนทนาให้เป็นประโยชน์ วัดความก้าวหน้าของการปฏิบัติ ส่วนการเขียนก็เขียนคำราไว เมื่อคนที่ยืคคำราซึ่งยังคงมีอีกมาก แต่ไปไม่ได้เขียนอะไรมา ๑๐ ปีเศษแล้ว เพราะแขนไม้ที่จึงได้แต่ผูกอัลเหปไว แล้วเอาเหปไปลอกและพิมพ์ งานเหล่านี้ส่วนมากไม่ได้มาบอกกลับมาให้ตรวจอีก จึงอาจมีผิดพลาดบาง

ส่วนการทำงานโดยไม่ตั้งวัตถุประสงค์ หรือโครงการไว้นั้น นั่นก็เป็เทคนิคอย่างหนึ่งที่จะทำอะไรไม่ให้ความทุกข์ เมื่อเราไม่หวังเราก็ไม่ทุกข์ ตามหลักของจิตว่างนั้น จะหวังอะไรควยปัญญาก็ได้ มันมีความทุกข์ เพราะฉะนั้นจึงมีเกล็ดอีกหนึ่งที่จะทำงานโดยไม่หมายมัน แต่ทำโดยไมหุค และงานก็เสร็จไปทุกวัน เหมือนกับปณิธิประจำวันอย่างนั้น ที่ไม่เกยหาเงินและไม่เกยบอกความประสงค์ว่าต้องการเงิน แต่มันก็มีอยู่เรื่อย ๆ ใครเห็นพอใจหรือชอบใจเขาก็ช่วย ถ้าไม่มีเงินก็ไม่ตองทำมันก็สบายใจดี

กิจการศาสนาก็เผยแผ่ไปเรื่อย ๆ และก็เสร็จไปทุกวัน ไม่อยากทำอะไรซ้ำ ๆ กันอื่นจะได้เพิ่มอะไรใหม่ ๆ ให้แก่โลกควย แกว่งพุทธบริษัทควย การคนกวาก็ทำควย โดยเฉพาะก็คอยฟังคำโลกกำลังเป็นอย่างไร ไม่อยากให้คนสนใจศาสนาชนิด Metaphysics อยากให้สนใจอย่างทีพระพุทธเจ้าท่านสอน ก็สนใจที่นี้-เดี๋ยวนี้ ทุกข์ทีไหนก็ตองแก้ทุกข์ทีนั้น

ส่วนโมกขพลารามควย ๆ กลายเป็นจุดสนใจของยูแสงธรรม ทุก ๆ ปีจะมีนักบวชและแขกต่างเมืองเกินทางไปพักชอนและเยี่ยมเยียนพุทธศาสนิกชนมิไคขาด การไปสวนโมกข์นอกจากจะไครับความสงบเย็นตามธรรมชาติแล้ว ยังจะได้ฟังคำสนทนาอันเป็นประโยชน์ในทางธรรมและในทางปฏิบัติจากท่านอิกควย (จิต ภิบาลแทน, ๒๕๑๕ : ๒๑๒)

วรรณกรรมของพุทธศาสนิกช

งานส่วนใหญ่ของพุทธศาสนิกชที่พวกเราจักกันทั่วประเทศก็ไค งานเขียนหนังสือธรรมะ เป็นการตีความหมายของพุทธศาสนาให้ถูกคอง ท่านเขียนหนังสือควยภาษาเรียบ ๆ อ่านง่าย และมีพลังแทรกอยู่ในระหว่างของไฟของอักษรเหล่านั้น เป็นพลัง เป้นไฟทีจะส่องให้เราเห็นหนทางแห่งชีวิตอันถูกคองควยคนเอง (ไพฑูรย์ สุนทร, ๒๕๑๔ : ๕)

ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นนักเขียนคนหนึ่ง ซึ่งมีจุดหมายในการเขียนหนังสือ บางคนอาจจะเบื่อนหนาที่จากงานของท่าน เมื่อทราบว่าท่านเขียนหนังสือธรรมะ แก่ท่านลองอ่านดูเถิดจะไม่ว่างเหงาหวานอนเลย ตรงกันข้ามจักได้รับข้อคิดและคติใจอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง (ไพฑูรย์ สุนทร, ๒๕๑๕ : ๔)

ใครที่ติดตามผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุมาตลอดก็สังเกตเห็นว่า มีงานหนังสือชุดใหม่ออกมาทุกปี แต่จะไม่ซ้ำกันอย่างเช่น ชุดอานาปนสติ ชุดปฏิจัมบาท ชุดอภิมมธรรม ชุดกุลาการิกธรรม ฯลฯ (พิศเที่ยง บ้านทวน, ๒๕๑๔ : ๔) งานชุดดังกล่าว เป็นงานหนังสือเล่มค่อนข้างโต จัดเป็นชุดใหญ่ ส่วนการบรรยายเป็นครั้งคราวที่เป็นเรื่องเฉพาะ ก็มีจัดเป็นเล่มเล็ก ๆ เช่น เอกสารชุดมรดกใน และอื่น ๆ (Ibid : ๔) ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดก็ชื่อ ภาษาคน-ภาษาธรรมะ คู่มือมนุษย์ กริยธรรม - พุทธธรรม สามเล่มนี้มีแปลเป็นภาษาต่างประเทศด้วย โคธทราบว่าเป็นที่ค้นกันมากในหมู่นักตะวันตก ผู้สนใจปรัชญาและพุทธศาสนา (Ibid : ๔) "ศาสตราจารย์ผู้สอนวิชาศาสนาชาวอเมริกันท่านหนึ่ง ชื่อ D.K. Swearer ซึ่งเคยมาอยู่ในประเทศไทย เป็นผู้สนใจผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุมากที่สุดท่านหนึ่ง โคธกล่าวว่าผลงานที่เลิศที่สุดของพุทธทาสภิกขุคือ ชุดอานาปนสติ" (สัทภรณ์ ขาววิโรจน์ ศิริรัฐ, ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕)

จากผลงานทั้งหมดของท่านพุทธทาสภิกขุทั้งที่เป็นงานเขียนโดยตรงและทั้งที่เป็นคำบรรยาย อาจารย์ชลธิรา กลัคอุย แห่งคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เขียนเป็นบทความไว้ดังนี้ (ชลธิรา กลัคอุย, ๒๕๑๔ : ๕ - ๘)

หมวดแสดงข้อธรรมโดยตรง

อาจกล่าวได้ว่าธรรมะที่ท่านพุทธทาสภิกขุให้ความสำคัญมากที่สุด และได้เน้นอยู่เสมอว่า เป็นหัวใจของพุทธศาสนา คือ "อัมมิตา" ซึ่งท่านใช้เป็นภาษาไทยเพื่อให้เข้าใจง่าย "ให้ภัยตัวกู - ของกู" หนังสือที่อธิบายข้อความนี้อย่างแจ่มชัดที่สุด และทำให้เข้าใจจุดหมายของท่านพุทธทาสภิกขุมากที่สุด คือ เรื่อง ตัวกู - ของกู (หรืออีกชื่อหนึ่งว่า

หลักพุทธศาสนา สำหรับนักศึกษาผู้ไม่เคยสนใจมาก่อน) เป็นหนังสือที่เรียบเรียงขึ้นจากคำบรรยาย "ธรรมในพรรษา" เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๔ แสดง ๘ ส่วนโมกขพลารามสรุปความไว้ว่า การขจัดทุกข์-ของกู ก็คือทางขจัดปัญหาทั้งหมดของโลก และถือเป้าหมายของพุทธศาสนา ใดแก่การพยายามไปสู่สุญญตา สิ่งที่ท่านสอนนี้อาจกล่าวได้ว่า เป็นธรรมะชั้นปรมาัตถ์ เพราะแต่เดิมมาในเมืองไทยมักจะสอนกันเพียงระดับศีลธรรม จึงท่านเห็นว่า เป็นธรรมเบื้องต้น มิใช่หัวใจของพุทธศาสนา และท่านเสนอว่าธรรมะชั้นปรมาัตถ์เป็นสิ่งที่นำมาสอนกันได้ มิใช่เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยากเย็นแต่อย่างใด มิฉะนั้นพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปก็จะยังคงเป็น "ชาวต่างประเทศของพุทธศาสนา" ตลอดไป เพราะมิได้รู้จักหัวใจของพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

หากกล่าวว่าท่านสอนอะไรก็ตามหลักพุทธศาสนา ก็มีคำตอบว่า ท่านสอนเรื่องไตรลักษณ์ (ใดแก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) แต่ท่านได้พยายามทำเรื่องธรรมะที่เข้าใจยากให้เป็นเรื่องเข้าใจง่าย และพยายามตัดศัพท์บาลีที่แม่จะฟังดูขลัง แต่ทำให้รู้สึกเบื่อหน่ายและอยู่สูงเกินกว่าคนธรรมดาจะเข้าใจ

เรื่องที่เป็นข้อธรรมะโดยตรงมีอีกเป็นจำนวนไม่น้อย เช่น อภิธรรมคืออะไร นิพพาน ปฏิจสงฆบาท และเห็นวิทยาศาสตร์ เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องลึกซึ้งละเอียดอ่อน ข้อความเหล่านี้เป็นเรื่องที่เข้าใจยากในหนังสือเล่มอื่น แต่ถาอ่านจากหนังสือของท่าน พุทธทาสภิกขุ ก็ปรากฏว่าเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ง่ายขึ้นเป็นอันมาก และหนังสือทุกเล่มนี้ก็แสดงวัตถุประสงค์สำคัญว่า ท่านปรารถนาจะให้พุทธบริษัทเข้าใจเรื่องเหล่านี้ เพราะมีใช่เป็นเรื่องที่ยากเกินกว่าที่จะทำความเข้าใจกัน และในทางอ้อมก็แสดงให้เห็นทัศนคติของท่านว่า พุทธศาสนาที่ท่านสอน ๆ กันมาเป็นเพียงกระพี้และอาจสอนกันกลาดเกลื่อน กล้วยไม้เพียงแต่ในหมุมรวาส เช่น ความเชื่อที่สั่งสมกันมา หรือในวงการการศึกษาของมหาวิทยาลัยเท่านั้น แม้ในหมู่มสงฆ์หรือสถาบันการศึกษาของสงฆ์โดยตรงก็มีการสอนกันออกนอกฐานอกทางไปมาก

หมวดแสดงธรรมประยุกต์เพื่อประโยชน์ของปัจเจกบุคคล

คำบรรยายของพุทธทาสภิกขุส่วนหนึ่งเป็นไปเพื่อประโยชน์ของปัจเจกบุคคล ท่านมุ่งที่จะเนนว่าทุกคนสามารถปฏิบัติธรรมไถ่ถอนบรรลุปาหนาย ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นเด็ก หรือผู้ใหญ่ จะเป็นปราชญ์ หรือทาสีศาสนา และท่านแสดงทัศนคติว่า การบรรลุธรรมนั้น อาจบรรลุได้โดยฉับพลันทันที และเห็นธรรมได้หลายครั้ง หลายขอ ในวาระ ในโอกาสต่าง ๆ กัน ในหนังสือเกล็ดสู่อิสระ ท่านกล่าววาทะ "ปรมัตถ์ของชาวโรชานา เป็นสิ่งที่มิขึ้นใจโดยต้องมีอุปาย เช่น ใญ่บายที่เป็นปริศนา ซึ่งท่านอาจว่าใช้กันมาแต่โบราณแล้ว มีตั้งแต่ระกัษายไปจนถึงระคัมภัก ทานพุทธทาสภิกขุเองก็ไต่พยายามคิดอุปายไว้ใช้ในสวนโมกข์ เช่น "ตายเสียก่อนตาย" ถาคอย ๆ นึกไปเรื่อย ๆ ก็จะมีบรรลุอมตธรรมได้ หรือปริศนาธรรมของโบราณก็มี เช่น "ความงามนั้นอยู่ที่ซากนี้ ความคืออยู่ที่ละ พระนี้อยู่ที่จริง นิพพานอยู่ที่ตายเสียก่อนตาย" นอกจากนี้ ท่านยังได้เสนอปริศนาใหม่ ๆ ที่ประยุกต์ให้กับโลกวิทยาศาสตร์ด้วย เช่น "จุดเย็นสูงสุดนั้นมันอยู่กลางเตาหลอม" เพราะตามหลักพุทธศาสนามีว่า "เย็นที่สุดนั้นมันก็คือความดับของความร้อนที่สุด" อุปายประเภทสุดท้ายที่ท่านเสนอ คือ "ให้ชีวิตระลึกอยู่ในสิ่งที่ไต่ผ่านมา" หมายความว่าให้บทวนไตรตรองพิจารณาเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยความรู้เท่าว่า "ไม่มีอะไรมาเอาหน้าเป็น" หมายความว่า มิให้ยึดมั่น ถือมั่น เพราะทุกสิ่งเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นเอง ทั้งหมดนี้ท่านสรุปวาทะเป็นปรมัตถ์ธรรมที่ไม่เกี่ยวกับปริยัติ คือ เป็นสิ่งที่คนธรรมดาสามัญทุกคนสามารถปฏิบัติได้ ไม่ต้องเรียนธรรมจนจบพระไตรปิฎกถึงแปลหนังสือพันธรรมชั้นนี้ ก็ย่อมบรรลุได้ และอาจบรรลุได้เร็วกว่าผู้เรียนมากมาย

นอกจากเกล็ดสู่อิสระ ท่านพุทธทาสภิกขุได้แสดงธรรมบรรยายเพื่อประโยชน์ของปัจเจกบุคคล อีกเป็นจำนวนไม่น้อย และคงไวซึ่งคุณค่าเดิมคงไต่กล่าวแล้ว เช่น ศิลปการครองชีวิต และรูปชีวิตในยามตกอับ ฯลฯ

หมวดแสดงธรรมประยุกต์เพื่อประโยชน์ของสังคม

พุทธทาสภิกขุจัดวาทะเป็นแบบฉบับของพระภิกษุ ไม่เคยละเลยปัญหาของสังคม ท่านสอนธรรมะแต่ละวาระ โดยพยายามกล่าวโยงถึงปัญหาสังคมอย่างใส่ใจ และตระหนัก

ว่า เป็นหน้าที่หนึ่งที่สำคัญ ในฐานะผู้เผยแผ่ศาสนา ท่านใส่ใจกับปัญหาของชาวนา กรรมกรมานานแล้ว เช่น ท่านได้แสดง "ขอคิดเห็นบางประการ เกี่ยวกับการเผยแผ่พุทธศาสนา" ในที่ประชุมยุวพุทธิกสมาคมว่า

"ชาวนาที่ยากจนลำบาก เขาต้องการธรรมะประเภทหนึ่งโดยเฉพาะ ขอให้ท่านฟังดูให้ดีว่า อาตมาได้ใช้คำว่าประเภทหนึ่งโดยเฉพาะ สำหรับเป็นเครื่องปลอบ - ประโลมใจกระตุ้นเตือนใจให้เขามีชีวิตอยู่ด้วยความพอใจ ความสดชื่น ความแน่นอนใจ ในการเป็นอยู่ของตน มีกำลังใจที่จะทำงานอันเหนื่อยยากลำบากนั้น โดยไม่มีความรู้สึกท้อ หักท้อทรمان สิ่งนี้เป็นสิ่งที่สำคัญมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับพวกกรรมกร เขาไม่มี - ธรรมะของพระพุทธเจ้าที่ปักเป็นหลักประจำใจ เขาจะเบื่อหน่ายอดทนรอเวลาใจที่จะต้องทำงานที่หนัก หนักเข้าเขาก็จะหันเหออกนอกทาง ไม่ยินดีในการทำงานของตน ตั้งหน้า - คอสูรเรียกร่องสิ่งที่ไม่ควรจะทำจะเรียกร่องมากเกินไปกว่าเหตุ อย่างที่เกิดเป็นลัทธิที่ไม่พึง - ประารถนา คือ การที่จะให้กรรมกรขึ้นครองโลก อย่างที่เรียกกันว่า คอมมิวนิสต์ เป็นต้น"

เฉพาะปัญหาเรื่องชาวนากรรมกรนี้ อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ท่านสอนให้เผยแผ่ธรรมะ ให้คนปฏิบัติธรรมะโดยรีบด่วน มีใจแก้ปัญหาเรื่องปากเรื่องท้อง มิฉะนั้นจะล้า - ลิงลงไปในวัฏฏะนิยมจักมากเกินไป และจะเลยเถิดไกลออกไปดิ้นวัฏฏะนิยมขนาดที่เป็นอันตราย ต่อโลก ขอธรรมะที่ท่านเสนอคือ "สันโทสะ" ดังท่านกล่าวว่า "ถ้าผู้ใดมีสันโทสะ ผู้นั้นจะมี ความอดทนอดอึดใจเหมือนกับมีทรัพย์อย่างยิ่งตลอดเวลา" สันโทสะจะเป็น "ทรัพย์ที่หล่อเลี้ยง คนจนอย่างดียิ่ง" ที่เขาจะมีกำลังใจหรือมีความสุขชื่นรื่นเร่ใจแจ่มใสในการทำหน้าที่ของตน"

ในแง่ของประโยชน์เพื่อสังคมไทยโดยตรง ผลงานชิ้นล่าสุดของท่านแสดงให้เห็น ทัศนคติที่แจ่มชัดยิ่งขึ้นอีกว่า ท่านเห็นสังคมไทยควรเป็นอย่างไร ควรแก้ไขปัญหายังไร กล่าวคือ ในหนังสือชื่อ "ธัมมิกสังคมนิยมแบบเผด็จการ" ซึ่งมีอีกชื่อหนึ่งว่า "สังคมนิยม ความหลักแห่งศาสนาทุกศาสนา" ท่านเห็นว่าแท้จริงสังคมนิยมคือศีลระบบหนึ่ง ซึ่ง - หมายถึง "การจัดระบบที่ทำให้สังคมเป็นปกติหรือเป็นปกติสุข" ส่วนการเมืองนั้น "ถ้าถูก - ต้องแล้วก็เป็นระบบศีลธรรมโดยตรง" โดยเหตุที่ศาสนาเป็นภาวะสูงสุดของศีลธรรม

ดังนั้นระบบการเมืองจึงเป็นศาสนาด้วย แต่การเมืองก็ไม่ใช่ศาสนาที่สมบูรณ์ เพราะศาสนาที่แท้จริงต้องเล็งถึงเรื่องทางวิญญาณ หรือทางจิตใจด้วย เฉพาะพุทธศาสนานั้นท่านเห็นว่า "ในที่สุดถามองกันให้ดีแล้ว พุทธศาสนาที่ไม่เป็นวัฏนิยม และก็ไม่เป็นมโนนิยม แต่เป็นความถูกต้องระหว่างสิ่งทั้งสองนั้น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ว่า เป็นทั้งสองอย่างตามสัดส่วนที่ควรจะเป็น

ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ในที่นี้ท่านรับรองว่า "สังคมนิยม" อย่างมีข้อแม้ว่า "สังคมนิยมที่ประกอบด้วยความซื่อสัตย์สุจริตเท่านั้น ที่จะช่วยโลกได้ ถ้าเราจะเอาสังคมนิยมกันแล้วก็ต้องใช้คำว่า รักมีกสังคมนิยม และไม่เพียงแต่เท่านั้น แม้คำว่า "เผด็จการ" ท่านก็นำเอามาอธิบาย

นอกเหนือจากความสนใจที่จะชี้แนะแนวทางให้แก่ผู้นำการเมืองไทยโดยตรงแล้ว อาจกล่าวได้ว่า ในส่วนที่จัดว่าเป็นธรรมประยุกต์เพื่อประโยชน์ของสังคมนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุได้ก้าวไปอีกก้าวหนึ่งที่พระสงฆ์ท่านยังไม่อาจไปถึงได้แล้ว กล่าวคือ "ทุกศาสนาเหมือนกัน" ในคำแปลหมาย ท่านจึงเป็นพระภิกษุที่มีความสามารถถึงขั้น สอนพุทธศาสนาตามแนวทางที่มีชีวิตชีวา ซึ่งมีความละเอียดพิถีพิถันไม่น้อย

บทสรุปย่อ

พุทธทาสภิกขุได้แบ่งคำกลอนเป็นบทย่อยกรองบ้าง กระจัดกระจายอยู่ตามหนังสือของท่านหลายเล่ม หากประเมินค่าโดยพิจารณาเชื่อมโยงไปถึงคำถ้อยกรองภาษาบาลี ที่มีมาแต่ดั้งเดิมเช่นบทธรรมะ ก็อาจกล่าวได้ว่า บทย่อยกรองของท่านยังหย่อนทั้งด้านเนื้อหาและศิลปะการประพันธ์ อาจจะเป็นเพราะว่าท่านมิได้ฝึกฝนทางด้านนี้อย่างจริงจังก็ได้ อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่า เมื่อพิจารณาโดยส่วนรวม บทย่อยกรองของท่านก็มีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์พอสมควร เช่น เช่น เรื่องอนัตตา และการทำลายอัตตาเป็นพิเศษ และบางส่วนก็แสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่า ได้อิทธิพลจากนิยายเซ็น ซึ่งจะพบได้ยากในงานของพระภิกษุรวมสมัย

ร้อยกรองที่จัดว่าเป็นเอกลักษณ์ของพุทธศาสนิกชน โดยตรงมีสองบท คือ ศัพท กัมมัตถุ และศัพท - ของกู สองบทนี้เน้นเรื่องการทำลาย "อตุตา" เพื่อก้าวไปสู่หัวใจของพุทธศาสนา คือ อนตตุตา นับว่าทนายพยายามอธิบายเรื่องเข้าใจยากให้กลายเป็นเรื่องง่ายไปสำเร็จ โดยใช้อธิบายชนิดชาวบ้านธรรมดาจะฟังเข้าใจ ไม่มีข้อความใดแสดงว่าตีกรอบ คติ-คานิยมในสังคม หรือแสดงทัศนคติใด ๆ ที่ขัดแย้งกับพุทธศาสนาชั้นที่ทานพุทธศาสนิกชน แสดงเห็นว่าเขาถึง

ร้อยกรองอีกประเภทหนึ่ง แต่งโดยใช้สัญลักษณ์ซึ่งน่าจะได้อิทธิพลจากภาพเขียนตามนิยาย เช่น เป็นร้อยกรองที่ค่อนข้างเข้าใจยาก เพราะเป็นการเสนอภาพและแนวความคิดที่มืดมน เช่น นั่งเหนือเมฆ แม่น้ำกอด น้ำไม่กอด ผ่นอิฐเป็นกระจุกเงา

บทร้อยกรองที่รวมเป็นเล่มมีเพียงเล่มเดียว คือ "รวมบทประพันธ์ของสิริยาส"

เนื่องจากวรรณกรรมของพุทธศาสนิกชน ได้พิมพ์ออกมาเผยแพร่เป็นเล่มเล็กบ้าง เล่มใหญ่บ้าง บางเล่มก็เป็นรวมเรื่อง หากการจัดเป็นระเบียบเป็นหมวดหมู่ ยากแก่การศึกษาค้นคว้า พุทธศาสนิกชน และคณะธรรมทานมูลนิธิจึงได้ตกลงใจที่จะพิมพ์ออกมาเป็นรูปเล่มมาตรฐานขนาด ๘" ๑๑" ปกแข็งตัวทอง เรียกว่าชุดธรรมโมฆณ โดยพุทธศาสนิกชนได้แบ่งวรรณกรรมคำสอนทั้งหมดของท่านออกเป็น ๕ ชุด ดังนี้ หมวดที่ ๑ ชุดจากพระโอษฐ์ หมวดที่ ๒ ชุดปกรณพิเศษ ----- หมวดที่ ๓ ชุดชุมนุมเทกนา หมวดที่ ๔ ชุดชุมนุมบรรยาย หมวดที่ ๕ ชุดรวมเรื่องปกิณกะ วรรณกรรมทั้ง ๕ ชุดนี้ จะมี ๕๐ หมายเลข โดยท่านพุทธศาสนิกชนได้กำหนดไว้เรียบร้อยแล้ว หมายเลขเท่าใดจะเป็นเรื่องอะไร บางเล่มก็พิมพ์ออกมาเผยแพร่แล้ว แต่ส่วนมากยังไม่ได้พิมพ์ ถ้าวรรณกรรมทั้ง ๕ หมวดได้รับการพิมพ์ออกมาทุกหมายเลข จะรวบรวมคำสอนทั้งหมดของพุทธศาสนิกชนไว้อย่างสมบูรณ์ที่สุด วรรณกรรมทั้ง ๕ หมวด มีดังนี้ (โครงการหนังสือชุดธรรมโมฆณ ได้จาก นายธรรมทาส พานิช)

หมวดที่ ๑ ชุดจากพระโอษฐ์

หมายเลข ๑ - ๑๐

๑. พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

๒. อริยสัจจจากพระโอบุ
๓. ปฏิจจสมบาท จากพระโอบุ
๔. ชุมทรัพย์จากพระโอบุ
๕. สมาธิภาวนา
๖. กรรม
๗. กีเลส
๘. สุนฺญตา-อณัตตา
๙. พาหิรลัทธี
๑๐. นิพพาน

รอบที่ ๒

๑. ก. พระพุทธประสงค์จากพระโอบุ
๒. ก. คัมภีร์ไบเบิลของชาวพุทธ
๓. ก. พุทธปิฎกสาราธิคาร
๔. ก. ตรีปิฎกธรรมทาน เล่ม ๑
๕. ก. ตรีปิฎกธรรมทาน เล่ม ๒
๖. ก. ตรีปิฎกธรรมทาน เล่ม ๓
๗. ก.
๘. ก.
๙. ก.
๑๐. ก.

หมวดที่ ๒ ชุดปกรณพิเศษ

หมายเลข ๑๑ - ๒๐

๑๑. พุทธจริยา
๑๒. สันติสเสศศีลธรรม-

๑๓. โยธาเรศัทธิธรรม

๑๔. ฆราวาสธรรม

๑๕. มนุษยธรรม

๑๖. บรมธรรมภาค ๑

๑๗. ศักย - ของกุ

๑๘. พุทธิกจริยธรรม

๑๙. จรรยพทุทธิธรรม

๒๐. นิพพานธรรม

รอบที่ ๒

๑๑. ก. อธิปไตยจยตา

๑๒. ก. เถกัจฉกธรรม

๑๓. ก. ปฏิปทาปริทรรค

๑๔. ก. อานาปนสติภาวนา

๑๕. ก. ความรอบพระอรหันต์

๑๖. ก. ศุลาการิกธรรม เลม ๑

๑๗. ก. ศุลาการิกธรรม เลม ๒

๑๘. ก. ศุลาการิกธรรม เลม ๓

๑๙. ก. ศุลาการิกธรรม เลม ๔

๒๐. ก. ศุลาการิกธรรม เลม ๕

รอบที่ ๓

๑๑. ข. ศุลาการิกธรรมเลมพิเศษ

๑๒. ข. ศีกษาธรรมถุวิชิ นว ถุมิ

๑๓. ข. ศีกษาธรรมถุวิชิ มัชฌิมถุมิ

๑๔. ข. ศีกษาธรรมถุวิชิ เถรถุมิ

๑๕. ข. พุทธประวัติและพุทธธรรมเขาวงกต เล่ม ๑
๑๖. ข. พุทธประวัติและพุทธธรรมเขาวงกต เล่ม ๒
๑๗. ข. พุทธประวัติและพุทธธรรมเขาวงกต เล่ม ๓
๑๘. ข. พุทธประวัติและพุทธธรรมเขาวงกต เล่ม ๔
๑๙. ข. พุทธประวัติและพุทธธรรมเขาวงกต เล่ม ๕
๒๐. ข. พุทธประวัติและพุทธธรรมเขาวงกต เล่ม ๖

(หมวดนี้จะเป็นหนังสือรวมแล้วกว่า ๒๕ เล่ม เพราะบรรยายวัฏสงสารเพิ่มขึ้นทุกปี สำหรับทุน "เทียนประสิทธิ์")

หมวดที่ ๓ ชุติชุตุนมเทศนา

หมายเลข ๒๑ - ๓๐

๒๑. มามนุชาเทศนา
๒๒. วิสาขบูชาเทศนา
๒๓. อาสาใหญ่ธาเทศนา
๒๔. พรหมกาลิกเทศนา
๒๕. ศวาทกาลิกเทศนา
๒๖. นววัสถลิกเทศนา
๒๗. ธรรมจาวิกเทศนา
๒๘. อานิสังสเทศนา
๒๙. ราชการิกเทศนา
๓๐. ปกิมกะเทศนา

รวมที่ ๒

๒๑. ก. มามนุชาเทศนา เล่ม ๒
๒๒. ก. วิสาขบูชาเทศนา เล่ม ๒
๒๓. ก. อาสาใหญ่ธาเทศนา เล่ม ๒

๒๔. ก. พรมกาลิกเทศนา เล่ม ๒

๒๕. ก. ศารทกาลิกเทศนา เล่ม ๒

๒๖. ก. นววิสัยเทศนา เล่ม ๒

๒๗. ก.

๒๘. ก.

๒๙. ก.

๓๐. ก. ปกิณกะเทศนา เล่ม ๒

(หมวดนี้จะเป็นหนังสือรวมแล้วไม่เกิน ๒๐ เล่ม กระไว้สำหรับทุน "ปถมสถาน" ฯลฯ)

หมวดที่ ๔ ฤกษ์ชุมนุมบรรยาย

หมายเลข ๓๑ - ๔๐

๓๑. ธรรมปาฏิโมกข์

๓๒. ธรรมบรรยายประจำวันเสาร์ในส่วนโมกข์

๓๓. ชุมนุมเรื่องยาว

๓๔. ชุมนุมเรื่องสั้น

๓๕. ชุมนุมขอคิณิสระ

๓๖. คำบรรยายรุดมทวิทาลัย

๓๗. ธรรมบรรยายกายกรรมบุตร

๓๘. ชุมนุมพุทธธรรม

๓๙. ปกิณกะบรรยาย

๔๐. อศโมวาทบรรยาย แห่งอื่น ๆ

รวมที่ ๒

๓๑. ก. ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๒

๓๒. ก. ธรรมบรรยายประจำวันเสาร์ในส่วนโมกข์ เล่ม ๒

๓๓. ก. ชุมนุมเรื่องยาว เล่ม ๒

๓๔. ก. หลักธรรมที่คงปรับความเข้าใจ ,
 ๓๕. ก.
 ๓๖. ก. คำบรรยายชุดนิสิต
 ๓๗. ก.
 ๓๘. ก.
 ๓๙. ก.
 ๔๐. ก.

(หมวดนี้จะมีหนังสือรวม ๑๓ เล่ม แต่จะเพิ่มด้วยการบรรยายวันเสาร์ มีต่อไปไม่จำกัด
 กะไว้สำหรับทุน "สุภา กลองการยิ่ง")

หมวดที่ ๕ ชุดรวมเรื่องปณิณกะ

หมายเลข ๔๑ - ๕๐

๔๑. ชุมนุมโอวาทธรรม
 ๔๒. ชุมนุมคำปราชัย
 ๔๓. ธรรมहरणा
 ๔๔. อภิลักขิตกาลพจน์
 ๔๕. โคกลงกลอนจากสิริวิลาส
 ๔๖. เซ็น - เกี่ยวกับเซ็น
 ๔๗. อภิธรรมแห่งพุทธศาสนา
 ๔๘. ความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา
 ๔๙. ความเข้าใจอันดีระหว่างนิกาย
 ๕๐. ธรรมะจากสัตว์

รอบที่ ๒

๔๑. ก. ชุมนุมโอวาทธรรม เล่ม ๒
 ๔๒. ก. ชุมนุมคำปราชัย เล่ม ๒

๔๓. ก. ธรรมहरณา เล่ม ๒
 ๔๔. ก. ธรรมกาลิตสโมธาน เล่ม ๒
 ๔๕. ก. บรรยายธรรมสโมธาน
 ๔๖. ก. ธรรมปทานุกรม
 ๔๗. ก. วิทยาภิธาน
 ๔๘. ก. สารบัญธรรมโมชน
 ๔๙. ก. พุทธกโบริภาษคดี
 ๕๐. ก. ภาพหินสลักพุทธประวัติ

หนังสือธรรมโมชนของพุทธศาสนิกชนนี้ จัดพิมพ์ขึ้นอย่างน้อย ครั้งละ ๑,๐๐ ฉบับ ควบคู่กันตามปกติ ครั้งหนึ่งมอบไว้ตามห้องสมุดและสถานศึกษา อีกครั้งหนึ่งจำหน่ายราคา ย่อมเยา ประมาณครึ่งหนึ่งของราคาจริง เพื่อผู้สนใจจะได้หาซื้อไว้เป็นส่วนตัว ทำให้ แพร่หลายไปในบรรดาผู้ศึกษาธรรมะโดยตรง รายได้ในการจำหน่ายจะได้นำมาสมทบทุน ไว้สืบทอด ๆ ไป (ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๐๖ : คำปรารภ) หนังสือธรรมโมชนของ พุทธศาสนิกชน ได้มีผู้แจ้งความจำนงค์ในการออกทุนจัดพิมพ์ขึ้นมากตามลำดับ ซึ่งได้พิมพ์ แล้วยังมีดังนี้

มรณวาสธรรม	จัดพิมพ์โดยทุน	"สุภี กลองการยิง"
บรมธรรม ภาคตน	จัดพิมพ์โดยทุน	"สุภี กลองการยิง"
บรมธรรม ภาคปลาย	จัดพิมพ์โดยทุน	"สุภี กลองการยิง"
สัญญาตา	จัดพิมพ์โดยทุน	"สุภี กลองการยิง"
กายธรรมบุตร	จัดพิมพ์โดยทุน	"สุภี กลองการยิง"
พุทธจริยา	จัดพิมพ์โดยทุน	"สุภี กลองการยิง"
ปรมัตถสภาวะธรรม	จัดพิมพ์โดยทุน	"สวนอศุสมมูลนิธิ"
ธรรมปาคิโมกข์	จัดพิมพ์โดยทุน	"สวนอศุสมมูลนิธิ"
โอสาเรตัพพธรรม	จัดพิมพ์โดยทุน	"เลื่อน เทียนประสิทธิ์"

สันตศีลธรรม	จักพิมพ์โดยทุน	"เลื่อน เทียนประสิทธิ์"
ตุลาการศีลธรรม เล่ม ๑	จักพิมพ์โดยทุน	"ธรรมทานปริวรรต"
อาณานิคมศีลธรรม	จักพิมพ์โดยทุน	"ธรรมทานปริวรรต"
ชุมทรัพย์จากพระโอบุ	จักพิมพ์โดยทุน	"พระยาฉัตรศีลธรรมประคัลภ์"

หนังสือบางเล่มของพุทธศาสนิกชนถูกโจมตีอย่างรุนแรงจากผู้ที่ไม่เห็นด้วย เล่มที่ถูกโจมตีมากที่สุดได้แก่หนังสือ ชื่อ "ความมั่งคั่ง" โดยมีหลายท่านเขียนบทความโจมตีทางหนังสือพิมพ์ เช่น (สารเสรี, ๒๕๐๒ : ๖) หนังสือพิมพ์สารเสรีได้ลงบทความ ชื่อ "หนังสือที่เหยียบย่ำคนไทย" ว่า "มีหนังสือเล่มหนึ่งซึ่งพิมพ์ที่โรงพิมพ์... เป็นสถานที่ราชการเสียเลย คือ พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาดไทย ประนามประชาชนทั้งบ้านทั้งเมืองว่ามีความเชื่อหลงมัวในการจัดตั้งศาลพระภูมิ และอื่น ๆ ..." สุนัขหรือโคที่เขาอ้างในอรรถา มันไม่กลัวผี เทวดา มันไม่ได้อ้อนวอนพระภูมิเหมือนมนุษย์ มันไม่ได้อบอกรามสิ่งที่มีในรูจักเหมือนมนุษย์ ใครเคยเห็นสุนัขหรือโคกลัวผี กลัวเทวดา หรือทำพิธีบวงสรวง เราจะเห็นว่าไม่มีเลย..." "ประเพณีการตาย เปิดโรงมหรสพ เปิดร้านค้า โรงแรม แม้กระทั่งพิธีการวิวาห์ ซึ่งเห็นเรื่องของชาวบ้านที่เขาจะขวัญโลกกามก็ยังมีการเกี่ยวของอยู่" "พระเมืองไทยอีกไม่นานจะมีความสำคัญอยู่เพียงเพื่อช่วยให้พิธีการต่าง ๆ ของชาวบ้านเขาเสร็จสิ้นไป โดยไคลลาภสักการะแบบเครื่องทองแทน ครึ่งละ ๑๐ บาท หรือ ๒๐ บาท เท่านั้น..." ข้อความในหนังสือเล่มนี้ เราเห็นว่าเป็นการทำลายพุทธศาสนาด้วยการป้ายพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเราเห็นว่าเป็นการสมควรที่ทางราชการจะพึงเข้าจัดการต่อไปโดยฉับพลันทันที"

ในเรื่องเดียวกันนี้ไฉนบทความจาก นายธรรมทาส พานิช แห่งธรรมทานมูลนิธิ ลงในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ว่า (สยามรัฐ, ๒๕๐๒ : ๖) "เสียงจากชาวพุทธแท้ หากเราผู้ที่ทำให้โลกเป็นโลกทร ก็จะต้องโดนแบบนี้เรื่อย ๆ และก็จะต้องเตรียมพร้อมที่จะตายอย่างพระเจ้าอโศกมหาราช และบางทีอาจต้องตายอย่างพระเยซู เพราะคำกล่าวจริงที่ชาวโลกเขาไม่ชอบ หรืออาจจะต้องตายอย่างพระเจ้าดาวิด เพราะเขาจริง"

ในด้านการศาสนาเข้าไปจนลืมความจริงทางโลก ผมหวังว่าคุณคงจะพร้อมที่จะตายอย่าง
พระโพธิสัตว์ทั้งสามท่านนั้นแล้ว จึงขออนุโมทนา

นายธรรมทาส พานิช

คณะธรรมทานไชยา

๑๒ ก.พ. ๒๕๐๒

วรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ ได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษ

หนังสือของท่านพุทธทาสภิกขุหลายเล่มได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษ เพื่อนำ
ไปเผยแพร่ในต่างประเทศ และผู้นับถือศาสนาอื่นที่ใจเปิดกว้าง หนังสือที่แปลแล้วมีดังนี้

- Buddhadas Bhikkhu Another Kind of Birth Sivaporn 1974, 34 p.
 Buddhadas Bhikkhu No Religion Sublime Life Mission 1970, 52 p.
 Buddhadas Bhikkhu Anapanasati Karn Pim Pranakorn 1975, 171 p.
 Buddhadas Bhikkhu Buddhadharma for Students Aroon Karn Pim 1971,
 72 p.
 Buddhadas Bhikkhu Christianity And Buddhism Pnanakom Karn Pim
 1974, 172 p.
 Buddhadas Bhikkhu Two kinds of Language Sublime life Mission
 1973, 42 p.
 Buddhadas Bhikkhu Dhamma The World Saviour Mahamakut Rajavidyalai
 1969, 50 p.
 Buddhadas Bhikkhu Hand Book For Mankind Aroon Karn Pim 1969,
 157 p.

การเตรียมงานเขียน เทศนา และบรรยายธรรม

พุทธทาสภิกขุได้เตรียมตัวเพื่อที่จะเป็นนักเผยแผ่ธรรมอย่างเต็มที่มาตลอดชีวิตของท่าน
เพราะปรากฏว่า ท่านเป็นผู้ที่รักการศึกษา สนทนา เป็นอย่างยิ่งคนหนึ่ง เป็นคนขยันไฟ

หาความรู้อยู่เสมอ มีนิสัยรักการอ่าน (สัมภาษณ์คุณกรุบิตี ศรีสมัย, ๒๕ มกราคม ๒๕๖๔) ตามเป็นนักศึกษาวางอย่างแท้จริง ทาบทวนรู้วิชาการต่าง ๆ เกือบทุกชนิด (สัมภาษณ์พระครูชยาภิวัฒน์, ๒๕ มกราคม ๒๕๖๔) นับได้ว่าเป็นการเตรียมชั้นพื้นฐานที่ดียิ่งหนึ่ง พุทธทาสภิกขุเป็นนักสะสมหนังสือ ท่านจึงได้จัดห้องสมุดขึ้นที่วัดชวยาราม เรียกว่าหอสมุดธรรมทาน (จิต ภิบาลแพน, ๒๕๖๕ : ๒๕๒) และเมื่อท่านจัดสร้างสวนโมกข ท่านก็ได้กำหนดงานหอสมุดไว้ในแผนงานของสวนโมกขพลารามคหะ (พุทธศาสนา, ๒๕๖๕ : ปกในหน้าหลัง) ท่านได้เตรียมตัวอยู่ตลอดเวลา "ในบางครั้งพุทธทาสภิกขุได้รับนิมิตให้ปรากฏโดยไม่รู้ตัวมาก่อน แต่ท่านก็ปรากฏเป็นเนื้อเรื่องติดต่อกันไปทุกครั้ง (จิต ภิบาลแพน, ๒๕๖๕ : ๒๒๔) ในเวลาปกติท่านพุทธทาสภิกขุจะทำการศึกษากันหาอยู่เสมอ การค้นคว้าก็ทำอยู่โดยเฉพาจะก็คอยฟังว่าโลกกำลังเป็นอย่างไร" (มหาชาย อากาโร, ๒๕๖๓ : ๓๑) นอกจากนั้นท่านยังได้มอบหมายให้พระมหาวีจิตร (สัมภาษณ์พระมหาวีจิตร, ๒๖ มกราคม ๒๕๖๔) ทำการค้นคว้าในเรื่องที่ท่านต้องการ โดยค้นคว้าข้อความในพระไตรปิฎกที่ลึกซึ้ง ซึ่งไม่ค่อยจะมีคนนำมากล่าว และอยู่ในระดับโลกุตระ และค้นคว้าพระไตรปิฎกในเรื่องที่เข้ากับเหตุการณ์ แต่จากการที่มีสการเรียนถามพุทธทาสภิกขุ ในการเตรียมการบรรยายธรรมและเทศนาธรรม ท่านกล่าวว่า "ก็ไม่ได้เตรียมอะไร ก็บรรยาย หรือเทศนาไปตามที่รู้ นอกจากเลือกเรื่องให้เหมาะกับคนฟัง" (สัมภาษณ์พุทธทาสภิกขุ, ๒๓ มกราคม ๒๕๖๔)

สำหรับหนังสือทุกเล่มของชุดธรรมโมณฑ์ และที่พิมพ์จากโรงพิมพ์ธรรมทาน จะต้องผ่านการตรวจทานขั้นสุดท้ายจากพุทธทาสภิกขุทุกเล่ม ก่อนที่จะพิมพ์ โดยพุทธทาสภิกขุจะแนกความถูกต้องของไวยากรณ์ เครื่องหมายวรรคตอน ข้อความทุกประโยคจะต้องมีประธาน กริยา โดยเฉพาะเครื่องหมายวรรคตอน ท่านพุทธทาสภิกขุจะตรวจอย่างละเอียดละออโดยท่านได้ให้เหตุผลว่า "ธรรมเป็นเรื่องละเอียดอ่อนลึกซึ้ง เข้าใจยาก ถ้าใช้เครื่องหมายวรรคตอนผิด จะทำให้ผู้อ่านตีความหมายผิดไปได้ ทั้งเครื่องหมายวรรคตอนยังช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจลึกซึ้งยิ่งขึ้นด้วย" (สัมภาษณ์ พระมหาวีจิตร, ๒๖ มกราคม ๒๕๖๔)

นางปากกา

พุทธศาสนิกชนเป็นภิกษุรูปหนึ่งที่มีผลงานเขียนมากมาย สมัยที่ศึกษาอาศัยอยู่ที่วัดปทุมคงคา กรุงเทพมหานคร ท่านได้ "เขียนบทความลงใบหนังสือพิมพ์หลายฉบับ" (สัมภาษณ์พุทธศาสนิกชน, ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๑๔) เช่น สยามนิกรรายวัน ประชาชาติ เป็นต้น ในสมัยนั้นท่านใช้นามปากกา "ธรรมโมทย์" แต่ได้เป็นงานเขียนหนังสือเล่ม ท่านจะใช้นามปากกา "อ.ป." ซึ่งย่อมาจากฉายาของท่านว่า "อินทปัญโญ" สำหรับงานเขียนที่เป็นประเภทร้อยกรอง ท่านจะใช้นามปากกา "สิริवास" ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๖ เป็นต้นมา งานเขียนทั่วไปท่านจะใช้นามปากกาว่า "พุทธศาสนิกชน" แถบบางครั้งก็ใช้ว่า "พุทธศาสน อินทปัญโญ"

นักหนังสือพิมพ์

เนื่องจากคณะธรรมทานได้จัดตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในปี ๒๔๙๖ เพื่อพิมพ์หนังสือ "พุทธศาสนา" เป็นการเผยแผ่ธรรม พุทธศาสนิกชนก็ได้นำงานมาตั้งแต่นั้นมาตั้งแต่นั้นมาปัจจุบัน ใซฉบับแรก ๆ ก็อาจจะกล่าวได้ว่า งานเขียนใน "พุทธศาสนา" เป็นงานเขียนของท่านเกือบทั้งหมด ซึ่งนับได้ว่าพุทธศาสนิกชนเป็นนักหนังสือพิมพ์หนึ่ง นอกจากนี้แล้วยังมีผลงานของท่านเผยแผ่ในวารสารศาสนาหลายฉบับ เช่น พุทธจักร และชาวพุทธ เป็นต้น วารสารในต่างประเทศ ก็นำบทความของท่านไปแปล และพิมพ์เผยแผ่อยู่เนือง ๆ เช่น Mahabhoti และ British Buddhist เป็นต้น

นักบรรยายธรรมและเทศนาธรรม

พุทธศาสนิกชนสนใจเรื่องการเทศน์มาตั้งแต่บวชในพรรษาแรก (จิต ภิบาลแทน ๒๕๑๕ : ๑๕) เพราะเป็นวิธีหนึ่งจะทำให้มีความรู้เพิ่มขึ้นและยังเป็นการสร้างชื่อเสียงให้เด่นยิ่งขึ้น ท่านได้มีโอกาสเทศน์เป็นครั้งแรกภายหลังบวชได้ ๑๐ วัน (Ibid : ๒๐)

ปรากฏว่าเป็นที่ชื่นชอบของอุมาสกุมาลิกา เป็นอย่างมาก จึงได้รับการนิมนต์ให้ขึ้นเทศน์เทศตลอดพรรษานั้น พุทธศาสนิกชนมีโอกาสดูเทศน์ให้กันฟังทุกระยะชั้น แม่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กราวเสด็จไปทรงทำพิธีเวียนเทียนในวันวิสาขบูชา ณ วัดพระธาตุที่ไชยา พุทธศาสนิกชนก็ได้รับการนิมนต์ให้แสดงธรรมเทศนา

ในการบรรยายธรรมนั้น ท่านพุทธศาสนิกชนได้บรรยายอยู่เสมอในโอกาส และเวลาต่าง ๆ ทั้งภายในส่วนโมกซ์เอง และในที่อื่น ๆ

ในส่วนโมกซ์ ปกติท่านจะบรรยายธรรมทุกวันเสาร์ - อาทิตย์ วันละครั้ง หรือสองครั้ง (ทิศเที่ยง บ้านทวน, ๒๕๑๔ : ๔) ถ้าเป็นโอกาสพิเศษ เช่น วันสำคัญทางพุทธศาสนา หรือหมู่คณะที่ไปเยี่ยมท่านถึงส่วนโมกซ์ หรืออบรมพิเศษ เช่น อบรมผู้จะเป็นพิพากษา และอบรมพระภิกษุสามเณรที่ศึกษาซึ่งบวชระหว่างภาคฤดูร้อน ก็จะมีธรรมบรรยายพิเศษต่างหากออกไป

ทุกครั้งที่คุณพุทธศาสนิกชนบรรยายธรรมซึ่งกินเวลา ๑ - ๒ ชั่วโมง จะมีการบันทึกเสียงเอาไว้ เมื่อถอดแถบบันทึกเสียงแล้วส่งเรียงพิมพ์ได้เลย (Ibid : ๔)

เวลาบรรยายนั้น ท่านจะนั่งสบาย ๆ อยู่บนที่นั่งซึ่งมีลักษณะเหมือนบรรมาสโลน ๆ คือ เหมือนกะเบาะไม้หงายขึ้นแล้วต่อขาไม้ฝากัน ๓ ด้าน เปิดเป็นที่ขึ้นลงด้านหนึ่ง กับมีแผ่นไม้ยื่นไว้เป็นที่พิงหลัง ตั้งอยู่บนพื้นทรายกลางลานหินโค้งไทรร่มไม้ คนฟังยังกระจายกันไปรอบบริเวณ บนกองหิน ไทรร่มไม้ เงียบสงัด นาน ๆ จะมีเสียงลมพัดไล่มารดาไม้ เสียงของพุทธศาสนิกชนก็แว่วไปทั่วส่วนโมกซ์ ท่านพูดช้า ๆ ชัดและทิ้งระยะระหว่างประโยค พอประมาณ ที่น่าสังเกตก็คือท่านพูดปากเปล่าทุกครั้ง อาจมีหัวข้อจดไว้ในแผ่นกระดาษเล็ก ๆ ในมือ

คำพูดที่ท่านชอบพูดเสมอ คือ "ที่พูดอย่างนี้อาจฟังเข้าใจ ขอให้ไปพิสูจน์ว่าจริงหรือไม่จริง"

ในการบรรยายธรรมของพุทธศาสนิกชนนั้น ในบางครั้งท่านก็ใช้คำพูดรุนแรงเพื่อเป็นปฏิกรณ์แก่ใจผู้ฟังถึงธรรม (มหาชาย อากาศโร, ๒๕๑๓ : ๓๒) บางครั้งท่านก็

พูดให้คนเกิดความสนใจ ก็นั่น เช่น "ไม่มีศาสนา" (Ibid : ๕๐)

การบรรยายของท่านพุทธทาสหลายครั้งที่ก่อให้เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวาง ทั้งที่เห็นควยและไม่เห็นควย เช่น เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ บรรยายธรรมที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เรื่อง "สิ่งที่ยังไม่เข้าใจกัน" มีข้อความตอนหนึ่งว่า "อภิธรรมที่มีไคอยู่ในรูปของพุทธพจน์" บรรดาอาจารย์อภิธรรมชื่อดังทั้งหลาย พังไม่ไค จึงรวมกันออกแถลงการณ์ต่อต้านและประนามพุทธทาสภิกขุไว้อย่างหนัก ซึ่งพุทธทาสภิกขุก็ไม่ได้โต้ตอบเลย อีกครั้งหนึ่งเมื่อ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ ที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ท่านได้บรรยายธรรม เรื่อง "อภิธรรมคืออะไร" ทำให้เกิดอภิธรรมโกรธหนักยิ่งขึ้นไปอีก เพราะกล่าวอธิบายโดยอาศัยเหตุผลและหลักวิชาการของพุทธศาสนาแสดงภูมิความรู้ของท่านบรรยายที่ใคร ๆ จะเถียงต่อไปไม่ได้ จนอภิธรรมของอาจารย์ตามศาลาวัดทั้งหลายกลายเป็น เรื่องขบขัน หมกความสำคัญลงไปอีก

(เทพฯ ทัศทอง, ๒๕๐๖ : ๑๐)

กล่าวถึงความสามารถในการบรรยายธรรมแล้วทำไฉนที่สุด ข้อความที่เขียนที่พูดหรือปรกฏาก็ตาม สัมพันธ์กับเป็นลูกโซ่ ตั้งแต่คนจนจบทุกวรรคตอน มีน้ำหนักของความอยู่ในตัวเอง (จิต ภิบาลแทน, ๒๕๑๕ : ๒๒๙) อิศระชนกล่าวไว้ว่า "...ก่าบรรยายของพุทธทาสภิกขุ หลังไหลออกจากโอรุไม่ขาดสาย มีลากับจับหมกจก มีหัวใจเดี่ยวทรจับใจ มีเนื้อความเกนหนุนในอรรถรส ปรากฏแจ่มแจ้งแก่ผู้ฟังด้วยกำลังคำเหล่านั้น ไคเรียบเรียงออกมาจากเรื่องพิมพ์ที่คิดอันไม่เห็นตัว (อิสระชน, ๒๕๔๕ : ๖)

ชีวิตและผลงานของพุทธทาสภิกขุยังหาจบลงไม่ เรื่องทั้งหลายที่ท่านกระทำอยู่ และจะกระทำต่อไปยังมีอยู่อีก ผลงานของท่านทั้งด้านวรรณกรรม การเผยแผ่ และการปฏิบัติธรรม บอมประจักษ์ชัดแล้วว่าล้วนแต่ส่งเสริมศรัทธา ก็ความเชื่อมั่นในธรรมะให้ฝังแน่นเป็นจิตนิสัยของพุทธศาสนิกชนทุกคน โดยมีไคเลื่อมกลายตลอดมา กล่าวได้ว่า "พุทธทาสภิกขุเป็น เสาเอกกำลังพุทธศาสนาให้กว้างอยู่ไคอย่างบริสุทธิในเมืองไทย"

(ชลธิรา กัดค้อย, ๒๕๑๔ : ๑๔) นั้น คงจะไม่ผิดความจริงนัก และเราคงไม่ "ต้อง

รอกันนับร้อยร้อยปี จึงจะพบนักกิติยิ่งใหญ่อย่างนี้สักคนหนึ่ง..." (วิลาส มณีวัต, ๒๕๕๔ : ๔) เพราะเราใคร่พบแล้ว พระภิกษุอย่าง "พุทธทาสภิกขุ" จึงมีค่าสูงยิ่งต่อสังคมไทย..." (ชลธิรา กลักร้อย, ๒๕๖๔ : ๑๔)

บทที่ ๔

บรรณานุกรมและบรรณนิทัศน์วรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ

เนื่องจากวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุมีอยู่เป็นจำนวนมาก เพื่อความสะดวกในการศึกษาค้นคว้า จึงได้เรียงลำดับวรรณกรรมที่มีลักษณะและเนื้อหาคล้ายคลึงกันไว้ด้วยกัน โดยเรียงตามลำดับอักษรตัวเรื่อง ซึ่งหัวเรื่องเหล่านี้ได้ไข้อยู่ในหอสมุดแห่งชาติ หอสมุดพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดิย หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดิย และสำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนกรินทรวิโรฒ ประสานมิตร ซึ่งมีดังนี้

พุทธประวัติ

พุทธประวัติ-ภูมิอ

พุทธศาสนา-การศึกษาและการสอน

พุทธศาสนา-คติธรรม

พุทธศาสนา-คัมภีร์

พุทธศาสนา-คำสอน

พุทธศาสนา-ชาดก

พุทธศาสนา-ชีวประวัติ

พุทธศาสนา-จิตวิเการะห์

พุทธศาสนา-เทศนา

พุทธศาสนา-ธรรมะ

พุทธศาสนา-นิกายต่าง ๆ

พุทธศาสนาในประเทศไทย

พุทธศาสนา-บทความ, ความเรียง, กำนรบรรยาย

พุทธศาสนา-บทสวดมนต์

พุทธศาสนา-ประวัติ

พุทธศาสนา-ปรัชญา

พุทธศาสนา-ปาฐกถา

พุทธศาสนา-พระสูตร

พุทธศาสนา-พระอภิธรรม

พุทธศาสนา-พิธี

พุทธศาสนา-เพลง

พุทธศาสนา-รวมบทนิพนธ์

พุทธศาสนา-รวมเรื่อง

พุทธศาสนา-ศิลปะ

พุทธศาสนา-หัวข้อธรรม

พุทธศาสนากับการศึกษา

พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน

พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์

พุทธศาสนากับสังคม

ทั้งนี้โดยในหนังสือ "หัวเรื่องหนังสือภาษาไทย" ของสมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย เป็นหลัก และเพื่อให้ผู้ที่ต้องการค้นคว้าใดทราบโดยสังเขปว่า วรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ มีสาระเกี่ยวกับอะไร ผู้ศึกษาค้นคว้าจึงได้ทำบรรณนิเทศก์ควบคุมไปกับบรรณานุกรมควบ

รายชื่อวรรณกรรมต่อไปนี้มีจำนวนเท่าที่ผู้ศึกษาสามารถรวบรวมได้ อาจมีวรรณกรรมอื่น ๆ อีก แต่ผู้ศึกษาไม่สามารถรวบรวมมาได้ กอปรทั้งพุทธศาสนิกชนเอง ท่านก็ไม่สามารถยืนยันได้ว่า ท่านได้ประพันธ์ไว้ทั้งหมดก็เรื่อง และเรื่องอะไรบ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยที่แถบนี้ตกเลี้ยงยังไม่แพร่หลายดังในปัจจุบันนี้

โบราณคดี - ไทย

พุทธศาสนิกชน แนวสังเขปของโบราณคดีรอบอาวันทคอน มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๓๓,

๘๐ หน้า, ภาพประกอบ.

เป็นเรื่องราวโบราณคดีรอบอาวบ้านคอน แบ่งออกเป็น ๔ ตอนคือ ตอนที่ ๑ ว่าด้วยก่อนประวัติศาสตร์ ของดินแดนรอบอาวบ้านคอน กล่าวถึงลักษณะของแผ่นดิน รอบอาวบ้านคอน เครื่องมือหินของสมัยอายุหินรอบอาวบ้านคอน มนุษย์รอบอาวบ้านคอนก่อน อินเดียนเข้ามา ตอนที่ ๒ ว่าด้วยการมาของชาวอินเดียนและอื่น ๆ กล่าวถึงประวัติ ศิลป ประเพณีต่าง ๆ เช่น การไว้อุทิศ การทำบุญสารท การปรุงอาหาร ภาษาพูดของ คนไทย ตอนที่ ๓ ว่าด้วยดินแดนรอบอาวบ้านคอนสมัยทวารวดี เริ่มตั้งแต่ ค.ศ. ที่ ๕ ราว พ.ศ. ๑๐๐๐ ถึง ค.ศ. ที่ ๑๐ ราว พ.ศ. ๑๕๐๐ ตอนที่ ๔ ว่าด้วยดินแดนรอบ อาวบ้านคอนสมัยศรีวิชัย กล่าวถึงสถาปัตยกรรม ปฐมกรรม และเรื่องราวของศรีวิชัย อย่างละเอียดและประวัติของเมืองไชยา

พุทธศาสน - ชีวิตประวัติ

พุทธศาสนิกชน สิบปีในสวนโมกข์ กรมสามัญศึกษา ๒๕๑๑, ๒๐ หน้า.

หนังสือเล่มนี้มีพิมพ์ขึ้นหลายครั้ง บางครั้งใช้ชื่อว่า "พุทธศาสนิกชนสวนโมกข์" พุทธศาสนิกชนได้บรรยายถึงชีวิตการปฏิบัติธรรมของท่านในช่วง ๑๐ ปีแรก ที่ท่านเริ่ม งานสวนโมกข์พลาราม ณ ตำบลพุมเรียง อำเภอกุสุมาลย์ หรือที่เรียกกันทั่วไปว่าสวนโมกข์ เกา ซึ่งได้เริ่มตั้งแต่ปลายปี ๒๔๙๔ ถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๕ ท่านต้องการให้ผู้อ่านได้ทราบว่า ท่านได้มีความเป็นอยู่อย่างไร โดยความยากลำบากอะไรบ้าง การสวน - โมกข์พลารามจะกลายมาเป็นสถานที่อันร่มเย็นในปัจจุบัน หากได้เป็นการอวดอ้าง ความเก่งกลาสามารถแต่อย่างใดไม่ ท่านได้กล่าวถึงความรู้สึกของชาวบ้านที่มีต่อท่าน ในระยะแรก ๆ ซึ่งบางคนก็เรียกว่า "พระยา" การศึกษาธรรมชาติในป่าอันสงัดนั้น ทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน ตลอดจนแนวความคิดในการตั้งสำนักปฏิบัติธรรมว่า ควรจะเป็นไปในรูปใด

พุทธประวัติ

พุทธศาสนิกชน เกียรติคุณพระพุทธรเจ้า สุวีชาชนท์ ๒๕๔๗, ๑๕๑ หน้า.

หนังสือเล่มนี้กล่าวเกี่ยวกับคุณของพระพุทธเจ้า ผู้เขียนประสงค์จะเปรียบเทียบ
กับหนังสือ "เกียรติคุณแห่งพระเยซูคริสต์ ของกษัตริย์สันนารี" โดยเก็บเนื้อความมา
จากหนังสือชื่อ "พุทธจริต" ซึ่งอัสวโมหะแห่งอินเดีย ได้แต่งไว้เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๐๐
ซึ่งได้กล่าวยกย่องพระพุทธเจ้าและได้ขยายความบางตอนให้พิศดารและเข้าใจง่ายขึ้น
และได้กล่าวถึงความหมาย พิธีการ และความมุ่งหมายของการบวช

พุทธทาสภิกขุ ตามรอยพระอรหันต์ ศึกษาภัณฑ์พานิช ๒๕๐๖, ๒๑๕ หน้า.

หนังสือชื่อนี้มี ๒ เล่มชุด ซึ่งพุทธทาสภิกขุได้เรียบเรียงไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๕
กล่าวถึงพระบาลี ๓ พระสูตร ไตรสิกขา พระพุทธเจ้าผู้ให้กำเนิดพระอรหันต์คือใคร
การสละทรัพย์และญาติออกบวชของพระพุทธเจ้า การฟังพระธรรมเทศนาแล้วเกิดศรัทธา
ออกบวชในสมัยพระพุทธองค์ การสำรวมพระปาติโมกข์ การสำรวมอินทรีย์และอาชีว-
ปาวิสุทธิตายเล่มมีธรรมเทศนาของพุทธทาสภิกขุ ๒ เรื่อง คือ ฆาปุมเมกกา และ
สญญตา

พุทธประวัติ

พุทธทาสภิกขุ ตามรอยพระอรหันต์ สุวิธานัน ๒๕๐๑, ๓๐๘ หน้า.

หนังสือเล่มนี้เป็นการพิมพ์ซ้ำแต่ไม่ปรากฏครั้งที่พิมพ์ กล่าวถึงผู้ที่ได้ฟังเทศน์แล้ว
เกิดศรัทธาอยากบวชตามพระพุทธองค์ การบวช ประโยชน์ที่ได้รับ การลาสิกขาบท
ไปสำรวมในพระปาติโมกข์ การสำรวมอินทรีย์และความบริสุทธิ์แห่งอาชีว และเบ็ดเตล็ด
เกี่ยวกับอาชีววิสุทธิตาย

พุทธทาสภิกขุ พุทธจริยา ธรรมทานมูลนิธิ ไชยา ๒๕๑๓, ๔๕๔ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยาย ประจำวันเสาร์ ในสวนโมกขพลาราม ภาควิชาขุขุชา
ประจำปี ๒๕๑๕ มีทั้งหมด ๑๓ เรื่องด้วยกัน คือ ๑-๒ พระพุทธเจ้าท่านเป็นอะไรกับพวก
เรา ๓-๔ พระพุทธเจ้าท่านเป็นอะไรกับตัวท่านเอง ๕-๖ พระพุทธเจ้าท่านทรงเป็น -
อะไรกับเดียรถีย์อื่น ๆ ๗ พระพุทธเจ้าท่านทรงเป็นอะไรกับสัตว์โลกทั้งปวง ๘ พระ-

พุทธเจ้าท่านเป็นอะไรในทุกแง่ทุกมุมในพระพุทธรูปของท่าน ๑๐ พระพุทธเจ้าท่าน
เป็นอะไรต่อสัตว์สรรพศาสนา ผู้ยังเหมือนเด็กอ่อนแอเบา ๑๑ พระพุทธเจ้าท่าน
เป็นอะไรกับพระประยูรญาติ ๑๒ พระพุทธเจ้าท่านเป็นอะไรต่อผู้เบียดเบียนหนทาง
๑๓ ที่แห่ท่านไม่ไ้เป็นอะไรเลยกับเรา ภาคผนวกพระพุทธรูปที่จารึกอยู่ในประวัติศาสตร์
(ขอเขียนที่ระลึกในวันวิสาขบูชา ๒๔๘๓)

พุทธศาสนิกชน พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ พิมพ์ครั้งที่ ๖ ขรรชนามูลนิธิ ไชยา ๒๕๑๓,
๔๕๒ หน้า.

หนังสือเล่มนี้พุทธศาสนิกชนใครรวบรวมและเรียบเรียงจากกันภีร์ในพระไตรปิฎก
แล้วแปลเป็นภาษาไทยตามความในบาลี โดยมีได้เสริมแต่งขึ้นเลย แบ่งเนื้อหาออกเป็น
๕ ภาค คือ ภาคที่ ๑ เริ่มแต่เสด็จจุติในครรภ์พระมารดาจนถึงออกผนวช ภาคที่ ๒
ออกผนวชถึงตรัสรู้ ภาคที่ ๓ ตรัสรู้ถึงเสด็จธรรมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ภาคที่ ๔ -
แสดงธรรมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ถึงใกล้ปรินิพพาน ภาคที่ ๕ การปรินิพพานและการ
บำเพ็ญบารมีในอดีตชาติ

พุทธศาสนา - คติธรรม

พุทธศาสนิกชน ชุมนุมบทประพันธ์ของสิริวิลาส พิมพ์ครั้งที่ ๓ ขรรชนามูลนิธิ ไชยา
๒๕๑๕, ๒๔๕ หน้า.

รวบรวมผลงานประเภทร้อยกรอง ซึ่งพุทธศาสนิกชนได้ประพันธ์ไว้ระหว่าง พ.ศ.
๒๔๙๔ - ๒๔๙๕ ซึ่งมีทั้งร้อยกรอง คำกลอน โคลง กาพย์และฉันท์ เนื้อหาที่
ถอดมาจากภาษาบาลี เช่น ขโมมาโว อุปจุจกา เลียนแบบของนักประพันธ์ชาว -
ต่างประเทศ ได้แก่ "ชุมเห็ดทา" เลียนแบบ Daffodils ของ W.
Wordworth ที่แปลจากภาษาอังกฤษก็มี ได้แก่ พระพุทธรูปของกษัตริย์พุทธ แปลจาก
Buddha, the Liberator ของ T.L. Vasmant นอกจากนี้มาจาก -
พุทธภาษิตและนิทานชาดกต่าง ๆ

พุทธทาสภิกขุ หัวข้อธรรมในคำกลอนและกัมมไม่เหลือ การพิมพ์พระชนกร ๒๕๑๒, ๓๔ หน้า.

เนื้อหาแบ่งเป็น ๒ ตอน คือ ตอนที่ ๑ หัวข้อธรรมในคำกลอนซึ่งรวบรวมมาจากคำกลอนบรรยายภาพในโรงมหรสพทางวิทยุภาพ มีทั้งหมด ๓๔ คำกลอน เช่น ตัวกู ตัวกู โลกนี้ก็จะอะไรกันแน่ และอยู่ควยจิตว่าง เป็นต้น ตอนที่ ๒ ความกัมมไม่เหลือ กล่าวถึงวิธีปฏิบัติให้กัมมไม่เหลือ ๒ วิธี คือ วิธีปกติ และ วิธีเมื่อชีวิตโลกจะแตกกัม ซึ่งทั้งสองวิธีเป็นวิธีที่จะช่วยให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งมวลได้อย่างแท้จริง

พุทธทาสภิกขุ - ความเรียง

พุทธทาสภิกขุ การให้ทานที่ไม่เสียเงินแล้วยังใจนิพพาน องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนา ๒๕๑๓, ๒๔ หน้า.

กล่าวถึงว่าการให้ทานแบ่งออกได้เป็น ๒ อย่างคือ ทานซึ่งต้องมีผู้รับและทานซึ่งไม่ต้องมีผู้รับ ทานชนิดที่ ๒ ผู้ให้ให้แล้วจะออกไปนอกวัฏฏะไม่เสียตังเงินและไม่ต้องมีผู้รับ เรียกก้อย่างหนึ่งว่า สัจจทาน คือ ให้ "ตัวกู" หมดไปจากใจของเรา แล้วเราจะเหลือแต่ความว่าง เป็นจิตที่ประกอบด้วยปัญญา ไม่เห็นแก่ตัว เบญจขันธ์ไม่ถูกยึดถือไว้ควยอุปาทาน จะให้ถึงการนี้โดยความลำดับขั้นที่ ๑ สละมานะทิฐิอย่างหยาม ๆ ขั้นที่ ๒ สละความเห็นว่ามีอะไรเป็นของตัว ซึ่งเรียกว่า อตตนิยา ขั้นที่ ๓ ภูสละอสมิมาน คือตัวกูนั้นเอง

พุทธทาสภิกขุ กฎประทีปแห่งชีวิต บริการทอง ๒๕๐๔, ๘๙ หน้า.

กล่าวว่า เราถูกหลวงควยของเป็นค้อนแต่กำเนิด จิตจึงถูกนำไปสู่วัฏฏนิยาม โดยไม่รู้สีกตัว ก่อให้เกิดคณ्हามากขึ้น ทำให้ขาดแคลนทางวัตถุนิคมที่ทำลายความสงบสุขของโลก ทำให้หันหลังให้กับศาสนา ทำลายเสียแม้แต่สิ่งสุนทรเล็ก ๆ น้อย ๆ ในทางวรรณกรรม ในทางดนตรีและในทางอื่น ๆ พุทธศาสนานั้นมีไว้วัฏฏนิยาม แต่ถือความจริงหรือสัจธรรมเป็นใหญ่ เห็นว่าจิตเป็นมูลฐานของวัตถุ มีข้อปฏิบัติสายกลางที่เป็นที่สุดของกรรมชั่วกรรมดี อยู่เหนือกรรมโดยประการทั้งปวง อันเป็นหลุดพ้นจากวัฏฏนิยามทุก -

อย่าง ซึ่งเป็นจุดศูนย์กลาง จุดหมายปลายทางของพุทธศาสนาที่มุ่งหมายให้ทุกคนเข้าถึง

พุทธทาสภิกขุ บุรุษ ๓ จะทำอย่างไรดี ชุมนุมปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๑๔, ๑๙ หน้า.

กล่าวว่า การบุรุษที่ถูกต้องจำเป็นต้องปฏิบัติบุรุษ จะต้องปฏิบัติเหมือนที่ - พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ปฏิบัติ และที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้เป็นพระธรรม การเป็นเกลอ กับธรรมชาติ เหมือนพระพุทธเจ้าเป็นมาแล้ว นอกจากนั้นได้กล่าวถึง จิตว่าง จิตประภัสสร และจิตเดิมแท้ การปฏิบัติบุรุษของพุทธมามกะที่ถูกต้องในโอกาสวิสาขบูชา อาสาฬหบูชา และ มาฆบูชา จะช่วยให้โลกมีสันติภาพที่ถาวร เกิดขึ้นได้

พุทธทาสภิกขุ ประโยชน์ของการบรรลุธรรม องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนา ๒๕๑๗, ๖๔ หน้า.

อานิสงส์ของการเข้าถึงธรรมนั้น "บุคคลพึงเห็นโคควยตนเองเพราะมีหลัก ๓ ประการ" คนพบทุกข์โคควยปัญญา บริสุทธิ์โคควยปัญญา" ก่อให้เกิดประโยชน์ แก่ประเพณีธรรม คือ สติขึ้น เพราะไม่มีทุกข์เพราะทุกข์ไม่เป็น ไม่มีทุกข์เกิด โรค จิตไม่ถามหา ทำให้หน้าที่การงานของตนประสบความสำเร็จ โดยจิตเป็นสมาธิโดย - ธรรมชาติ มีจิตสทึบแจ่มใส สว่างไสวประกอบไปด้วยปัญญาจึงช่วยให้เกิดแรง ตัดสินใจถูกต้อง พิจารณาความสิ่งทั้งปวง มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ลึกซึ้งจนปฏิบัติ - หน้าที่ได้ถูกต้องอย่างน่าอัศจรรย์ ทำให้การทำงานเป็นเรื่องสนุก นอกจากนั้นยังช่วยให้ เอาชนะภัยที่มองไม่เห็น คือ โลกหน้าได้ เพราะผู้ใดถึงธรรม เรียกว่าผู้นั้นถึงความ ไม่ตาย การถึงธรรมโดยสมบูรณ์ก็คือ ทำให้ชาติสิ้นไปนั่นเอง เป็นการดับทุกข์และเป็นสุข เห็นอสุขใด ๆ เป็นสุขนิรันดร์

พุทธทาสภิกขุ เรื่องเกี่ยวกับความดับทุกข์ อภินิหาร ๒๕๐๐, ๑๗๒ หน้า.

ได้กล่าวถึงความดับทุกข์กับพระรัตนตรัย กับไตรสิกขา กับประโยชน์ ๓ กับ อริยสัจสี่ ความดับทุกข์กับอริยสัจสี่ ความดับทุกข์กับนิพพานซึ่งกล่าวไว่ว่านิพพาน

นั้น คือการ คับทุกข์ เป็นธรรมดาอันเป็นที่คับของทุกข์ และภาวะอันไม่มีทุกข์ เป็นการ คับทุกข์ชั้นสูงสุด

พุทธศาสนา - คำถามคำตอบ

พุทธศาสนิกชน ท่านพุทธทาสเสนอแนวคำตอบข้อถามเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมบางเรื่อง
องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ม.ป.ป., ๔๐ หน้า.

ได้รวบรวมการตอบปัญหาเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมบางเรื่องซึ่งพุทธศาสนิกชนได้ขอ
ในวารสารพุทธศาสนาหลายฉบับ ซึ่งมีปัญหาต่าง ๆ คือ พระพุทธเจ้าสอนอะไร การ
สอนเรื่องทุกข์กับเรื่องความดับทุกข์นั้นสอนอย่างไร ศาสนาของท่านสอนอย่างไร
พระพุทธเจ้าทรงวางข้อปฏิบัติที่เป็นหลักใหญ่ไว้วางอย่างไร พระพุทธเจ้าแนะนำให้พิจารณา
ธรรมชาติเรื่องใดก่อนเรื่องอื่นทั้งหมด คำสอนทั้งหมดนั้นจะสรุปสั้น ๆ ที่สุดเพียงประโยค
เดียวว่าอย่างไร ที่ว่าไม่ยึดมั่นถือมั่นจะให้ปฏิบัติอย่างไร เรียนธรรมะก็ที่ไหน ธรรม
หรือความจริงที่เรียนนี้เปรียบเหมือนอะไร ตกนรกทั้งเป็นนั่นคืออะไร นราราศควร
จะเรียนธรรมเรื่องอะไร เราจะทำจิตให้ว่างได้อย่างไร อมตธรรมหรืออมฤตธรรมคือ
อะไร อะไรคือนิพพาน และเราเกิดมาแล้วควรทำอะไร

พุทธศาสนิกชน บางเรื่องของสวนโมกข์ สุวีฑานัน ๒๕๐๒, ๓๗๕ หน้า.

หนังสือเล่มนี้ได้รวบรวมบทความที่เคยมีพิมพ์มาครั้งหนึ่งแล้วในวารสารพุทธศาสนา
กล่าวถึงว่าพระพุทธเจ้าตรัสอะไรและสอนเรื่องอะไร ว่าควายแก่แห่งทุกข์ วิธีแก้ทุกข์
และความดับสนิทแห่งทุกข์ การตอบปัญหาของ บ.ช. เขมาภีรทัตเกี่ยวกับธรรมะของพระ-
พุทธเจ้าที่มุนีอานวารสารพุทธศาสนาถามมา

พุทธศาสนิกชน ปัญหาเกี่ยวกับพระนุเป็นเจ้า - กรรม - อนัตตา สุวีฑานัน ๒๕๔๗,
๓๓๖ หน้า.

หนังสือเล่มนี้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ ตอนคือ ตอนแรกเป็นการตอบปัญหาซึ่งขาด
หลวงจอห์น อุลลิอามา ถามมาเกี่ยวกับพระนุเป็นเจ้า ความทุกข์ ความมุ่งหมายของชีวิต

และจุดหมายปลายทางของชีวิต ตอนที่ ๒ ว่าด้วยอิตตาและอนัตตา ซึ่งเป็นปัญหาโต้แย้งกันระหว่างมหายานและหินยาน และหลักการกีภาศาสนา ซึ่งผู้เขียนได้แบ่งออกเป็น ๔ ชั้น คือ ประวัติและคำสอน ขอบปฏิบัติขั้นต้นทั่ว ๆ ไป ปฏิบัติหรือปรัชาและเรื่องลึกลับซึ่งอยู่เบื้องหลังสุด ท่านโคสสรุปว่าที่สุดของความทุกข์และความไม่มีอิตตาก็คือความเป็นอนัตตา

พุทธศาสนา - คำตอบ

พุทธศาสนิกชน กลัวสิ่งที่มองไม่เห็น องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนา ๒๕๑๐, ๖๕ หน้า.

หนังสือเล่มนี้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓ ภาค คือ ภาคที่ ๑ เกี่ยวกับการกลัวสิ่งที่มองไม่เห็น ซึ่งตามหลักธรรมแล้วยอมถือว่าผู้นั้นเป็น ภาคที่ ๒ เกี่ยวกับความงมงาย เป็นความเชื่อของตนเองและเชื่อในสิ่งที่ไม่มีเหตุผล แก่ได้โดยยึดหลักธรรมที่เรียกว่า "กาลามะสูตร" สำหรับภาคที่ ๓ เป็นการรวบรวมความเห็นและข้อวิจารณ์เกี่ยวกับหนังสือเล่มนี้ที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์และวารสารต่าง ๆ

พุทธศาสนิกชน การทำบุญสามแบบ จรรยาบูชา ๒๕๑๖, ๔๔ หน้า.

กล่าวว่า บุญนี้แปลว่าเครื่องฟูใจ เครื่องชำระล้างซึ่งบาป แต่การจะเอาความหมาย "เครื่องชำระล้างซึ่งบาป" จะดีกว่า เพราะถ้าถือว่าบุญคือเครื่องฟูใจอาจเป็นเรื่องผิดขึ้นมาได้โดยไม่ทันรู้ตัวก็ได้ การทำบุญนั้นมี ๓ แบบ คือ (๑) การทำบุญเหมือนอาบน้ำโคลน คือพวกที่มาสัต์ตัวศักดิ์ชีวิตเอามาทำบุญให้ทาน เลี้ยงสุรายาเมาเป็นการทำบุญตามประสาของคนที่เห็นแก่ปากแกท้อง เห็นแก่กินเบื่อบ่อยใหญ่ หรือการทำบุญอุทิศตน การทำบุญเอาหน้าเป็นการคากำไร (๒) การทำบุญด้วยอุปาทาน บิณฑิมนัดมันในบุญ เมาบุญเมาสวรรค์มีความเหมือนคนอาบน้ำที่เจือของหอม (๓) การทำบุญเพื่อจะละเสียซึ่งความยึดมั่นถือมั่น ไม่มีความยึดถือในสิ่งใก้ว่าเป็นตัวเราหรือของเรา ทำบุญเพื่อให้กิเลสหลุดไปจากสันดาน เหมือนคนอาบน้ำที่สะอาด

พุทธทาสภิกขุ การบวชคือการฝึกกระทำเพื่อผู้อื่น พิมพ์ครั้งที่ ๒ ธรรมบูชา ๒๕๑๕,
๒๙ หน้า.

เมื่อบวชเข้ามาอยู่ในเพศบรรพชิตแล้วก็ต้องมีการตั้งตนที่ถูกตองนั่นคือ ต้องเรียน
รู้เรื่องธรรมปาติโมกข์ ซึ่งวาทะเรื่องเกี่ยวเท่านั้นคือ เรื่องการทำลายตัณหา-ของกู พระ
บวชใหม่ต้องรีบเรียนเรื่องไมยคัมภีร์ด้อมัน โดยให้เหมาะสมแก่ระดับ คำว่า "เรียน" ใน
ที่นี่ไม่ได้หมายถึงการเรียนอ่าน เรียนเขียน แต่หมายถึงการเรียนปฏิบัติด้วยตนเอง
เมื่อก่อนบวชจนกระทั่งวันบวชนั้นจะทำอะไรก็ทำเพื่อตนเองทั้งสิ้น กรันเมื่อบวชเข้ามา
แล้ว ต้องเปลี่ยนอย่างตรงกันข้าม คือ จะทำอะไร ๆ ก็เพื่อมีใช้สำหรับตัวเอง แต่เพื่อ
ผู้อื่นและเพื่อความว่างในที่สุด ตลอดเวลาที่บวชนี้จะกองทำเพื่อผู้อื่น เพื่อส่วนรวม
เพื่อความว่าง ว่างจากตัณหา - ว่างจากของกู

พุทธทาสภิกขุ การมองสิ่งทั้งปวงภายใน ธรรมบูชา ๒๕๑๑, ๔๙ หน้า.

นักปรัชญาถือว่าธาตุมีเพียง ๔ ธาตุ คือ ดิน น้ำ ลม และไฟ แต่พุทธศาสนา
แบ่งธาตุออกเป็นเพียง ๓ ธาตุ เท่านั้น คือ ๑. รูปธาตุ - ธาตุที่เบ้วัตถุ มีกาวต
เห็นได้ สัมผัสได้ ๒. อรูปธาตุ - ธาตุที่ไม่มีตัวตนแต่ก็มีอยู่จริง สัมผัสได้ภายในใจ
และ ๓. นิโรธธาตุ หมายถึงความดับหรือธาตุแห่งความว่าง ธาตุแห่งนิพพาน ซึ่ง
ธาตุที่ ๓ นี้ จะมองเห็นก็ด้วยการมองภายในเท่านั้น อันเป็นฝ่ายอุดมคตินิยมเป็นโลกุตระ
เป็นสิ่งที่อยู่เหนือโลก การรู้จักธรรมะเราจะต้องมองภายใน การกับทุกข์ที่แท้จริงก็เป็น
เรื่องของ การกับทุกข์ภายในด้วยการมองภายในเท่านั้น ที่จะทำให้เขาถึงธรรมะของพระ-
พุทธองค์ได้

พุทธทาสภิกขุ การรับใช้ผู้อื่นทำให้โลกสันติ ธรรมบูชา ๒๕๑๔, ๒๖ หน้า.

กล่าวถึงว่า โพธิสัตว์นั้นมีความหมาย ๓ ประการ คือ ผู้ใช้ปัญญาเพื่อตนและ
ผู้อื่นพร้อมกันไป เป็นผู้สนองพระพุทโธการ และผู้ที่สมทานกิจของโพธิสัตว์ คือ

จะช่วยเพื่อบรรลุจุดหมายก่อนที่ตนเองจะนิพพาน นับว่าอุดมคติของโพธิสัตว์เป็นสิ่งจำเป็น
อย่างยิ่งในโลกปัจจุบัน บารมีหรือเครื่องมือที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ก็คือ ข้ามเรื่องความ -
ทุกข์ไปสู่ความไม่มีทุกข์ ซึ่งประกอบด้วย หาน กิเลส เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ
อธิปไตย เมตตาและอุเบกขา

พุทธทาสภิกขุ เกิดมาทำไม ชรรมบุชา ๒๕๑๕, ๔๔ หน้า.

เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้แบ่งออกเป็น ๒ ตอน คือ ตอนที่ ๑ เกิดมาเพื่อเดินทาง
กล่าวว่า ทุกคนต่างมีโอกาสที่จะถึงนิพพาน และถึงในชาตินี้ ซึ่งตรงข้ามกับความเชื่อของคน
ส่วนมากที่เชื่อว่า นิพพานนั้นจะถึงได้ก็ต่อเมื่อตายแล้ว หรือต้องสร้างสมบารมีกันหลายชาติ
จึงจะถึงนิพพาน ได้ ตอนที่ ๒ เดินทางด้วยปัญญา ถ้าใครเรียนรู้ถึงวิธีการที่จะเข้าถึง
นิพพานก็จะทำให้ถึงไฉนง่าย เขา การที่เราไม่พระพุทเจ้าเป็นแบบฉบับและได้คำแนะนำ
ตามพระธรรมทั้งพิจารณาหาเหตุผลไปเลย ก็จะช่วยให้ได้ถึงนิพพานอันเป็นจุดหมายปลายทาง
ของชีวิตเร็วขึ้น

พุทธทาสภิกขุ เกิดมาเพื่อเลื่อนขั้นตัวเอง ศึกษารัตน์พานิชย์ ๒๕๑๔, ๒๗๕ หน้า.

กล่าวถึงการที่จะยกระดับทางจิตใจของคนให้สูงขึ้น เพื่อจะได้ถึงนิพพาน ซึ่ง
กล่าวถึง การทำบุญตามแบบ อันใดแก่ทำบุญด้วยบาป การทำบุญด้วยความยึดมั่น และ
การทำบุญด้วยการถอนความยึดมั่น ทางรอด ๕ ประการ ที่จะละจากกิเลส ระว่าง
อันตราย คือ การนำความว่างไปใช้ในทางที่ผิด การมองสิ่งทั้งปวงด้านใน คือ การ
มองด้วยความว่าง วิปัสสนาแบบธรรมชาติ ซึ่งเป็นวิธีการที่เข้าถึงนิพพานวิธีที่ถูกต้องที่ -
สุด และดวงตาที่เห็นธรรม คือ อริยสัจ ๔ ประการ

พุทธทาสภิกขุ เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม คณะธรรมทาน ไชยา ๒๕๑๘, ๗๓ หน้า.

กล่าวถึงความมุ่งหมายและประโยชน์ของการปฏิบัติธรรม ขั้นตอนของการปฏิบัติธรรม
การกระทำที่เรียกว่าการปฏิบัติธรรม การกระทำที่ไม่เรียกว่าการปฏิบัติธรรม ได้ชี้

ให้เห็นว่าการปฏิบัติธรรมนั้นไม่ใช่เรื่องสุกวิสัยสำหรับปุถุชน ไม่มีข้อห้ามสำหรับบุคคลที่จะปฏิบัติธรรม และไม่จำกัดเพศ และผลของการปฏิบัติธรรมนั้น สามารถเป็นประโยชน์ในการครองชีวิตของคนเราได้ทุกอย่าง ไก่กลาถึงความมุ่งหมายของสำนักวิปัสสนาธุระว่า เป็นเพียงนิพพานน้อย ๆ ยังไม่ถึงที่สุดของนิพพาน

พุทธทาสภิกขุ เขียนมาตอบไป สุวีรานันต์ ๒๔๔๔, ๑๙๕ หน้า.

รวบรวมจากสำเนาจดหมายที่พุทธทาสภิกขุได้เขียนตอบผู้ที่ถามมา ซึ่งบางเรื่องบางปัญหาได้นำไปพิมพ์ในวารสารพุทธสาสนามาแล้วครั้งหนึ่งแล้ว ปัญหาต่าง ๆ แบ่งออกได้เป็น ๒ หัวข้อใหญ่ คือ ๑. ปัญหาประเภทที่จะนำไปสู่การทำงานของจิตอันไถ่เก การปฏิบัติตนให้พบทุกข์ ชีวิตครองเรือนควรปฏิบัติธรรมอะไรบ้าง และการที่จะรู้เท่าทันอารมณ์ ๒. ปัญหาประเภทที่จะนำไปสู่ความเห็นถูกที่เป็นสัมมาทิฐิ เกี่ยวกับความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่อง กรรม จิต นิพพาน ตอนท้ายเดิมพุทธทาสภิกขุได้นำหลักพุทธศาสนา ๑๒ ข้อ ของ นายฮัมเฟรย์ มาแสดงความเห็น

พุทธทาสภิกขุ ความเกิดที่คนยังไม่รู้จัก ธรรมบูชา ๒๔๖๒, ๔๔ หน้า.

หนังสือเล่มนี้ไต่ถวิลถึงการเกิดในภพาคณ และการเกิดในภพาวรรณา มีความหมายต่างกันอย่างไร ทุกศาสนาจะสอนในเรื่องการเกิดในภพาวรรณา ซึ่งมีความเหมือนกันทุกศาสนา พยายามสั่งสอนให้ละการเกิดชนิดนี้ ถ้าไม่มีการเกิดชนิดนี้ ก็จะไม่มีการยึดมั่นถือมั่น เป็นการตัดเรื่องตัวกู-ของกู ถึงพุทธภาวิตา "สัพเพ อเว ยมา ขาด อภินิเวสยา" สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" ให้เข้าใจว่าเป็นธรรมชาติ เป็นผลของการปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ ถ้าปฏิบัติได้ดังนี้โลกนี้ก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์

พุทธทาสภิกขุ กำสอนบุวชพรรษาเดียว สุวีรานันต์ ๒๔๖๒, ๕๕ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยายของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งแสดงแก่ภิกษุ-สามเณร ในสวนโมกข์ ระหว่างพรรษา ปี พ.ศ. ๒๔๕๖ ไต่ถวิลถึงความมุ่งหมายของการบวช-อานิสงม

เครื่องมือและอุปกรณ์ของผู้บวช สิทธิและหน้าที่ของผู้บวช วัตรของผู้บวช ข้อควรสังวรณ
ของภิกษุ เชน การขบขัน วิริยาบถ และการปฏิบัติเพื่อให้ตนทุกข ความหมายของ
บัณฑิต ขั้นตอนในการลาสิกขาบท และขอเตือนสำหรับปฏิบัติหลังจากลาสิกขาบทแล้ว

พุทธทาสภิกขุ คู่มือมนุสย องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนา ๒๕๐๑, ๙๒ หน้า.

กล่าวถึง แก่นแท้ของพุทธศาสนา คุณลักษณะของพุทธศาสนา ลักษณะสามัญของ
สิ่งทั้งปวง อำนาจของการยึดมั่นถือมั่น สิ่งที่ทำให้คนติดอยู่กับการยึดมั่นถือมั่น ขั้นตอน
ของการปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา หลักการปฏิบัติให้เกิดความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ซึ่งมีทั้งคาบหลัก
วิชาและตามธรรมชาติ และลำดับขั้นของการหลุดพ้น

พุทธทาสภิกขุ จุดมุ่งหมายของการบวชที่ถูกต้อง ชรรรมบุชา ๒๕๑๓, ๑๓๕ หน้า.

ไต่ถว้ว่าการบวชคือ การฝึกกระทำเพื่อบุอื่น เพื่อจะไต่ถอนความเห็นแก่ตัว
ให้ลดน้อยลง เป็นการพักผ่อนทางวิญญาณ โดยการทำลายตัวกู-ของกู อันเป็นเครื่อง
นำไปสู่นิพพาน ถ้าวินญาณมีการพักผ่อนน้อยก็จะเป็นนิพพานน้อย ถาเป็นการพักผ่อนถาวร
ก็จะเป็นนิพพานถาวร เพราะถาจิตวางจากตัวกู - ของกู ก็เกิดสติปัญญามองเห็น -
ธรรมะ ว่าไม่มีอะไรนาเอานาเป็น ทุกอยางเป็นอนัตตา เมื่อนั้นเราก้จะถึงความมีหรือ
เป็นนิพพาน

พุทธทาสภิกขุ ถอนความยึดมั่นตามหลักพุทธศาสนา ชรรรมทานมุนินิธิ ไชยา ๒๕๑๑,
๑๕๖ หน้า.

ไต่ถว้ถว้ถึงว่า พุทธศาสนาประกอบด้วยองค์ ๓ ไต่แก่ ปรัชญา ปฏิบัติ และ
ปฏิเวธ ความเข้าใจผิดที่เกิดจากความยึดมั่น และสิ่งที่ทำใหมนุสยยึดมั่นบางประการ
อันไต่แก่ กาม ทิฐิ ความงมงาย อัตตา วิธีศึกษาพุทธศาสนาอยางผิด ๆ และ
โลกุตระ

พุทธทาสภิกขุ ทางสายกลางและมรรคผลนิพพานในชีวิตประจำวัน อักษรสาสน์ ๒๕๑๓,

๑๒๒ หน้า.

หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงว่าทางสายกลางเป็นสภาพที่ไม่อยู่ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายเลว ซึ่ง
จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่ออสังขมรรคมีองค์แปด จะต้องรู้ในเหตุ รู้ในผล รู้ในตน รู้ใน -
ประมาณ รู้ในกาล รู้ในบริษัท และรู้ในบุคคล และมรรคผลนิพพานในชีวิตประจำวันนั้น
ก็คือผลของการเดินทางสายกลางนั่นเอง โดยหมกความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวกู - ของกู
รู้เรื่องใครสักคน อริยสัจสี่ กรรม และปัจจุสมุตตภาพ ผู้เขียนก็จะเป็นคนที่สมบูรณ์ตามหลัก
ของพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุ ธรรมะปราบผี องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนา ๒๕๐๐, ๓๒ หน้า.

การตามใจตัวเอง คือ การตามใจกิเลส การบังคับตนเองโดยอนำซึ่งธรรม
มีใจสูง การบังคับใจตนเองเป็นคำสอนของทุกศาสนาในโลก ท่านเปรียบเทียบการตามใจ
ตนเองเป็นภูตผีปีศาจ ภูตผีปีศาจสามารถทำลายสิ่งหาหมกสิ้นแล้ว ก็จะทำลายดีและ
คุณธรรม ขวั้น ๆ ต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด อันเป็นการทำลายสิ่งงามในที่สุด ธรรมะที่ใช้
ปราบภูตผีปีศาจ ไก่แก้วราวาธรรมซึ่งมี ๔ ประการ คือ ความจริงใจ (สัจจะ) การ
บังคับใจตนเอง (หมะ) ความอดกลั้น (ขันติ) และการระบายสิ่งชั่วร้ายออกจากใจอยู่
เสมอ (จาตะ) นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึง ความเป็นข้าราชการ ว่า กู้ยืมที่ทำงาน
ของพระราชา ราชานันหมายถึงผู้ทำความผิดก่อให้เกิดแก่คนทั่วไป การได้เงินมาโดยวิธี
ชั่ว เงินนั้นก็ชั่ว การได้เงินมาโดยวิธีที่ชอบเงินนั้นก็ชอบ

พุทธทาสภิกขุ พุทธทาสตอบปัญหา ธรรมมูชา ๒๕๑๓, ๒๕๔ หน้า.

เป็นการรวบรวมการถาม-ตอบปัญหา ซึ่งพุทธทาสภิกขุได้ตอบแก่กลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์
และประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะผู้พิพากษาหลายรูป และคณะอาจารย์แห่ง
คณะแพทยศาสตร์ ศิริราช กล่าวถึง ความสุขคือความทุกข์ หยิบยื่นพุทธศาสนาให้กับคน
ในยุคปัจจุบัน ความรู้รอบเกี่ยวกับพระศาสนา มหาวิทยาลัยกับความรู้อย่างจริงใจ ปัญหาที่มี

ชน เมืองนี้ที่กินหิน

พุทธทาสภิกขุ เมตตามหานิยม ขรรณบุชา ๒๕๑๖, ๒๙ หน้า.

อาศรม ๔ ชุมนิที่ปรากฏอยู่ในมนุธรรมศาสตร์ เรียกคนที่เกิดมาจนกระทั่ง เป็นหนุ่มสาว ก่อนแต่งงานว่า "พรหมจารี" หลังแต่งงานเรียกว่า "ภุคทัตถ" ผู้ที่เก็บตัวอยู่ในที่สงบเงียบ มองชีวิตภายใน ประพฤติ ปฏิบัติทางใจ เพื่อความเป็น อยู่อย่างอื่น เรียกว่า "วนปรสธ" ผู้ที่อุทิศชีวิตเพื่อผู้อื่นโดยไม่มีเรื่องของตัวเองเลย เรียกว่า "สันยาลี" การลาสิกขาบทออกไปสู่ความเป็นฆราวาสไม่ใช่ไปสู่ความเป็นอยู่ ที่เลวกว่า การเป็นฆราวาสจะต้องสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินสมบัติ จะต้องสมบูรณ์ด้วยเกียรติยศ ชื่อเสียง จะต้องสมบูรณ์ด้วยมิตรสหายไมตรี จึงจะโคธว่าฆราวาสนั้นได้ปฏิบัติหน้าที่ของ ฆราวาสได้โดยสมบูรณ์ เราจะต้องเคารพธรรมะโดยการศึกษารู้ให้เข้าใจ มีความ เชื่อที่แน่วแน่นแล้วปฏิบัติเพื่อจะได้ประสพความสำเร็จในการมาเป็นมนุษย์และไธลกพบ-

พุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุ ยอคนักรบ (คำสอนผู้บวช) ขรรณบุชา ๒๕๑๙, ๒๐๐ หน้า.

เป็นหนังสือที่ผู้บวชจำเป็นต้องรู้และปฏิบัติ โดยกล่าวถึง การบวชว่า การบวช คืออะไร วัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการบวช อานิสงส์ของการบวช เครื่องมือของพระบวช สิทธิของผู้บวช ความมุ่งหมายของการบวช สรุปความสำเร็จของการบวช กิจวัตร ความ หมายของกิจวัตร กิจวัตร ๑๐ ประการ บิณฑบาต กวาดกวัก ปลงอาบัติ ทำวัตรพระ สวดมนต์ ขวนขวาย มัจฉาเวกชนและภาวนา อุปัฏฐาก - อุปัชฌาย์อาจารย์ คำรณคน ในนาไหว การขบฉัน อิริยาบถ เณวกพิเศษ บทปัจจุเวกชนพิจารณาปัจจุยสี่ บท - ปัจจุเวกชนสำหรับสำรวจตัวเอง

พุทธทาสภิกขุ ระบบใช้ชีวิตที่สมบูรณ์ ขรรณบุชา ๒๕๑๙, ๕๖ หน้า.

คนเราเกิดมาเพื่อธรรมะ เพื่อประพฤติธรรม เพราว่าพระธรรมบันกาลให้ เราเกิดมา ธรรมะนั้นมีหลายระดับ คือ ระดับของพรหมจารี ระดับของคฤหัสถ์

ระดัของวนปรีดิ์ และระดัของสันวาลี อันเป็นชั้นสูงสุดสำหรับมนุษย์ ปัญหาที่ทุกคน
ควรรู้ ควรเข้าใจ เช่น ความรักคืออะไร กรอบครัวคืออะไร ทรัพย์สมบัติคืออะไร
เกียรติยศชื่อเสียงคืออะไร การสังกมคืออะไร บุญกุศลคืออะไร ศาสนาคืออะไร และ
ธรรมะคืออะไร เป็นต้น หรือพูดสั้น ๆ ว่า อะไรเป็นอะไร ชีวิตที่สมบูรณ์แบบหรือ
การมีชีวิตอย่างพราวาสที่โคตรูปไวเป็นคำกลอนว่า

ยามจะไค ไคให้เป็น ไม่เป็นทุกข์
ยามจะเป็น เป็นให้ถูก ตามวิถี
ยามจะตาย ตายให้เป็น เห็นสัคคี

หาไคกล่าวเป็นที่สุกว่า สุนญตา เน้นประโยชน์เกิดกุศลแกมพราวาสตลอดกาล

พุทธศาสนิกชน ระว่างว่างอันธพาล ธรรมบูชา ๒๕๑๑, ๓๔ หน้า.

หัวใจของพุทธศาสนาเป็นเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น หรือความว่างนั่นเอง กล่าวว่ามี
ความว่าง ๒ อย่าง คือ ความว่างอย่างอันธพาล อย่างมิฉนาคีรี เป็นของนอกศาสนา
มีไวโซอย่างอันธพาลไวโก่งกัน ไวหาคามารมณ อุตริวิถถาร เอาไวคอร์ปชั่น ไวคาน
ไวคา ผู้ฉนาคีรีคือ อย่างที่ ๒ เป็นความว่างโดยจิตใจไม่มีความรู้สึว่า อะไรเป็น
ตัวเราหรือของเรา เพราะมีปัญญานั้นเอง ขณะใดจิตปราศจากความรู้สึว่า ตัวเรา
หรือของเรา ขณะนั้นเรียกว่าจิตว่าง พระพุทธเจ้าเป็นจอมของควาไม่ยึดมั่นถือมั่น
พระธรรมเป็น เรื่องของความไม่ยึดมั่นถือมั่น พระสงฆ์คือผู้ปฏิบัติเพื่อกวามไม่ยึดมั่นถือมั่น
คือ สมาธิ ปัญญา ก็เป็น เรื่องของความไม่ยึดมั่นถือมั่น และผลของการปฏิบัติคือ มรรค
ผล นิพพาน ก็คือความไม่ยึดมั่นถือมั่นมาตามคำคำ โสคานันท์ไม่ยึดมั่นถือมั่นระดัหนึ่ง
พระสัทธาาคาก็มากยิ่งขึ้น พระอนากามีก็มากยิ่งขึ้นไป พระอรหันต์ก็ถึงที่สุดเรียกว่าหมด
ความยึดมั่นถือมั่นโดยประการทั้งปวง

พุทธศาสนิกชน เรามาถึงเวลาถึงเิด คณะเผยแผ่พุทธธรรม ๒๕๑๑, ๒๒ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมมาจากคำบรรยายของพุทธศาสนิกชน แสดง ณ สวน -
โมกข์ เมื่อ ๑ มกราคม ๒๕๑๐ ไคกล่าวว้าในการศึกษาธรรมะต้องระดัไวก่อนว่า

คำพูดของมนุญย์คำหนึ่ง ๆ มี ๒ ความหมาย ก็คือ ความหมายตามภาษาคนธรรมดาอย่างหนึ่ง และความหมายตามภาษาธรรมอีกอย่างหนึ่ง เช่น เวลาในภาษาคนถือเอาวัตถุภายนอกเป็นเกณฑ์ แต่เวลาในภาษาธรรม เป็นสิ่งที่ไหลไปเรื่อย ๆ ไม่ขยับไวกวายเป็นขั้น ๆ ตอน ๆ เหมือนความรู้สึกของคน พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ไม่ถือเอาที่สุดทั้งสองและไม่ถือเอาไวที่ตรงกลาง นั่นคือความไม่ยึดถือเป็นผู้หลุดพ้น คือ ไม่ยึดถืออดีตปัจจุบันและอนาคต นั่นเป็นพระอรหันต์ เรื่องปีใหม่ ปีเก่านี้ เป็นภาษาคน ถ้าเป็นภาษาธรรมแล้วไม่มีเก่า ไม่มีใหม่ ถ้าเราจะเอาขณะเวลา ต้องปฏิบัติธรรมะ ไม่ใช่พูดธรรมะ ความว่างอย่างยิ่งเรียกว่า นิพพาน ว่างจากกิเลส ว่างจากทุกข์ ว่างจากทุกสิ่งทุกอย่าง จนกระทั่งว่างจากเวลานั้นควย ก็จะเป็นเช่นนั้น มีความเป็นอิสระโดยสมบูรณ์

พุทธทาสภิกขุ วิถีแห่งการบรรเทาทุกข์ ธรรมบรรยายการในงานฉาปนกิจศพ นางแสน
ชำนาญกุล ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร ๓๑ ธันวาคม ๒๕๐๘,
๘๓ หน้า.

กล่าวถึงความสุขทางใจเป็นของสำคัญไม่น้อยกว่าความสุขทางกาย หรือยิ่งกว่าคนที่จิตใจสะอาด สว่าง สงบ เพียงใด ก็นับเป็นความเจริญทางใจเพียงนั้น อันเป็นความหมายอันแท้จริงของความเป็นมนุญย์ควย ความทุกข์ทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะคนขาดความเป็นมนุญย์ การบังคับใจตนเองเป็นหลักสำคัญของพุทธศาสนา โดยเฉพาะ - พุทธศาสนามีศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งจะนำจิตไปสู่ความสะอาด สว่าง สงบ ซึ่งจะแก้ปัญหาสิ่งร้าย ๆ ทั้งหลายให้หมดไปได้

พุทธทาสภิกขุ วิธีศึกษาพุทธศาสนา ธรรมบรรยาย ๒๕๑๑, ๖๘ หน้า.

ใจความอย่างสั้นที่สุดของพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาได้สอนให้ปฏิบัติ เพื่อไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ๆ ผลที่เกิดขึ้นจากการไม่ยึดมั่นถือมั่นนั้นแหละคือมรรค ผล นิพพาน หรือสรุปอย่างสั้นที่สุดก็คือ "สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" การให้ทานก็เพื่อสอนให้ถอนความยึดมั่นถือมั่น ให้เห็นว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ถ้าเข้าใจเรื่องไม่ยึดมั่นแล้ว เรื่องศีลหรือการประพฤติธรรมะเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ก็จะมีตามมาเอง การศึกษา

ในพุทธศาสนานั้นหมายถึงการปฏิบัติ แยกออกได้เป็น ๓ ส่วน คือ ความรู้ จะศึกษาได้จากการฟัง จากพระคัมภีร์หรือจากบุคคล เป็นการศึกษามาอันดับแรกสุด อันดับที่ ๒ เราจะต้องศึกษาเพื่อให้เกิดความเข้าใจด้วยการคิดค้นตามเหตุตามผลในปัญหาเฉพาะหน้าต่าง ๆ จากสิ่งแวดล้อม และอันดับสุดท้ายเพื่อให้เกิดผลเป็น ความเห็นแจ้งโดยตลอด จะได้นำมาช่วยการศึกษาจากการซึมซาบในทิวชีวิตโดยตรง

พุทธทาสภิกขุ ถาสนาคือโรงพยาบาลของโลก ขรรมะก่อโอสถสำหรับโลก กิริพัสดุ ✓
๒๕๐๗, ๑๒๖ หน้า.

กล่าวว่า การเอาสิ่งที่มีใช้พุทธศาสนาเป็นพุทธศาสนา ด้วยความตั้งใจจะส่งเสริมให้พุทธศาสนาเจริญขึ้น กลับกลายเป็นการทำลายพุทธศาสนา การจะถึงความ เป็นพุทธเจ้าได้ด้วยการทำให้มีความสะอาด สว่าง สงบ โรคทั้งหลายส่วนใหญ่เนื่อง มาจากจิตที่ไม่สะอาด สว่าง และสงบ แต่จะถึงสภาวะนั้นได้ก็ด้วยอำนาจของสัมมาทิฐิ เป็นอันดับแรกแล้ว มรรคอีก ๘ ประการจะตามมา ให้พิจารณาให้ถ่องแท้ว่าไม่มีอะไร นำเอา นำเป็น เพราะเป็นโรค (กิเลส) ทั้งสิ้น ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ถาสนาเป็น - โรงพยาบาลของโรค และขรรมะก็เป็นโอสถรักษาโรค

พุทธทาสภิกขุ สมาธิ วิปัสสนา ตามธรรมชาติ ขรรมะบุชา ๒๕๑๑, ๓๓ หน้า.

กล่าวว่า พุทธศาสนาก็คือวิชาที่ปฏิบัติเพื่อให้รู้ว่าจะไร เป็นอะไร อะไรที่ว่าเป็น ก็คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อันเป็นเหตุให้เกิดอุปาทาน ตามยถัมถีนถัมถัง ยังกล่าวอีก ควบว่า สมาธินั้นมี ๒ แบบ คือ สมาธิที่เกิดจากการฝึกหัดตามวิธีที่เป็น เทคนิคโดยเฉพาะ กับสมาธิที่เกิดตามธรรมชาติอันพอเหมาะกับการดำรงปัญญาของแต่ละคน การบรรลุบรรพตผล ของพระอรหันต์ทั้งหลายก็โดยวิธีที่ ๒ นี้ทั้งสิ้น ท่านได้สรุปว่า สมาธิละปัญญาตาม ธรรมชาติที่ทำให้บุคคลบรรลุบรรพตผลได้ในที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรงที่ นั่งฟังนั่นเอง เป็นวิธีที่เหมาะสมสำหรับทุกคน ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งการพิจารณาความจริง ในข้อที่ว่า "ไม่มีอะไรที่น่าเอาเป็น"

พุทธทาสภิกขุ มรณาสถกับไสยศาสตร์ ขรรณบุชา ๒๕๑๔, ๓๖ หน้า.

กล่าวว่า คนเราทุกวันนี้ความกลัวและความอยากมากขึ้นทุกที ทำให้อ่อนวอน และกระทำตามความเชื่อโดยไม่ต้องการเหตุผล และหลงผิดว่าไสยศาสตร์ว่าเป็น - พุทธศาสนา ท่านกล่าวว่าเราคงพยายามให้พุทธศาสนาครอบงำไสยศาสตร์ โดยยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ แต่ต้องมีรากฐาน เป็นสติปัญญา อย่าให้ความศักดิ์สิทธิ์เป็นความงมงาย เพราะมรณาสถก็ต้องเดินทางไปสู่ความเป็นอิสระเจ้า เช่นเดียวกับบรรพชิต ซึ่งจะต้องพยายามละไสยศาสตร์ให้ไกลที่สุดในที่สุด

พุทธทาสภิกขุ ใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา วิชาณพานิช ธนบุรี ๒๕๑๒, ๑๖๖ หน้า.

ธรรมบรรยายเรื่องนี้พุทธทาสภิกขุได้บรรยาย ณ หอประชุม ราชแพทยาลัย ศิริราชพยาบาล เมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๐๔ มีสาระสังเขปว่า เรื่องตัวเรา - ของเรา, ตัวกู - ของกู นี้ เป็นปัญหาเพียงอันเดียว ขอเดียว และเป็นใจความสำคัญของพุทธศาสนาเพียงขอเดียวที่จะต้องระงับให้หมดไป ท่านกล่าววามนุษย์มีโรคอยู่ ๒ โรค คือ โครคทางกายและโรคทางวิญญาณ คนสนใจแต่โรคทางกาย ส่วนโรคทางวิญญาณนั้น คนสนใจกันน้อยเกินไป โรคทางวิญญาณนั้นจะรักษาได้ด้วยธรรมเพียงกำมือเดียว โรคทางวิญญาณนี้มีเชื้อจากตัวกู - ของกู ทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว สิ่งที่ท่านท่านโรคนี้คือหัวใจของพุทธศาสนา ซึ่งมีเพียงประโยคเดียวสั้น ๆ ว่า "สิ่งทั้งปวงไปควรบีบให้ดับมัน" ความว่างคือเรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ตรัสให้ออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวง โดยอาศัยเนกขัมมชาตุ เป็นเครื่องมือออกจากกาม เอาอรุณชาตุเป็นเครื่องมือออกจากความหลงใหล ในรูปสมมุติ เอานิโรธชาตุ เป็นเครื่องมือออกมาเสียจากสังขตะ คือ ความวุ่นวายนานาชนิดมาสู่ความว่าง

พุทธทาสภิกขุ ชีวิตต้องเพื่อกวญกายสองตัว ขรรณบุชา ๒๕๑๔, ๓๔ หน้า.

กล่าวถึงว่าคนเราชีวิตต้องประกอบด้วย ความรู้และปัญญาอันเป็นกายตัวที่หนึ่ง และแรงหรือกำลังเป็นกายตัวที่สอง คนไทยรวมทั้งชาวตะวันออกทั้งปวง โดยหลงผิดไปยึดเอากายตัวที่สองของชาวตะวันตก และละทิ้งกายตัวที่หนึ่งซึ่งเป็นสมบัติของชาว -

ตะวันออก การดำเนินชีวิตที่มีแต่กายตัวที่สอง จะทำให้คนหลงใหลวัตถุ จึงต้องมีกาย
ตัวที่หนึ่งกาย จะช่วยให้การดำเนินชีวิตดำเนินไปในวิถีทางที่ถูกคอง ซึ่งจะทำให้คนได้
รับสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้รับ

พุทธทาสภิกขุ ตัวกู - ของกู สุวีฑานัน ๒๕๐๕, ๓๔๘ หน้า.

หนังสือเล่มนี้มีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า "หลักพุทธศาสนาสำหรับนักศึกษาผู้ไม่เกยสนใจ
มาก่อน" กล่าวหา ผู้ที่ยังไม่เกยสนใจพุทธศาสนามาก่อนและผู้ที่ยับถือนพุทธศาสนาสักแต่
ว่า พอเป็นพิธีซึ่งเป็นความเข้าใจพุทธศาสนาที่คลาดเคลื่อนต่อความเป็นจริง คำว่าพุทธ-
ศาสนาที่พิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาต่างประเทศ ก็คลาดเคลื่อนกว่า ๖๐ เปอร์เซ็นต์ ความ
มุ่งหมายของศาสนากการเข้าใจหลักพุทธศาสนาผิดไป ขมขื่นทำให้มีการปฏิบัติผิดไปด้วย
การตีไปของตัวกู - ของกู ในระดับต่าง ๆ วิธีปฏิบัติให้ถึงซึ่งการดับแห่งตัวกู - ของกู
ทั้งนี้ เป็นบรรพชิตและฆราวาส

พุทธทาสภิกขุ ดวงตาที่เห็นธรรม ธรรมบุชา ๒๕๑๑, ๕๐ หน้า.

ธรรมจักกมุทธา หรือดวงตาที่เห็นธรรมนี้เป็นผลของการฟังเรื่องอริยสัจ ผู้ใดได้
ฟังเรื่องอริยสัจมีจักกมุทธาเกิดขึ้น หมายความว่าผู้นั้นเห็นธรรมะที่เป็นตัวพุทธศาสนาแท้
แม้จะยังไม่สามารถละกิเลสได้สิ้นเชิง แต่ก็เป็นการแหว่จะละกิเลสได้สิ้นเชิงในโอกาส
ต่อไป ผลของการมีธรรมจักกมุทธานั้น มีกล่าวไว้ในธรรมจักกัปปวัตตนสูตรว่า ยงฺกิญฺจิ
สมุทฺทเยชฺชัมมํ สิ่งใดมีเกิดขึ้นเป็นธรรมภา สัพฺพพณฺธุโรชเ ชชฺชัมมํ สิ่งนั้นทั้งหมดมีการ
ดับไปเป็นธรรมภา กณธรรมกามักจะรู้จักแต่ "สิ่งที่มีการเกิดและการดับเท่านั้น" ไม่
อาจรู้จัก "สิ่งที่ไม่เกิดและไม่ดับ" เพราะยังไม่มีดวงตาที่เห็นธรรม เมื่อใดมีความว่าง
จากตัวตนของตนก็กล่าวได้ว่าผู้นั้นมีดวงตาที่เห็นธรรมแล้ว ความรู้เรื่องไม่มีตัวตนจะเกิด
ขึ้นได้ก็โดยอาศัย สติปัญญาอันเฉียบแหลมของพุทธบริษัทแล้วแก้ไขปรับปรุงสิ่งต่าง ๆ ให้
เป็นไปในทางที่เจริญก้าวหน้าในทางธรรมให้รุ่งเรืองอยู่ได้ควยแสงแห่งปัญญา ดังที่พระ-
พุทธเจ้าตรัสไว้ว่า "อุปฺปมา เทพ สมฺปา เทถ พวกเขตฺถํหลายจงทำความเข้าใจไม่ประมาท
ให้ถึงพร้อมเกิด

พุทธทาสภิกขุ ทางรอด ๕ ประการ (วิมุตตายนนระ) ธรรมบูชา ๒๕๑๔, ๘ หน้า.

กล่าวถึงเหตุ ๕ ประการที่จะทำให้คนหลุดพ้นจากกิเลสอันเป็นหนทางไปสู่นิพพาน ได้แก่ ตนเองเป็นผู้ฟังธรรม ตนเองเป็นผู้แสดงธรรม ตนเองสาธยายธรรมอยู่ ตนเองคิดครองอยู่ในธรรม และตนเองทำสมาธิให้เกิดขึ้นอันทำให้เกิดปีติ ปราโมทย์ มีจิตตั้งมั่น เกิดญาณทัสนะ มีความหลุดพ้นจากกิเลสและถึงนิพพานในที่สุด

พุทธทาสภิกขุ บรมธรรม ธรรมทานมูลนิธิ ๒๕๑๓, ๘๔๔ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมจากคำบรรยายอบรมภิกษุณีสติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งบวชระหว่างภาคฤดูร้อน ปี พ.ศ. ๒๕๑๒ กล่าวถึง โครงร่างของพุทธศาสนา จุดมุ่งหมายของการบวช วัตถุประสงค์และเจตนิมิต สิ่งที่เรียกว่า "บรมธรรม" การนำบรมธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น บรมธรรมกับระบบการ เมือง บรมธรรมกับชีวิตนักศึกษา เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงวิธีการฝึกฝนนาปนสติ และปัญหาการเข้าถึงบรมธรรม

พุทธทาสภิกขุ วิธีระงับทุกข์ องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนา ๒๕๐๕, ๒๓๔ หน้า.

หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงเรื่องต่าง ๆ คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ คือ ธรรมมีโชกศาสนา สิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์ วิธีการระงับทุกข์ อุปสรรคในการระงับทุกข์ การฝึกจิต และการทำบุญที่สูงส่ง การทำให้มนุษย์ได้ถึงสิ่งที่ควรรู้หรือจำเป็นต้องรู้ และให้ได้เข้าถึงสิ่งที่ควรเข้าถึงอันได้แก่ธรรมะที่ทำให้ใจสูง ใจสะอาด ใจสว่าง และใจสงบ นับเป็นการทำบุญที่สูงส่ง

พุทธทาสภิกขุ สวรรค์นั้นแหละคืออนรก ธรรมบูชา ๒๕๑๖, ๒๓ หน้า.

ท่านกล่าวว่า ถ้าต้องการจะพ้นความตายหรือความทุกข์โดยสิ้นเชิงแล้ว จะต้องละสิ่งที่เป็นที่ตั้งของความอยาก มีจิตว่าง ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด ไม่หวังสิ่งใดนอก จากความสงบอย่างยิ่ง ถ้าเป็นทาสของความอยากแล้วอนรกก็เป็นทุกข์ สวรรค์ก็เป็นทุกข์ เราต้องอยู่ด้วยความมีปัญญา เราจะเป็นอิสระ ไปจากเวลา ไปสู่สภาวะที่เหนือโลกและเหนือทุกข์โดยสิ้นเชิง

พุทธทาสภิกขุ สมาธิ วิปัสสนา ตามธรรมชาติ ธรรมบูชา ๒๕๑๑, ๓๓ หน้า.

กล่าวว่า พุทธศาสนานั้น คือวิชาหรือวิธีปฏิบัติให้รู้อะไรเป็นอะไร ซึ่งได้แก่นิจจัง อนัตตา สมานันมี ๒ แบบ คือ สมาธิที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และสมาธิที่เกิดจากการฝึกหัดตามวิธีที่เป็นเทคนิค พระอรหันต์ทั้งหลายล้วนใช้วิธีสมาธิตามธรรมชาติทั้งสิ้น เพราะสมาธิที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาตินั้นจะพอเหมาะกำลังปัญญาของแต่ละคนที่จะทำการพิจารณา ส่วนสมาธิโดยวิธีเทคนิคนั้นมักจะเป็นสมาธิเกินไป อาจทำให้หลงผิด ติดอยู่แต่สมาธินั้นได้

พุทธทาสภิกขุ สังคมบาป ธรรมบูชา ๒๕๑๖, ๕๔ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมจากคำบรรยายอบรมนักศึกษาคณะสังคมภาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ณ สวนโมกขพลาราม เมื่อ ๕ ตุลาคม ๒๕๑๔ ได้กล่าวว่า การที่จะเข้าใจสังคมหรือรู้จักสังคมก็ อยู่ที่จะต้องมองกฎปัญญาของสังคมให้ถูกต้องนั่นเอง เพื่อให้รู้อะไรสังคมคืออะไร ปัญหานั้นมาจากเหตุใด เพื่อประโยชน์อะไร จะสำเร็จได้โดยวิธีใด ได้เปรียบเทียบสังคมมนุษย์กับสังคมปลา ปรากฏว่ามีลักษณะคล้ายกัน คนทั่วไปที่ยึดมั่นอยู่กับทรัพย์สมบัติ อำนาจวาสนา เทากับคนพวกนี้เป็นสัตว์มีบาป มีกิเลสยึดครองสิ่งนั้นสิ่งนั้นว่าเป็นของกู - ตัวกู นับว่าสังคมนั้นเป็นสังคมบาป

พุทธทาสภิกขุ สิ่งที่ผู้ฉลาดถือเอาเป็นครู พิมพ์ครั้งที่ ๒ ธรรมบูชา ๒๕๑๕, ๖๗ หน้า.

กล่าวว่า ครูนั้นเป็นผู้นำในทางวิญญาณ การกระทำผิดและได้รับความทุกข์ยากนั้นเป็นครูอย่างยิ่ง เพราะเป็นธรรมชาติ อันเป็นสัจยอกของครู หรือจะเรียกว่า "บรมครู" ก็ได้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตก็ดี ในปัจจุบันก็ดี และในอนาคตก็ดี ทุกพระองค์ล้วนแต่เคารพในพระธรรมอันไกลแควธรรมชาติทั้งสิ้น ผู้ที่บรรลุมรรณถึงที่สุดแล้ว ย่อมมีลักษณะเป็นครูแก่ตัวเอง เพราะจะเป็นผู้ที่รู้แจ้งโดยตลอดคถาวรรมนั้น ๆ ทุกสิ่งทุกอย่างวางประการทั้งปวง

พุทธทาสภิกขุ สุจิตว่าง สุวิธาน ๒๕๐๐, ๑๔๔ หน้า.

กล่าวว่า คำสอนของพุทธเจ้านั้นสรุปให้เหลือประโยคเดียวว่า "สิ่งทั้งปวงไม่ควรมั่นถาวร" นิพพานนั้นมี ๒ ชนิดคือ นิพพานทางวัตถุและนิพพานทางใจ กล่าว -
 กันว่า "ตถาคคอยู่ควยสัญญาวิหารตลอดวันตลอดคืน" อย่าหลงผิดคิดว่า "สัญญาตา" เป็นเรื่องสูงสุด แต่สัญญาตาเป็นเรื่องพื้นฐานสำหรับธรรมทั่วไป แม้ราวาส การเป็นอยู่ควยจิตว่างและควยปัญญา ทำให้คนพบทุกข์ทั้งปวง การทำงานจะเป็นเรื่องสนุกและประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี

พุทธทาสภิกขุ อิทัปปัจจยตา หัวใจพุทธทาสที่ถูกลืมมองข้าม ธรรมบูชา ๒๕๑๕, ๗๖ หน้า.

กล่าวว่า อิทัปปัจจยตาเป็นหัวใจอย่างยิ่งของพุทธศาสนา ซึ่งตรงกับกฎของวิทยาศาสตร์ ในเรื่อง ของ พระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยการพิจารณาอิทัปปัจจยตาทั้งสี่ คนที่มีการตรัสรู้แล้วก็คือ ตรัสรู้ อิทัปปัจจยตา เหลือไปทางไหนก็เหมือนกันหมด ไม่มีความรัก ความชัง ไม่เกิดความโลภ ความโกรธ - ความหลง แล้วก็ไม่ว่าอะไรให้ผิดหรือถูกได้ เป็นการอยู่เหนือความผิดความถูก หรืออยู่เหนือความทุกข์นั่นเอง

พุทธศาสนา - จิตวิเคราะห์

พุทธทาสภิกขุ ชุมนุมธรรมบรรยายเรื่องจิตว่าง คลังวิทยา ๒๕๑๑, ๓๕๔ หน้า.

ใครรวบรวมมาจากคำบรรยายของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งบรรยายในที่ต่าง ๆ กัน - และในหัวข้อต่าง ๆ กัน ตามพุทธภาวนิตวา "นิพพาน ปรัมม สัญญะ - ความว่างอย่างยิ่งนั้นแหละคือนิพพาน" โดยกล่าวถึง จิตว่างคือว่างจากกิเลส, พระอรหันต์นี้ไม่เหลือวิสัยสังคมตั้งใจจริง, ความเข้าใจในเรื่องความว่าง ทำงานควยจิตว่าง ความว่างเป็นหัวใจแท้ของพุทธศาสนา และเราจะมองโลกนี้อย่างไร จึงจะเห็นว่าโลกนี้เป็นของว่าง

พุทธทาสภิกขุ จิตคืออะไร การพิมพ์พระนกร ๒๕๑๖, ๕๔ หน้า.

หนังสือเล่มนี้พิมพ์แจกก่อนตายของอุบาลีภิกขุเถลิง วิชราภรณ์ กล่าวถึงว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า มนุษย์เรานั้นประกอบไปด้วย ๖ ธาตุ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม

ธาตุไฟ ธาตุอากาศ และวิญญาณธาตุ วิญญาณธาตุหรือธาตุจิต คือสิ่งที่จะต้องมียใน
 สิ่งที่มีชีวิตทุกกระต๊อ ตามสมควรแก่ระดับของชีวิตนั้น ๆ จิตที่ไม่มีอะไรเกี่ยวข้องเรียกว่า
 ภาวังจิต จิตที่มีอะไรเกี่ยวข้องเรียกว่า อารัมภณจิตหรือสัมมนาหารจิต เนื่องจากจิตเป็น
 ธาตุชนิดหนึ่ง มันจึงอยู่ถาวรไม่ได้ ต้องอยู่ในอำนาจของการเกิดขึ้น การตั้งอยู่และการ
 ดับไปทุกอย่างเกิดขึ้นจากจิต ถ้าจิตว่าง ก็พ้นจากตัวกู - ของกู ก็ไม่มีความทุกข์ ไม่
 เป็นทาสของอารยธรรมทางเนื้อหนัง แต่สมบูรณ์อยู่ด้วยวัฒนธรรมทางจิตใจ ก็มีจิตใจที่
 อบรมดีแล้ว ไม่เกิดตัวกู - ของกู มีอยู่แต่ปัญญา มีแต่เนิพพานทั้ง ๆ ที่ยังไปกาย เป็น
 การตายก่อนตายคือ นิพพาน

พุทธทาสภิกขุ จิตประภัสสร จิตเดิมแท้ จิตว่างเหนือกันหรืออย่างไร พิมพ์ครั้งที่ ๒

ธรรมบุษยา ๒๕๑๖, ๓๓ หน้า.

จิตประภัสสร คือ จิตที่ไม่สกปรกมีกมล เสราหนองแต่อย่างใด ถ้าจิตมีกิเลส
 เกิดขึ้นอันใดแก่ความโลภ โกรธหลง จะเป็นสิ่งปิดบังจิตนั้นให้สูญเสียความเป็นประภัสสร
 วิธีที่จะทำไม่ให้เกิดกิเลสอันใดแก่การกระทำที่ถูกต้อง ๔ ประการ เรียกว่า มรรคมีองค์
 แปด ก็เรียกว่าไถ่มีการเป็นอยู่ชอบ จิตนั้นก็รักษาความเป็นประภัสสรไว้ได้ จิตเดิมแท้คือ
 จิตที่อยู่ในภาวะบริสุทธิ์ตามธรรมชาติเดิมของจิต มีความหมายอย่างเดียวกับคำว่าจิต -
 ประภัสสร เป็นคำที่ใช้อยู่ในนิกายเซ็น ซึ่งนิกายนี้สอนให้พยายามค้นหาภาวะอย่างหนึ่งซึ่ง
 เป็นคุณสมบัติเดิมแท้ของจิต คือ ภาวะที่ไม่มีอะไรเกิดขึ้นหรือหุ้มปรุ่งแต่ง เปลี่ยนแปลงครอบ
 งำ ส่วนจิตว่างนั้น พุทธทาสภิกขุเป็นผู้เริ่มนำคำนี้มาใช้ เป็นภาวะเดิมของจิตไม่ได้เกิด
 จากการปรุ่งแต่ง เป็นภาวะของจิตที่ไม่ยึดเอาสิ่งใด ๆ ในโลกนี้ว่าเป็นตัวตนของตน สรุป
 ก็ไถ่ จิตประภัสสร จิตเดิมแท้และจิตว่างทั้ง ๓ คำนี้ เหมือนกันโดยความหมาย แต่
 ต่างกันโดยที่ไถ่

พุทธทาสภิกขุ จิตว่างไม่มีในพระไตรปิฎกจริงหรือ ? ธรรมสาสน์ ๒๕๑๖, ๑๖ หน้า.

หนังสือเล่มนี้เขียนแบบบทสนทนาระหว่างคนสองคนสรุปไว้ว่า "สัญญาตา" ความว่างมีอยู่ทั่วไปในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าโคตรัสกำชับไว้ว่า ขอความเรื่องใดไม่เกี่ยวกับเรื่องสัญญาตา ขอความนั้นไม่ใช่ตกตาตกภาวิต เป็นเพียงเรื่องของคนชั้นหลัง ๆ กล่าวขึ้นหรือเขียนขึ้น เรื่องสัญญามีใช้หมายถึงแต่ความว่างเฉย ๆ แต่หมายถึงการทำให้จิตว่างจากสิ่งที่มาห่อหุ้มจิตใจให้เกราหมอง ให้มีจิตที่ว่างจากกิเลสโดยเฉพาอุปาทาน อันเป็นตัณหาทำให้เกิดทุกข์โดยตรง ดังพุทธภาษิตว่า "จงเห็นโลกโดยความเป็นของว่างทุกเมื่อเกิด" การปฏิบัติทำให้จิตว่างจากอุปาทานประเด็นเกี่ยวนี้เท่านั้น ที่เป็นเนื้อที่ของพุทธศาสนา เมื่อเรื่องการทำจิตให้ว่างคือ เนื้อหาของพระไตรปิฎกแล้ว คำว่า "จิตว่าง" ก็เขียนอยู่ในพระไตรปิฎกทั้งหมดทุกบรรทัดและทุกตัวอักษร

พุทธทาสภิกขุ วิวาทะ อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพคุณหญิงนันทบุรีศรี เกษกราราม ๒๕๐๘, ๖๒ หน้า.

เป็นธรรมสาภิฉนา ซึ่งคุรุสภาไฟจักให้ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๙ ณ หอประชุม - คุรุสภาในหัวขอ "ท่านเข้าใจธรรมะอย่างไร" คำสอนของพุทธศาสนาที่สั้นที่สุดก็คื อธิยายคัมภีร์ถัมถัมหรือสัญญาตาหรือความว่างนั้นเอง พุทธทาสภิกขุโคสรุปข้อปฏิบัติไว้ว่า ให้ทำงานควยจิตว่าง ทำงานควยความว่าง กินอาหารของความว่าง อยู่ควยความว่าง สวรรความตายนั้นไม่มีไปเสียแต่แรกแล้ว ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช แงว่า ถ้าอยู่ในฐานะมรราวสแล้วจะทำอย่างทีพุทธทาสภิกขุกล่าวไคยาก เพราะยังต้องคิกอยู่กับสิ่งทั้งหลายทั้งปวง แต่ถาอยู่ในเพศบรรพชิตจึงจะทำไค

สวนอกม, มุลนิธิ สวนอกม เล่มที่ ๑ สวนอกมมุลนิธิ ๒๕๑๕, ๑๒๓ หน้า.

หนังสือเล่มนี้ไคนำธรรมบรรยายของพุทธทาสภิกขุมาพิมพ์ไว้ ๒ เรื่อง คื

๑. การอยู่ควยจิตว่าง กล่าววว่า บุคคลทีเป็นอยู่ควยจิตว่างนั้น เป็นความสงบสุขและเป็น การปฏิบัติธรรมไปควยในตั้ว จะทำคณให้เป็นอยู่ควยจิตว่าง ประกอบการงานหน้าทีทั้ง หลายควยจิตว่าง และให้บริโภคณลของการงานทีประกอบนั้นควยจิตว่าง อธิยายคัมภีร์ถัมถัม

๒. สัญญาอันนิกเคียว กล่าวว่า สัญญานี้เป็นหัวใจของพุทธศาสนา การไม่มีสัญญาเป็นอนาคตภัยของพุทธศาสนา เรื่องสัญญาเป็นเรื่องที่จำเป็นแม้นแมรว่าส ถ้าผู้ใดปฏิบัติได้จักได้รับประโยชน์สุขอนันตกาล

พุทธทาสภิกขุ เสียงตะโกนจากธรรมชาติ ธรรมบูชา ๒๕๐๕, ๕๖ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยายในวันวิสาขบูชา เมื่อ ๕ พฤษภาคม ๒๕๐๕ แสดง ณ ส่วนโมกข์ หาดใหญ่กล่าวว่าที่ส่วนโมกข์นี้ ตนไม่ก็พูดได้ ก่อนเงินก็พูดได้หรือมกแมลง - อะไรต่าง ๆ ก็ล้วนแต่พูดได้ ซึ่งหมายถึงว่าเมื่อบุคคล-บางเขามาสู่สถานที่เช่นนี้ อธิปไตยของความสงบ สงัด ตามธรรมชาติ ย่อมครอบงำจิตใจของเขา ทำให้ลืมความทุกข์ร้อน ลืมความหม่นหมอง กังวล ที่ติดตัวมา กลายเป็นจิตใจดวงใหม่ ไม่มีความทุกข์เลย เพราะเขาลืมความทุกข์ไปหมดสิ้น ลืมแม้กระทั่งตัวเองว่าตัวเองก็มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ เวลานั้นจิตว่างจากความรู้สึกตัวทุก-ของทุก แต่เขาก็ไม่รู้ว่าเป็นเพราะเหตุอะไร นี่แหละคือแก่นไม่พูดได้ ก่อนเห็นพูดได้ สิ่งเหล่านี้จะบอกให้คนเราสลัดความวุ่นวาย ความหม่นหมอง ความวิตกกังวล ความทุกข์ร้อนต่าง ๆ ออกไปเสีย เกิดเป็นความรู้สึกนึกคิดอันใหม่ ทยเราถ้ามีสติปัญญาที่จะไต่ขึ้นเสียงของธรรมชาติที่ตะโกนดัง ๆ อยู่เสมอ และถ้าเราจะเข้าไปให้ความใกล้ชิดกับธรรมชาติมากขึ้น เราจะเข้าใจสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ไถ่จนรู้ว่าเท่าไรพอ คือไม่เกินแล้วเราจะมีความสุขไถ่กายกว่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

พุทธทาสภิกขุ หลักปฏิบัติให้จิตว่าง กิริพัสดุ ๒๕๐๘, ๕๔ หน้า.

กล่าวว่า นิพพานนั้นแหละคือความไม่ยึดมั่นถือมั่น เป็นการสรุปคำสอนของพระพุทธองค์ที่ว่า "สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น จะต้องปฏิบัติตนให้ถูกเมื่อมีการกระทบเข้ากับอารมณ์ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กายใจ ต้องศึกษาและศึกษาเพิ่มเติม เกี่ยวกับโทษของความยึดมั่นถือมั่น และต้องพิจารณาให้เห็นอย่างทองแท้ว่าสิ่งทั้งหลายไหลอยู่เสมอ เช่น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั่นก็สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น

พุทธศาสนา - เทศนา

พุทธทาสภิกขุ กรรมตามหลักพุทธศาสนา ธรรมบูชา ๒๕๑๘, ๔๕ หน้า.

กล่าวถึง กรรมในความหมายของศีลธรรม และกรรมในความหมายของพุทธศาสนา วิธีการทำลายกรรมให้หมดไป ไม่ให้มีกรรมติดกรรมชั่ว แต่เป็นกรรมไม่ดีไม่ชั่ว อันเป็นทางหลุดพ้นจากวัฏฏสงสาร ท่านกล่าวอีกควา คนทั้งหลายต้องมีตนเป็นที่พึ่ง ต้องกระทำทุกอย่างด้วยตนเองจนมีธรรมะเป็นที่พึ่ง ตนเป็นที่พึ่งของตน ใครอื่นจะเป็นที่พึ่งของตนหาได้ไม่ คนที่จะหลุดพ้นจากวัฏฏสงสารได้ ก็ต้องกระทำเอง

พุทธทาสภิกขุ การบำรุงพระพุทธศาสนา คณะเผยแผ่ธรรมและชีวิตอันประเสริฐ ๒๕๑๓, ๒๘ หน้า.

กล่าวว่า การบำรุงพุทธศาสนานั้น มี ๒ วิธี ตัวจริงของศาสนานั้นอยู่ที่ธรรมะ อันเป็นเครื่องค้ำทุกข พุทธนั้นแปลว่าประเสริฐ ท่านใดกล่าวถึงการบำรุงเลี้ยงพระที่ถูกต้องวิธีว่า ควรทำอย่างไร และควรปฏิบัติตนอย่างไรจึงจะเป็นการบำรุงพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องวิธี นอกจากนั้น ท่านยังได้กล่าวถึงวิธีที่จะนำศาสนาไปใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนเอง และเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ตัวศาสนาที่แท้จริงนั้นอยู่ที่ไหน จะทำนุบำรุงพุทธศาสนาอย่างไร จึงจะเป็นการทำนุบำรุงศาสนาอยู่ถูกวิธี มิฉะนั้นจะกลายเป็นการทำลายพุทธศาสนาไป

พุทธทาสภิกขุ คนที่ไม่มีโอกาสเสียสละเป็นผู้มีโชคก็และปีใหม่สามแบบ ธรรมบูชา ๒๕๑๓, ๒๘ หน้า.

กล่าวว่า บัณฑิตสี่ไม่ไร เรื่องสำคัญสุดยกออก การเสียสละเป็นอุปายของการให้ถึงนิพพาน พระพุทธเจ้าก็พร่ำสอนให้ทุกคนพยายามเสียสละโดยเฉพาะการเสียสละทางใจ ท่านเน้นให้ทุกคนมีธรรมะในจิตใจมาก ๆ แล้วโลกจะสงบ เย็น สุข และศาสนคติ ในเรื่องปีใหม่นั้นท่านกล่าวมี ๓ แบบ คือ ปีใหม่แบบของเด็ก ๆ ปีใหม่แบบของคนที่มีความหวาดกลัวและปีใหม่ของคนที่เสร็จธุระแล้ว มีความสบายใจ กล่าวเบาๆเย้ยเวลา เป็นคนมีความสัจโสม พอใจเท่าที่กระทำไต่หรือพอใจเท่าที่มีอยู่ไม่มีความทุกข์เลย

พุทธทาสภิกขุ โจรปล้นบรรพชา ธรรมบูชา, ๓๑ หน้า.

การบูชานั้นมีหลายระดับ พระคุณของพระพุทธรูปก็มีหลายประการ การที่เราจะเข้าถึงพระธรรมของพระพุทธองค์นั้น เราจะต้องกระทำเช่นกันหรือคล้ายคลึงกันกับที่พระพุทธเจ้าได้กระทำมาแล้ว โอกาสที่จะเข้าถึงธรรมก็ง่ายขึ้น คนที่ไม่รู้จักธรรมะก็อะไร มีการยึดมั่นถือมั่น เทียบกับปล้นบรรพชา (ธรรมะ) ท่านได้แนวทางวิธีที่จะหลุดพ้นจากการเป็นโจรปล้นบรรพชาว่าควรทำอย่างไร ทั้งนี้เพื่อให้มนุษย์ได้มีโอกาสที่จะได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิต

พุทธทาสภิกขุ ชุมนุมเทศนาของพุทธทาสภิกขุ คณะธรรมทาน ไชยา ๒๕๐๓, ๑๓๒ หน้า.

รวบรวมเทศนาธรรมของพุทธทาสภิกขุ ๔ เรื่อง ซึ่งเคยลงพิมพ์ในวารสาร - พุทธศาสนานามกรึ่งหนึ่งแล้ว ได้แก่ ทุกข์ปญฺหมกถา กล่าววาทธรรมะนั้นเป็นอาหารของจิต โลกเกิดจากการกถา กถานานี้เป็นโรงพยาบาลของโลกเป็นอย่างดี โลก - รัสมิสี่กถา กล่าวถึงการฟังที่คู่ควรกับธรรมะและธรรมะที่คู่ควรกับการฟัง ธรรมะเป็นโอสถสำหรับโลก การฟังธรรมะเป็นการชำระจิต และท่านได้สรุปว่าพุทธบริษัทควรรู้จักฐานะของตัวเองและศาสนาของตัวเอง

จากการมีพระธรรม ซึ่งนี้แหละเป็น "คุณพระ" อยู่กับเราเป็นเครื่องคุ้มครองตัวเราไม่ให้มีความทุกข์ "คุณพระ" ช่วยคุ้มครองได้ทุกอย่าง ขอให้แต่ผู้รู้จักทำกาย วาจา ใจ นี้ ให้ถูกต้องเท่านั้น

พุทธทาสภิกขุ เทศนาและโอวาท สุวีริยานันต์ ๒๕๕๔, ๔๐๗ หน้า.

หนังสือเล่มนี้แบ่งออกได้เป็น ๒ ภาค คือ ภาคที่ ๑. ธรรมเทศนา ท่านกล่าวถึงความสุขเบื้องต้น ความสุขเบื้องต้นกลางและความสุขยอดสุด บรรพชาธรรมซึ่งทำให้คนพ้นไปจากความเศร้าโศก วิถีแห่งการบรรพชาทุกข และศาสนาเป็นโรงพยาบาลของโลก

ภาคที่ ๒. โอวาท ท่านได้กล่าวถึงความสำคัญของพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม การบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น ๒ ประการ ตามหลักของพุทธศาสนการถึงพระรัตนตรัย และลำดับขั้นของการถึงพระรัตนตรัย ๑๐ ประการ

พุทธทาสภิกขุ ธรรมคืออะไร โรงพิมพ์คุรุสภา ๒๕๑๓, ๓๖ หน้า.

ธรรมเทศนาเรื่องนี้พุทธทาสภิกขุ ได้เทศนาถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
องค์ปัจจุบัน ในวันวิสาขบูชา ปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ณ วัดพระธาตุ อำเภอน้ำโสม จังหวัด-
สุราษฎร์ธานี ความว่า ธรรมในพุทธศาสนาหมายความว่า ๑. ธรรมชาติทุกอย่างทุก
ชนิด ๒. กฎของธรรมชาติซึ่งมีประจำอยู่ในตัวธรรมชาติเหล่านั้น และมีความหมาย
เท่ากับพระเจ้าในคริสต์ศาสนา ๓. หน้าที่ต่าง ๆ ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติทั้งในทางโลก
และทางธรรม ๔. ผลของการปฏิบัติที่เกิดขึ้นตามกฎของธรรมชาติ นอกจากนั้นท่าน
ยังได้กล่าวว่าธรรมะที่พระพุทธองค์ตรัสไว้มาก แต่ที่ทุกคนควรรู้เพื่อจะได้ใช้กับทุกสิ่ง
ก็คือ "สัพเพ ชมมานันติ อภินิเวสยาเย" ธรรมทั้งหลายทั้งปวงอันใด ๆ ไม่ควรสำคัญมัน
หมายว่า ตัวตนหรือของตน และท่านได้สรุปไว้ว่า ผู้ใดเห็นธรรมส่วนนี้โดยประจักษ์ญาณ
ชื่อว่า เห็นองค์พระศากยโคตร

พุทธทาสภิกขุ ท่าอย่างไรกับปัญหาตาย - เกิด ธรรมบูชา ๒๕๑๖, ๓๔ หน้า.

ปัญหาเรื่องการตาย - การเกิดนี้ คนเรามักจะถามกันเสมอว่าตายแล้วเกิดหรือไม่
ซึ่งเป็นปัญหาโลกแตก ถ้าเรายังไม่รู้ใคร่เอง เราก็เลือกเอาข้างที่ว่า ถ้าเชื่อลง
ไปอย่างไหน จะมีประโยชน์มากกว่าก็เชื่อไปอย่างนั้น ครั้นมาถึงยุคถึงสมัยที่เราอาจรู้
ได้เองว่า "ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน ของเรา" ก็ไม่มีปัญหาเหลือ เพราะไม่มีใครเกิด
ไม่มีใครตายไป และ ไม่มีใครเกิดอีก มีแต่กระแสแห่งเหตุปัจจัยปรุงแต่งต่างกันไป
ถึงนั้นผู้ใดมองเห็นความจริงข้อนี้ ผู้นั้นก็จะแก้ปัญหาเหล่านี้ได้ จะชำระความสงสัย ความ
ลังเลใจ สามารถทำจิตใจให้ผ่องใสได้ สมตามพุทธโอวาทที่ว่า "ไม่ทำบาปทั้งปวง
ทำความดีให้ถึงพร้อม ทำจิตใจให้ผ่องใส"

พุทธทาสภิกขุ ท่าอย่างไรกับพระเจ้าจึงจะสมควร ธรรมบูชา ๒๕๑๖, ๔๓ หน้า.

วันสำคัญในพุทธศาสนาอย่างน้อยมี ๓ วัน คือ วันวิสาขบูชา สำหรับพระ -
พุทธเจ้า วันอาสาฬหบูชา สำหรับพระธรรม และวันมาฆบูชา - สำหรับพระสงฆ์ --

ตามลำดับ "คุณพระ" ก็หมายถึง คุณของพระพุทธเจ้า คุณของพระธรรม คุณของพระสงฆ์ ผู้ที่มีความรู้แจ้งโดยตลอด กล่าวหาว่า พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ นั้น เป็นสิ่งเดียวกันโดยใจความ แต่แตกต่างกันโดยวัตถุภายนอกเท่านั้น ดังนั้นคุณพระ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ จึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวกันควย และเล็งถึงพระธรรม เพราะพระธรรมนี้ รวมพระพุทธ พระสงฆ์ เข้าไว้ควย เพราะพระธรรมนี้หมายถึง ๑. ธรรมชาติทุกอย่างทุกประการ ๒. กฎของธรรมชาติ ๓. หน้าที่ที่มนุษย์จะต้องประพฤติปฏิบัติต่อธรรมชาติ และ ๔. ผลที่ได้รับจากการปฏิบัติหน้าที่นั้น ๆ และพระธรรมที่แท้จริงนั้น คือ การประพฤติ กระทำไปตามกฎที่มีอยู่ตามธรรมชาติ สำหรับใหม่มนุษย์ - ประพฤติหรือปฏิบัติ กระทำให้เป็นไปในลักษณะที่จะไม่ให้เกิดความทุกข์ขึ้น ถ้าเรานับถือ และปฏิบัติอย่างเคร่งครัดก็ไฉนผลเป็นความสุขขึ้นมา ที่เป็นการเข้าถึงพระธรรมและได้ประโยชน์

พุทธทาสภิกขุ ธรรมะในฐานะสร้างตัวและพุทธบริษัทกับทรัพย์สินสมบัติ อักษรสาส์น ๒๕๑๐, ๘๙ หน้า.

ท่านกล่าวถึงว่า ทุกคนปฏิบัติธรรมะได้ ธรรมะต้องสอนให้เหมาะสมกับวัย และสภาพ คนเกิดมาทำไม การทำงานคือการปฏิบัติธรรม การทำลายธรรมเห็นแก่ตัว งานเพื่องาน เลื่อนขั้นตัวเอง จิตว่าง สร้างชาติ ยอดคิดของมนุษย์คือการอยู่ควย จิตว่าง หลักการทำงานควยจิตว่าง ความหมายของพุทธบริษัท และความหมายของทรัพย์สินสมบัติ ๒ ประการ ความถูกต้องในการปฏิบัติต่อทรัพย์สินสมบัติของพุทธบริษัทซึ่งจะนำไปสู่ความหลุดพ้น

พุทธทาสภิกขุ ธรรมหัตถ์ยถา บรรณาการพิมพ์ ชนบุรี ๒๕๑๑, ๗๒ หน้า.

รวบรวมจากธรรมเทศนาซึ่งแสดงแก่คณะกรรมาธิการสามัญศึกษา ซึ่งจาริกบสงวนบุญ ณ สวนโมกขพลาราม เมื่อ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๑๐ ท่านได้กล่าวถึงว่า หัวใจของธรรม นั้นคืออะไร เกี่ยวข้องกับเราอย่างไร และมีภาวะอย่างไรบ้างที่ควรสนใจเกี่ยวกับพระธรรม จิตอันก่ออย่างไรและจิตว่างคืออะไร สัจธรรมตามแบบของพระพุทธเจ้า-

เป็นอย่างไร คนเราจะถึงโลกุตระสุขได้อย่างไร เราจะทำอย่างไรถึงจะมีตนเป็น
คงประทีปและเป็นที่พักพิงของตน

พุทธทาสภิกขุ ในวัฏสงสารมีนิพพาน ขรรณบุชา ๒๕๑๑, ๓๓ หน้า.

กล่าวถึงการทำบุญตออายุว่า มี ๒ ประเภทคือ ประเภทที่ก่ตัวตายและประเภท
ที่ตออายุใจจริง ๆ การตออายุประเภทหลังนี้ต้องอาศัยธรรมะ ต้องเป็นผู้มีธรรมะที่ทำให้
ความไม่ตาย และพยายามยึดลักษณะอาการของธรรมะส่วนที่ทำให้ความไม่ตายให้มากออก
ไป ซึ่งก็จะมีทางที่จะตออายุได้ ธรรมะที่ว่านั่นคือ "ในวัฏสงสารมีนิพพาน" นิพพาน
นั้นมี ๓ ชนิด คือ ตัถกนิพพานคือนิพพานที่เกิดขึ้นเพราะความประจวบเหมาะ วิภังขณ-
นิพพานคือ นิพพานที่ปรากฏอยู่ เพราะบังกับเอาไว๋ ขมเอาไว๋ด้วยการปฏิบัติกัน ๆ ได้
แก่การเจริญสมาธินั่นเอง และสมุจเฉตนิพพานคือการตัดกิเลส ตัถกวิชาใจอย่างหมด
สิ้นหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ตัดความเกยชินแห่งวิชาเสีย อันใดแก่ "อสุสัย" และ
"สังโยชน์" ก็จะได้นิพพานที่ถาวรในร่างกายของเราอันยาวาวหนึ่งนี้ ถ้ายังไม่บรรลุนิ-
พพานที่ถาวรก็ยังคงกลับไปกลับมาเป็นนิพพาน เป็นวัฏสงสาร สลับกันอยู่อย่างนี้ -
ตลอดเวลาที่จิตยังรับอารมณ์มาปรุงแต่งเป็นตัณหา - ของกู ในร่างกายของมนุษย์เราอัน
เดียวกันนี้ในนามรูปเดียวกันนี้ เมื่อใดมี "ตัณหา - ของกู" เมื่อใดก็มีวัฏสงสาร เมื่อใด
ไม่มีตัณหา - ของกู เมื่อใดก็มีนิพพาน ถ้าปฏิบัติในลักษณะที่อย่าให้มีตัณหา - ของกู เกิด
ขึ้น ก็เท่ากับเราปิดเวลานิพพานออกไปเป็นการตออายุอย่างแท้จริง พร้อมทั้งนี้ก็หาวิธี
ทางที่จะกำจัดเสียซึ่งการเกิดแห่งตัณหา - ของกูให้เด็ดขาดลงไป นิพพานชั่วคราวนั้นก็จะ
กลายเป็นนิพพานถาวรขึ้นมา ซึ่งท่านโคสรูปไว้ว่า "สิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่ง
นั้นก็ต้องมีความดับเป็นธรรมดา จงแสวงหาความดับจากสิ่งที่มีความเกิดเกิด"

พุทธทาสภิกขุ ประสูติ ตรัสรู้ นิพพาน ตรงเป็นวันเดียวกันแน่หรือ ขรรณบุชา ๒๕๑๕,
๒๒ หน้า.

รวบรวมจากธรรมเทศนาในวันวิสาขบูชา บนเขาพุทธทอง ๕ พฤษภาคม ๒๕๑๔
ท่านโคสกล่าวไว้ว่า การประสูติ หมายถึงการเกิดขึ้นของพระพุทธรูปเจ้ามีไต่หมายถึง

การเกิดขึ้นจากทองพระมารดา การตรัสรู้ หมายถึงการ เกิดเป็นพระพุทธรูปเจ้าปรีนิพพาน
 หมายถึงการ ศัสสนิพ คัมภีรอบ การสิ้นไปแห่งกิเลส มิได้หมายถึงการทำลายของร่างกาย
 เพราะฉะนั้นโดยนัยนี้ ประสุมิ ตรัสรู้ และนิพพาน จึงตรงเป็นวันเดียวกันแน่ และเป็น
 สิ่งเกี่ยวกับควย แต่ถ้าวัดจากความว่า ประสุมิ ตรัสรู้ และนิพพานนั้น เกิดขึ้นบนละวัน
 คนละปี แต่มารวมกันในวันเดียวกัน ก็ถือว่าความเป็นเหตุจรรยอันถือเอาตามปฏิทินธรรมชาติ
 คือ ดวงจันทร์เข้าสู่นักขัตฤกษ์ การบูชาพระพุทธรูปเจ้าผู้มีคุณคณาพชศาสนิกชนควรทำการ
 บูชาควยจิตใจทั้งหมดทั้งสิ้นจริง ๆ ทำจิตใจให้ถูกต้องแล้วส่วนที่เป็นร่างกาย วาจา
 ก็จะถูกคองไปเอง เราจะต้องทำตนให้เป็นเสมือนพระพุทธรูปเจ้า เหมือนพระธรรม
 เหมือนพระสงฆ์ ก็มีความรู้ ความตื่น และความเบิกบาน มีจิตที่สะอาด สว่าง และ
 สงบ นี่แหละจึงเป็นการบูชาพระพุทธรูปเจ้าเต็มตามความหมาย

พุทธศาสนิกชน ปล่อยเกวียนลอยอายุ ธรรมบูชา ๒๕๑๕, ๘๔ หน้า.

หนังสือเล่มนี้ไ้รวบรวมคำสอนที่ท่านยอมให้คนอื่นก่อนขอของท่านว่าเป็... สันติภาพ
 ราย : ท่านใดกล่าวลอยอายุไว้ ๓ ตอน คือตอนที่ ๑. ลอยบุคคลที่ยังไม่เหมาะจะอยู่ใน
 โลกนี้ ท่านกล่าวว่ามีคน ๑๐ ประการที่กำลังคาท่านได้ พวกหวงอภิธรรม พวกกำลัง
 ไสยศาสตร์ และพวกนิยมวัตถุ เป็นต้น ตอนที่ ๒ ลอยบุคคลในโลกของสมัยนี้ถึงสอง
 กล่าวถึง การศึกษาทางโลก ภาษาคนภาษาธรรม หัวใจของทุกศาสนา และความ
 หมายถึงของธรรมะ ๔ ประการ ตอนที่ ๓ ลอยคนที่บาเสรีภาพ กล่าวถึงปณิธาน -
 ๓ ประการ ของท่านความบาประชาธิปไตยของชนสมัยนี้ สภาผู้แทนไม่มีลัทธิ

พุทธศาสนิกชน ไม่มีศาสนา ธรรมบูชา ๒๕๑๓, ๔๐ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยายของท่านพุทธศาสนิกชน ณ สวนอุสม เมื่อ ๒๙ มกราคม
 พ.ศ. ๒๕๑๐ ท่านใดกล่าววา ภาษาพูดทำให้คนไม่ค่อยเข้าใจกัน เพราะภาษานั้นมี
 ๒ ชนิด ที่เรียกว่า ภาษาคนและภาษาธรรม โดยภาษาคนศาสนาทุกศาสนาแตกต่างกัน
 แต่โดยภาษาธรรมทุกศาสนาเหมือนกันหรือกล่าวว่า ไม่มีศาสนา ถ้าเข้าใจภาษาธรรม
 ก็จะเข้าใจหัวใจทั้งหมดของทุกศาสนา

พุทธศาสนิกชน สิ่งที่ทำให้ลามก ขรรคมูชา ๒๕๑๓, ๖๔ หน้า.

ท่านกล่าวว่า มนุษย์กำลังหันหลังให้ศาสนาของมนุษย์ขึ้นทุกที มีความโลภ โกรธ หลง เข้ามารอบงำ กังวลในบาปว่า "โลกเกินไฉนลามก" หรือในศาสนาคริสต์เขียน ก็กล่าวไว้ว่า "การแสวงหาเกินความจำเป็นนั้นเป็นบาป" คนที่โลกเกินไฉนย่อมเป็นของ ลามก เพราะสูญเสียความเป็นคน สูญเสียความเป็นพุทธบริษัท เกิดมาตั้งแต่ไม่ได้รับสิ่งดี ที่สุด ที่มนุษย์ควรได้รับ นี่แหละคือสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าลามก

พุทธศาสนิกชน หลักปฏิบัติเกี่ยวกับทานบาริชา ขรรคมูชา ๒๕๑๔, ๔๔ หน้า.

กล่าวว่า ทานตามผลของการให้จะเป็น ๒ ชนิด แรกตามสิ่งที่จะให้จะเป็น ๔ ชนิด และได้นั้นเรื่องบุญคุณทาน ซึ่งเป็นคำที่พุทธศาสนิกชนปฏิบัติขึ้นเอง ซึ่งจะเป็นนิพพานที่แท้จริง เป็นนิพพานอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นนิรันดร์

พุทธศาสนา - ธรรมะ

พุทธศาสนิกชน คนถึงธรรม - ธรรมถึงคน สุวิธานันท์ ม.ป.ป., ๕๔๙ หน้า.

กล่าวถึง การถึงธรรมะในความบรรยายของปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ ทั้งใน รูปธรรมและนามธรรม การถึงธรรมในฐานะเป็นความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ การถึงธรรมในฐานะความถึงงานและผลของการทำงาน การถึงธรรมในฐานะการบูชาและทำให้ทุกสิ่งหมดไป นอกจากนั้นยังกล่าวถึงธรรมะในด้านต่าง ๆ เช่น ชาติ ชรา มรณะ ทางฝ่ายธรรมะ ใครถึงธรรมและธรรมในฐานะเป็นสิ่งที่ประเล้าประโลมใจ

พุทธศาสนิกชน ขุนทรัพย์จากพระโอบุ พิมพ์ครั้งที่ ๓ ธรรมทานมูลนิธิ ไซยา ๒๕๑๔, ๕๓๗ หน้า.

หนังสือเล่มนี้พุทธศาสนิกชนได้แปลมาจากภาษาบาลี โดยไม่ได้ลอกเลียนความเห็นของคนลงไปเลย กล่าวถึงคำสอนของพระพุทธองค์ของสาวกของพระองค์ท่านเกี่ยวกับ การปฏิบัติตนของพระอริยเจ้า การประพฤติพรหมจรรย์ กฎของการอยู่กันเป็นหมู่คณะ การไม่หละหลวมในธรรมะ การไม่ลืมคำปฏิญาณ การมีศีล การเป็นอุยฺยชฌ การ-

ประพจน์ ให้ตรงตามพุทธประสงค์ และเงื่อนไขของโลก

พุทธทาสภิกขุ ปมเชื่อง สุวิธานน์ ๒๕๐๑, ๗๔ หน้า.

ปมเชื่องเป็นมูลเหตุอันสำคัญยิ่งของการทำความชั่ว ความดี บุญและบาป แต่เป็นความตรงกันข้ามจากการเข้าถึงพุทธธรรมหรือนิพพานโดยตรง เป็นทั้งมุกเหตุและปัจจัย เครื่องสนับสนุน จรรโลงใจอันแรงกล้าที่สุดที่ทำให้สัตว์มีความยึดมั่นถือมั่น และพยายามรักษาความมีตัวและความเด่นของความมีตัวไว้อย่างมั่นคง ปมเชื่องเรียกเป็นภาษาบาลีว่า อสมิมานสฺส วินโย การนำออกเสียไค้จึงอสมิมานะ เป็นความสุขอย่างยิ่ง คือ นิพพาน การไม่มีความเชื่องเสียเลย เป็นสิ่งที่ยู่เหนือความดีและความชั่วโดยประการทั้งปวง เราจะต้องหาทางที่ ขบธรรมเนียม ประเพณีที่ดี ให้การศึกษานิกายที่ขัดเกลาคำเห็น แก่ตัวอันลึกซึ้งเสียตั้งแต่วัยเด็กเป็นสิ่งจำเป็น การให้การศึกษาคำทำให้รู้จักคุณปมเชื่องของตน รู้จักใช้ปมเชื่องในวิถีทางอันถูกต้อง เป็นการศึกษาที่มีมูลรากอันแท้จริงของศีลธรรมทั้งหลายทุกชนิด จะทำให้สามารถสร้างมนุษยที่จะอยู่ร่วมกันในผาสุกอย่างมนุษย์แท้ได้ การศึกษาของโลกในสมัยปัจจุบันนี้มันจะส่งเสริมปมเชื่องให้เคล็ดไปโดยไม่รู้สึกตัว เมื่อนำความเจริญทางวัตถุมาให้มาก แต่ก็จะนำมาซึ่งการรบรามาพัฒนา ระหว่างชาติมากขึ้น เพียงนั่นนั้

พุทธทาสภิกขุ อุปสรรคที่มีอยู่ในคำพูด ธรรมบุชา ๒๕๑๑, ๑๒๓ หน้า.

ท่านกล่าวว่า การใช้คำพูดเกี่ยวกับแก่นมีความหมายคนละอย่าง ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดกันได้ เป็นเหตุหนึ่งทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร และไม่ตรงกับความต้องการของธรรมะที่มีอยู่ในโลกนี้ ในพุทธศาสนามีคำที่เข้าใจไม่ตรงกันอยู่หลายคำ เช่น ธรรม ธรรมะ คำเดียว อภิธรรม กรรมทางวิญญาณ โลกุตตรธรรม นิพพาน มรรก ความว่าง โลกวาง จิตว่าง ความตาย ความเกิดชีวิต นรกและสวรรค์ เป็นต้น

พุทธศาสนา - ธรรมภาณิต

พุทธทาสภิกขุ สิ่งที่อาจเข้าใจเขา สุวีรานัน ๒๕๐๓, ๑๔๕ หน้า.

กล่าวถึง แก่เขวอันเกี่ยวกับองค์ศาสนา แก่เขวอันเกี่ยวกับหลักศาสนา แก่เขวเกี่ยวกับธรรมภาณิต แก่เขวอันเกี่ยวกับองค์ศาสนา แก่เขวอันเกี่ยวกับด้อยค่าใดแก่ความเข้าใจในความหมายของคำว่า ตัวตนหรืออาคัมมัน สันโดษที่สังคม กีดและวัตร-ความสงบ แก่เขวเกี่ยวกับหลักศาสนา ใดแก่ความเข้าใจในความหมายของสัญญาตา อนาคตา กรรม วิปัสสนา แก่เขวเกี่ยวกับธรรมภาณิตใดแก่ ความเข้าใจในความหมายของการ 'อาศัยอาหารด้วยการละอาหาร อาศัยกัณหาด้วยการละกัณหา อาศัยมานะด้วยการละมานะ วัชระสัพพเสียบในเมณฑธรรม แก่เขวเกี่ยวกับองค์ศาสนา ใดแก่ เป็นคนสิ้นเนื้อประดาตัว มีแต่สอนไม่ให้ทำอะไร มีแต่มุ่งไปสู่ความพิณาก เป็นคนไม่ต้องพูดต้องเกิดขึ้น แก่เขวอันเกี่ยวกับการประพจน์พรหมวรรย ใดแก่ การออกบวชทำให้คนเป็นหม้าย ออกบวชมีอะไรคุ้มกันบ้าง ซึ่งสรุปได้ว่าอย่าตื่นเข้าใจไปตามเสียงเลาเลื่อ อย่าความเข้าใจหรือยึดมั่นหลักเกณฑ์เหล่านี้ไปตามความรู้ ความเข้าใจของตนเองไปความรู้สึกที่เกิดขึ้นอันเกี่ยวกับหลักพุทธศาสนาหรือเหตุการณ์อันเกี่ยวกับพุทธศาสนาถูกต้องยิ่งขึ้น ไปในห้วงผลไปทางอื่น

พุทธศาสนา - เซ็น

พุทธศาสนา สูตรของเว่ยหลาง พุทธสมาคมเป่าเก็งเต็ง ราชบุรี ๒๕๑๕, ๓๒๓ หน้า.

หนังสือเล่มนี้พุทธทาสภิกขุแปลจากต้นฉบับภาษาจีน ซึ่งกล่าวถึง ชีวิตประวัติของเว่ยหลาง ซึ่งเป็นวัชชีวประวัติ ปรัชญา ขอบุจนา วิสัยนา สมาธิ และปัญญาชยานะ (ฌาน) การสำนึกบาป คำสอนที่เหมาะสมกับอุปนิสัยและสิ่งแวดล้อม สำนึกฉัพพัตถ์และสำนึกเรื่องชั่ว และคำสอนครั้งสุดท้าย นอกจากนี้ยังไ้รวบรวมบทความเรื่องข้อปฏิบัติสำคัญของนิกายเซ็น พุทธศาสนาในประเทศจีนและหลักพุทธศาสนา ในประเทศจีนของนายแพทย์ตันมอเซียง และแปลเป็นภาษาไทย โดย เสถียร โหวิทันทะ

พุทธทาสภิกขุ ฮวงโป สุวีรานัน ๒๕๐๓, ๑๑๙ หน้า.

หนังสือเล่มนี้แปลและเรียบเรียงมาจากต้นฉบับภาษาอังกฤษชื่อ The Zen Teaching of Huang Po ของ John Balfeld ซึ่งแปลมาจากต้นฉบับภาษาจีน ชื่อ ฮวงโป ฉวนสิน เป่าหยาว ไค่ถาวถึง บันทิกซิ่นเซา ซึ่งเป็นบันทึกคำสอนและกำหนดการระหว่างเปยฮุย (Pei Hsiu) กับฮวงโป ขณะที่ฮวงโปพักอยู่ที่ซิ่นเซา บันทิกหว่านถึงเป็นประมวลคำสอน กำหนดการระหว่างเปยฮุยและฮวงโปขณะที่ฮวงโปพักอยู่เมืองหว่านถึง บันทึกทั้งสองนั้นกล่าวถึงว่า โพธิ์นั้นคือความว่างของจิต พุทธและโพธิ์เป็นสิ่งเดียวกัน และตอนท้ายเล่มเป็นการรวบรวมปัญหาที่ฮวงโปได้ตอบแก่ผู้สันทน้ออื่น ๆ รวม ๓๔ คำถามด้วยกัน

พุทธศาสนา - นิกายต่าง ๆ

พุทธทาสภิกขุ พุทธศาสนาต่างนิกาย ขรรคมยุธา ๒๕๑๗, ๑๓๔ หน้า.

กล่าววาทศานาก็เหมือนกับแสงสว่าง แสงตะเกียงที่จะไขนํ้าทาง กระຈຈจะเป็นสื่ออะไรก็สองให้เราเห็นทางทั้งนั้น พุทธศาสนาทุกประการ เป็นแสงสว่างส่องทางไปนิพพานด้วยกันทั้งนั้น ทุกคนสมควร เข้าถึงนิพพานเท่าเทียมกัน ไม่แบ่งแยกนิกายทางสังคมจีน ไทยหรือพม่า นิกายต่าง ๆ ในศาสนาพุทธก็ล้วนเป็นพุทธศาสนาทั้งสิ้น แต่มีการปฏิบัติแตกต่างกันไปบางตามสภาพภูมิประเทศและแหล่งกำเนิด นอกจากนั้นยังไ้กล่าวได้ว่าถ้ามองโดยแก่นแท้แล้วไม่มีอะไรต่างกันเลย ไ้กล่าวถึงความ เป็นมาของนิกายเซ็นและวิธีทำเซ็น ๙ ประการ

พุทธศาสนา - หินยาน

พุทธทาสภิกขุ ลักษณะที่นำอัศจรรย์บางประการของพุทธศาสนาอย่างเถรวาท ประยูรวงศ์ธนบุรี ๒๕๔๘, ๒๘ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมจากคำบรรยายของพุทธทาสภิกขุในสมัชชาสงฆ์นานาชาติเพื่อการฉัฏฐสังคายนา ณ มหาปราสาททูลหาคาบาเอ สหภาพพม่า เมื่อ ๖ ธันวาคม

๒๔๔๙ มีสาระซึ่งเข้ว่า ปรัชญาของเกรวาทต้องเป็นมโนจิตโดยแท้ชวค จึงมุ่งผล
เป็นนิพพาน คือ ความอยู่นอกเหนืออำนาจของสิ่งทั้งปวง อันเป็นที่ตั้งแห่งความลุ่มหลง
จนถูกสร้าง ถูกควบคุม ถูกทำลายลงจนเวียนไปไม่มีที่สิ้นสุด ประเทศไทยของเรา -
เหลือ่องอรามไปคยบกาสาวพัสตร์ นั้นเป็นเครื่องหมายของผู้อยู่เหนืออำนาจของผู้สร้าง
ผู้ควบคุม ผู้ทำลายลง เป็นเครื่องหมายของแสงสว่างหรือปัญญา ซึ่งเป็นสิ่งแสดงถึง
ความบริสุทธิ์ ทั้งทุกขทั้งหลายโคสันเชิง ไม่มีทางที่จะกลับเป็นทุกข์ได้อีกต่อไป

บทสวกมนต์

พุทธทาสภิกขุ บทท้าวไตรแปล รุ่งเรืองธรรม ๒๕๑๖, ๗๖ หน้า.

โดยรวบรวมบทท้าวไตรทั้งภาษาบาลีและคำแปลเป็นภาษาไทยควบคู่กันไป ซึ่งมี
บทท้าวไตรเข้า คำบูชาพระรัตนตรัย ปุพพภาคนมการพุทธาภอติ ชัมมาภิกคิ สัมมาภิกคิ
รัตนคคยปณามกาถา สังเวคปริกิตตปปาฐะ บทท้าวไตรเย็น บูชาพระรัตนตรัย ปุพพภาคนมการ
พุทธานุสสติ ชัมมาภิกคิ ชัมมานุสสติ สังฆาภิกคิ สังฆานุสสติ เขมาเขมสรงทีนิกาการา
บทกรวณน้ำคณเข้า และบทกรวณน้ำคณเย็น

พุทธศาสนา - ปรัชญา

พุทธทาสภิกขุ นายแพทย์ที่โลกอยุธยา ธรรมบุชา ๒๕๑๗, ๑๕๕ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยายธรรมภิกขุณิสิตแพทย์ มหาวิทยาลัยมหิดล ซึ่งบวชภาค
ฤทธิรอน พ.ศ. ๒๕๑๔ กล่าวถึงว่า พระพุทธเจ้าเป็นแพทย์ของโลกทั้งปวง โดยเล็ง
ไปถึงแพทย์ที่รักษาโรคทางวิญญาณ อันเป็นค้ำของโรคทั้งหลาย สัตว์โลกที่เป็นคนไข้ของ
อวิชชา เพราะยึดมั่นในตัณหา - ของกู อาการโรคของสัตว์โลก เพราะผลที่เนื่องจาก
อวิชชาและอาการของโรคทางวิญญาณ คือ อาการของคนทีหลงผิดคึกคิมชอบ ประกอบ -
กรรมชั่ว เพราะอวิชชาเป็นเหตุ มี ๑๓ ประการ

พุทธทาสภิกขุ ศาสนาคืออะไร ธรรมบูชา ๒๕๑๓, ๑๓๓ หน้า.

กล่าวถึงว่า ศาสนานั้นเป็นโรงพยาบาลของโลก ขอให้ทุกคนจงมีความรัก ความเมตตา คอยกับทุกคนเป็นคนเดียวกัน มีความร่วมมือกันอย่างพร้อมเพรียงที่จะ ทำให้ศาสนาเป็นโรงพยาบาลของโลก อันเป็นที่บำบัดโลกคือกิเลส กล่าวถึงสมุฏฐาน ของโรคทางวิญญาณ และการใช้ธรรมะเป็นโอสถสำหรับรักษาโรคทางวิญญาณ และได้ กล่าววาทศานนั้นแท้ที่จริงแล้วมีเพียงศาสนาเดียวหรือไม่มีศาสนา โลกจะรอดได้ก็เพราะ ความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา ซึ่งทุกศาสนาล้วนมีหลักปฏิบัติโดยแก่นแท้ตรงกัน ผล ดีพระสุตก็ย่อมจะต้องตรงกันด้วย

พุทธทาสภิกขุ เสียงตะโกนจากธรรมชาติ ธรรมบูชา ๒๕๑๕, ๕๖ หน้า.

รวบรวมจากธรรมบรรยาย ในวันวิสาขบูชา ๙ พฤษภาคม ๒๕๑๔ ณ สวนโมกขพลาราม ท่านกล่าวว่าที่สวนโมกข์ ตนไม่ กอนกรวด หรือแบแถมก็พูดได้ การ ที่ท่านสร้างวัดสวนป่าอย่าง สวนโมกขพลาราม ก็เพื่อให้เข้าใจว่า ป่านั่น เป็นบ้านเรือน ของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้านั้นประสูติในป่า เณรอยู่ในป่า ครีสุ ในป่าและ บิณฑบาตในป่า กิจกรรมที่มีอยู่ในสวนโมกขพลาราม จะช่วยทำสิ่งยากให้ง่าย ช่วยเหลือคุณ ทุนตามหลักของพุทธศาสนา

พุทธศาสนา - ปาฐกถา

พุทธทาสภิกขุ การทำหน้าที่มีอมตะเป็นผล ธรรมบูชา ๒๕๑๓, ๕๐ หน้า.

ได้กล่าวว่าการทำนนั้น มี ๒ สถาน คือ การทำนภายนอกอันมีข้าวเปลือก เป็นผล และการทำนภายในอันมีอมตะเป็นผล การทำนภายในนั้นก่อให้เกิดเป็น เครื่องคุ้มครองโลกให้อยู่ในความสงบสุข เพราะมีกัฐตาเป็นกั้นข้าว มีตะบะเป็นน้ำ มีปัญญาเป็นไฟเป็นอาทิ การทำนภายในนี้บุคคลผู้ทำ - ผู้ใด ย่อมได้อมตะเป็นผลอัน นำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

พุทธทาสภิกขุ เกิดมาแล้วควรทำอะไร องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนา ๒๕๑๒, ๖๓ หน้า.

ท่านกล่าวว่าคนส่วนใหญ่เชื่อกันว่า ตายแล้วเกิดใหม่ เพราะได้รับความเชื่อจากวัฒนธรรมของอินเดีย น้อยคนที่คิดว่าเกิดมาแล้วสิ้นสุดกันเมื่อตาย บางคนก็หลงใหลในวัตถุถึงกับเชื่อว่าเกิดมาเพียงเพื่อ กิน กาม เกียรติ เท่านั้น ยิ่งใครกล่าวอีกควายว่าการแสวงหาความสุขจากการกิน การนอน และการเสพเมถุน และรู้จักตัวอันตราย ๔ ประการนี้เสมอกัน ในระหว่างมนุษย์และคน และถ้าปราศจากธรรมะ คนกับสัตว์ก็เสมอกัน คนเกิดมาควรจะได้รับสิ่งที่พิเศษที่มนุษย์ควรจะได้รับ ท่านได้แนะแนวทางการปฏิบัติว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไรจึงจะได้รับสิ่งที่พิเศษนั้น

พุทธทาสภิกขุ เกี่ยวกับธรรมะชั้น ก ข ก กา ธรรมบูชา ๒๕๑๙, ๖๒ หน้า.

รวบรวมจากการบรรยายธรรม กล่าวปฏิบัติ ในกลุ่มชาวพุทธวันปีใหม่ ๒๕๑๙ ณ สวนโมกข์ ความว่า ลำดับขั้นของการศึกษาธรรมะควรจะมีเป็นขั้น ๆ เหมือนเรียน ก ข ก กา ดังนั้น ธรรมะของพระพุทธเจ้ามีเพียงเรื่องเดียว คือ ความกับทุกข์ ความรู้เรื่องเกี่ยวกับทุกข์ ขั้นกับอุปาทานขั้น ความหมายของคำว่าทุกข์ การเกิดของขั้นและอุปาทานขั้น เรื่องธาตุขั้น อายตนะ เรื่องอวิชชาตัวทำให้เกิดการยึดมั่น ถอนความไม่รู้เรื่องจิตประภัสสรตามลำดับ

พุทธทาสภิกขุ แก่นพุทธศาสนา พิมพ์ครั้งที่ ๒ ชุมชนศึกษาพุทธธรรม มหาวิทยาลัยมหิดล ๒๕๑๔, ๒๐๖ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมจากการบรรยายแก่นสัจและอาจารย์แห่งคณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล และได้รับรางวัลชนะเลิศในการประกวดหนังสือ ของ ยูเนสโก ประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๘ มี ๓ เรื่องด้วยกัน คือ ใจความทั้งหมดของพุทธศาสนา กล่าวถึงหลักขั้นพื้นฐานและหลักขั้นปรมาตม ความว่าง กล่าวถึงว่าอะไรคือความว่าง ว่างจากอะไร ธรรมนั้นคืออะไร วิธีปฏิบัติเพื่ออยู่ด้วยความว่าง ทั้งขณะปกติขณะมีอารมณ์มากระทบ และขณะฉวยจิต

พุทธทาสภิกขุ ความลับของสิ่งที่เรียกว่าชีวิต ธรรมบูชา ๒๕๑๗, ๔๔ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยายธรรมนักศึกษาวินยาศรัยสงฆสภา ณ สวนโมกข์ เมื่อ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๑๕ ไก่กล่าววว่า ชีวิตนี้แปลก เพราะเป็นทั้งชีวิตแต่ก็มองไม่เห็น เหมือนกับ "นกไม่เห็นฟ้า ปลาไม่เห็นน้ำ" คนในวัยหนึ่งก็มักเข้าใจคำว่า ชีวิตเป็นแบบหนึ่งไม่เหมือนกัน มีแต่กริยาเจาเท่านั้นที่รู้จักโลกหรือชีวิตตามสภาพเป็นจริง พระพุทธเจ้าตรัสว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ชีวิตนั้นมันมีเคล็ดลับมากแต่ก็รวมอยู่ที่สิ่งที่เรียกว่า คา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งสัมพันธ์กับสิ่งที่เรียกว่า รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณ์ เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส ผิวกายได้สัมผัสทางกาย และเปื้อนจิตไ้รับอารมณ์ทางจิต ต้องทำให้ดี อย่าให้กระแสนใจไปในทางความโง่หรืออวิชชาแต่ให้มันไปในทางปัญญาหรือโพธิ์ อย่าโง่ ภูมิปัญญา อย่าโกรธ แก้ไขทำให้ดี ๆ ทำให้ถูกต้อง เราต้องไม่ไปหลงผิด เพราะอวิชชา อุปาทาน จึงทำทุกอย่างควย - ปัญญาหรือโพธิ์ ชีวิตเราก็จะประสบความสุข

พุทธทาสภิกขุ เกล็ดขลุ่ยอิสระ ธรรมบูชา ๒๕๑๗, ๕๔ หน้า.

กล่าวว่า คนเราจะรู้จักสิทธิและเสรีภาพของคนได้ ก็เฉพาะบุคคลที่มีจิตใจเป็นอิสระ มีลักษณะอย่างไร สุข ๒ ประการ จิตที่อยู่ในสภาพสมถะจะเป็นจิตที่สุขอย่างยิ่ง สิ่งที่จะทำให้จิตขาดสมถะ ซึ่งจะนำไปสู่ทุกข์ที่ไม่สิ้นสุด วิธีการรักษาให้จิตอยู่ในสภาพสมถะตลอดกาล จะต้องทำอย่างไรบ้าง ท่านใดสรุปไว้ว่า ถ้าสามารถดำรงจิตให้อยู่ในสภาพสมถะมากขึ้น จิตก็เป็นอิสระมากขึ้น และจะเป็นอิสระที่แท้จริง

พุทธทาสภิกขุ ใครเป็นเจ้าของโลก ธรรมบูชา ๒๕๑๖, ๔๔ หน้า.

รวบรวมจากโอวาทที่กล่าวแก่ภิกษุหนุ่ม ณ สวนโมกข์ เมื่อ ๑๒ เมษายน ๒๕๑๓ ความว่า เจ้าของโลก ก็คือเหนือโลก เหนือทุกข์ เพราะคำว่าโลกแปลว่าทุกข์อีกนัยหนึ่ง หมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตัวเรา ถ้าเราเป็นทาสของสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัวเรา ก็

แสดงว่าฉันมีอิทธิพลเหนือเรา แต่ถ้ามันไม่มีอิทธิพลเหนือจิตใจของเรา ก็แสดงว่าเรา เป็นอิสระ เราก็เป็นนายเหนือมัน ซึ่งมีความหมายเป็นเจ้าโลกเหมือนกับ ตัวความ-
อยากที่มาจากอวิชชา พยายามครอบงำจิตใจให้เสียสมดุล เสียความปกติ ศาสนาทุก
ศาสนาขึ้นมาในโลกก็เพื่อให้ชาวโลกมีเครื่องมือสำหรับต่อสู้ ควบคุม กำจัด สิ่งที่ยพยายาม
ครอบงำจิตใจให้เสียสมดุล เมื่อจิตใจอยู่ในสภาพสมดุลตามธรรมชาติแล้ว ก็ไม่มีสิ่งใด
มีอิทธิพลเหนือมันได้ เมื่อจิตมีสภาพอย่างนี้ก็เป็นเจ้าโลกโดยสมบูรณ์ หลักธรรมที่
จะมากำจัดตัวความอยาก อวิชชา คัมภีร์ อุปาทาน ก็คือหลักธรรมที่ว่าด้วยสัญญาหรือ
ความวางนั้นเอง จิตวางคือวางจากกิเลส คัมภีร์ อุปาทาน เป็นจิตอิสระซึ่งมีความ
เป็นเจ้าโลกที่แท้จริง จิตที่เป็นอิสระก็คือจิตที่มีความสมดุลตามธรรมชาติ โดยอย่าให้
เกิดความรู้สึกว่ามี "ตัวเรา" เกิดขึ้น ดังนั้นหากเราหยุดความพอใจไม่พอใจ
ได้ - เสีย บุญ - บาป เสียได้ ตัวเราจะไม่ปรากฏ เมื่อตัวเราไม่ปรากฏนั้นแหละ
เราก็จะมีสภาพเป็นเจ้าโลกที่แท้จริง

พุทธทาสภิกขุ งานปรายผี ธรรมบูชา ๒๕๑๕, ๘๓ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมจากคำบรรยาย ซึ่งบรรยายแก่คณะธรรมทูตสายต่างประเทศ
ณ สวนโมกขพลาราม ประจำปี ๒๕๑๕ ท่านโคกลาวว่า ถ้าเป็นศรัทธาที่แท้จริง -
แล้ว จะเหมือนกับทุกศาสนา คือ จะต้องสละความเห็นแก่ตัวออกไปให้โดยสิ้นเชิง งาน
ธรรมทูต จึงต้องไปเผยแผ่ธรรมะที่แท้จริง คือ วิธีทำลายความเห็นแก่ตัวให้ม้วยหรือ
ไป เบบางไปแล้วคุณเราจะรู้จักทำอะไรที่ถูกต้องขึ้นมาเอง โลกทุกวันนี้กำลังเป็นหาส
ของวัตถุนิยม ดังนั้น งานธรรมทูตจะต้องจริงจัง เป็นปึกแผ่นและเข้มแข็งทันกัน อย่าให้ -
เหมือนธรรมทูตหรือมิชชันนารีของฝรั่งสมัยก่อน ซึ่งส่วนมากเป็น เรื่องการ เมืองหรือธรรมทูต
เอาหน้า งานธรรมทูตที่แท้จริงจะต้องมุ่งที่จะยกวิญญาณของสัตว์โลกให้สูงขึ้น เพื่อความสุข
ของมวลมนุษย์ ทั้งเทวดาและมนุษย์ ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ใน การขอร้องสงฆ์ภิกษุครั้งแรก
ออกไปประกาศพระศาสนา ดังนั้น งานของธรรมทูตจึงเท่ากับเป็นงาน ปรายผีอีกโสดหนึ่ง
ด้วย คือ ทำลายการนิยมวัตถุ หรือความงมงายของคนซึ่งเกิดจากอวิชชา เราจะปรายได้โดย

ใ้วิชา เพราะวิชาคือสิ่งที่เป็นเหตุให้รู้จักตนเอง วิชาเป็นสิ่งที่ทำให้รู้จักกับเหตุของ
 สิ่งที่เราเรียกว่าทุกข์ ทำให้คนเป็นพุทธบริษัทสมบูรณ์ยิ่งขึ้น วิชาบอกสู่ถึงกับสัญญาหรือ
 ความวาง ซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนา เมื่อเรามีวิชาคือ สัญญา เราก็จะปราบผีได้
 หมกสิน

พุทธทาสภิกขุ จิตที่คิดจะให้นั้นสบายกว่าจิตที่คิดจะเอา และ เพราะมีผู้ขาดแคลนคนเรา
จึงมีโอกาสไ้บุญ ธรรมบท ๒๕๑๔, ๓๒ หน้า.

กล่าวว่า ศาสนาของทุกศาสนา คือ ยวดยของผู้เสียสละ เวลาที่จิตสบายที่สุดคือ
 เวลาที่จิตไม่คิดเอา เพราะผู้มีปัญญาแต่ในประโยชน์ตนนั้นเป็นบุญสกปรก ไ้กล่าวถึง
 หน้า ๓ ประการ ของธรรมเป็นบุญอันใดแก่หน้าที่โดยธรรม หน้า ๓ โดยธรรมชาติและ
 หน้า ๓ ที่ผูกพันกับไว้ ธรรมเมตตาอารีสงเคราะห์แก่กันโดยเฉพาะอย่างยิ่งคนที่ขาดแคลน
 หรือกำลังมีความทุกข์เท่านั้นที่จะช่วยให้โลกเกิดความสุข ท่านได้สรุปไว้ว่าเกิดเป็นคน
 แล้วควรมีการบำเพ็ญทาน ศักดิ์บุรุษทั้งหลายยอมชั้นหมยินดีในการ เกื้อกูลกัน ดังนี้

พุทธทาสภิกขุ เจียดส่วนเกิน ค้ำไฟไหม้โลก ธรรมบท ๒๕๑๗, ๘ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมจากโอวาทซึ่งพุทธทาสภิกขุกล่าวแก่คณะครูอุบาสกอุบาสิกา
 ณ ค่ายธรรมบุตร อำเภอไธยา เมื่อ ๖ กันยายน ๒๕๑๖ ความว่า คนเรามากจะมี
 ความอยากมากเกินไป เพราะความเห็นแก่ตัว แท้จริงทุกคนสามารถเจียดส่วนเกินสำหรับ
 ช่วยคนอื่นได้ ทั้งนี้เว้นแต่เราเองจะไม่รู้สึกหรือรู้สึกแล้วก็ไม่ทำ โลกทุกวันนี้ขาดความ
 สุข เพราะคนทั้งหลายมุ่งกอบโกยส่วนเกิน ศาสนาของทุกศาสนาต่างสอนให้เห็นแก่ผู้อื่น
 ยิ่งกว่าเห็นแก่ตัว ดังนั้นจึงต้องมองให้เห็นว่า กิจกรรมของอุบาสิกาชั้นนี้เพื่อช่วยเหลือ
 มนุษย์โดยบริสุทธิ์ใจ นับว่าอุดมคติของอุบาสิกาเป็นอันเดียวกับกับอุดมคติของพระโพธิสัตว์

พุทธทาสภิกขุ อุปชีวิตในยามตกอับ ธรรมบท ๒๕๑๗, ๓๓ หน้า.

กล่าวว่า เมื่อกำลังตกนรกอยู่สามารถควานนิพพานได้ ถ้าหากทำเป็นนิพพาน
 นั้นด้วยทามกลางวิญญูสงสาร ไ้กล่าววิธีการทำให้จิตเป็นประภัสสร จิตวางอย่างยิง -

เป็นนิพพาน ความว่างจากตัวกู - ของกู แบบพระพุทธเจ้ามีอยู่นั้น น่าอัศจรรย์ที่สุด แต่
ก็ไมพบวิธีที่เราจะทำได้ ทั้งนี้เพราะเขาใจในสิ่งที่เรียกว่าความว่างไปอย่างถูกต้อง

พุทธทาสภิกขุ ทัศนจักร อาศรมอักษร ๒๕๐๖, ๓๕ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมมาจากคำบรรยายตอนรับคณะทัศนจักรคณะหนึ่ง ซึ่งไป -
ทัศนจักรที่สวนโมกข์ ผู้เขียนกล่าวว่า การทัศนจักรตามแบบของพุทธบริษัทนั้น เป็นส่วน
หนึ่งของการปฏิบัติเพื่อบรรลุสมรรคผลนิพพาน การยึดมั่นถือมั่นจะเกิดขึ้นทุกครั้งที่เราเผลอ
สติ ถ้าเรามีสติมันอยู่ การยึดมั่นถือมั่นก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ พยายามตัดตัวกิเลส ตัณหา
อุปาทาน อย่าให้ครอบงำจิตของเราได้ เราก็จะเป็นพุทธบริษัทที่มีความสะอาด สว่าง
สงบบ โดยแท้จริง

พุทธทาสภิกขุ ทางสายกลาง ชรรรมบุรุษ ๒๕๑๓, ๕๕ หน้า.

กล่าวว่า ทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏกัตถ์พุทธศาสนาแท้ มิได้หมายถึงครึ่ง ๆ
กลาง ๆ กล่าวถึงทางสายกลางที่เรียกว่ามรรค ๘ อันมีสัมมาทิฐิเป็นข้อแรก และ
สัมมาสมาธิเป็นข้อท้ายสุด เกี่ยวกับองค์ ๘ แห่งมรรคนี้ จะแยกจากกันมิได้ กองรวมเป็น
สิ่งเดียวกัน ทางสายกลางเป็นทางเดียวเท่านั้นที่จะช่วยให้คนหลุดพ้นจากภาวะทุกข์อันได้
แกกิเลส หลุดพ้นจากอวิชชาซึ่งก่อให้เกิดอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น และจะไม่สูญจุดหมาย
ปลายทาง สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษยการจะใคร่ได้

พุทธทาสภิกขุ ท่าอย่างไຈຈະเรียนดี ชรรรมบุรุษ ๒๕๑๑, ๔๖ หน้า.

เป็นหนังสือรวมโอวาทของพุทธทาสภิกขุที่ให้แก่มชยหนุ่ม เมื่อ ๒๕ เมษายน ๒๕๑๑
ณ สวนโมกข์ ความว่า ก่อนที่จะตอบว่ามีข้อใดช่วยให้เรียนดี จะต้องตอบให้โลกก่อนว่า
'เกิดมาทำไม' เพราะการเรียนของเรานั้นเป็นเพียงส่วนน้อย ส่วนหนึ่งของเรื่อง
เกิดมาทำไม นักจริยธรรมได้ตกลงกันมาเป็นเวลากว่า ๑๐๐ ปีมาแล้วว่า คนเราเกิด
มาเพื่อไ้รับความสุขที่ต้องการ มีความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์ มีวิจิใจสูงถึงขนาด

ที่เรียกว่า ทำหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่หน้าที่ และมีความรักชนิดที่กว้างที่สุด สากลที่สุด คือ รักเพื่อนมนุษย์ทุกคน คล้ายกับรักตนเอง มนุษย์ทุกคนเป็นกันเดียวกันหมด รวม - ๔ ประการนี้ เป็นภาษาสากลว่า Sumnum Bonum - ความดีที่สุดของมนุษย์ควรได้ ทันในชีวิตนี้ แต่การที่จะได้สิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์ก็โดยต้องเสียอติมาการค้า - ครูอาจารย์ ก่อน จึงจะมีโอกาส ดังนั้นการเล่าเรียนของเรานี้จะนำไปสู่จุดหมายปลายทางคือ ความดีที่สุด ถ้าเป็นนักเรียนเราก็ต้องเรียนเพื่อการเรียน เช่น เกี่ยวกับทำหน้าที่เพื่อ - หน้าที่

พุทธทาสภิกขุ เทคนิคของความเป็นมนุษย์ ธรรมบุชา ๒๕๐๕, ๕๔ หน้า.

กล่าวว่า เทคนิคนั้นแหละคือธรรมะ ธรรมะเป็นเทคนิคอันหนึ่ง คนเราต้องมี ทั้ง Technic อันใดแก่วิชาการ ความรู้ และ Technique อันใดแก่วิธีการ การกระทำคนนั้นก็จะเป็น Technician ที่สมบูรณ์ที่สุด ดังที่บิดาวิชา วิชาจารย์และ - สัมภาษณ์ แปลว่าสมบูรณ์ทั้งความรู้และการกระทำ คนเรานั้นเกิดมาเพื่อจะได้ ๔ ประการ คือ ความสุขที่แท้จริง ความเต็มแห่งความเป็นมนุษย์ ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ และมีความรัก สากล เป็นบุตรที่รักของ พ่อ - แม่ ศิษย์ที่รักของ ครู - อาจารย์ ประชาชนที่รักของ ประเทศชาติและของโลกและในที่สุดเป็นสาวกที่รักของศาสนาที่ตนนับถือ

พุทธทาสภิกขุ ธรรมะคุ้มครองโลก คณะเพื่อชวนสงฆ ๒๕๐๘, ๕๐ หน้า.

หนังสือเล่มนี้เป็นเล่มแรกที่พิมพ์ขึ้น เนื่องในวันสิ้นสุดการถือศีลออก เดือนรอมคอน อ.ก. ๑๓๘๘ (พ.ศ. ๒๕๐๘) อยู่ในชุดส่งเสริมความเข้าใจระหว่างศาสนา เรื่อง ธรรมะคุ้มครองโลกนี้ท่านพุทธทาสภิกขุได้บรรยายที่ศาลาอเมริกัน ถนนพหลโยธิน กรุงเทพมหานคร มีสาระสังเขปว่า ธรรมะที่แท้จริงนั้น ก็คือการกระทำที่ตรงต่อวิวัฒนาการของมนุษย์ทุกชั้น - ตอน และอยู่ในฐานะที่จะช่วยโลกได้จริง ถ้าจะเรียกว่า ก็ควรจะเรียกธรรมะ ในลักษณะอย่างนี้ และเราก็ควรจะรับรู้ว่ามีธรรมะเป็นสิ่งที่ช่วยโลกได้แล้ว เราก็จะ

ต้องช่วยกันให้โลกมีธรรมะทำให้โลกมีธรรมะ ธรรมะถึงจะช่วยโลก เพราะฉะนั้นเรา
ต้องหันหน้าเข้าหาธรรมะ คือหันหลังให้วัตถุนิยม แล้วธรรมก็จะคุ้มครองโลก

พุทธทาสภิกขุ ธรรมคุณชีวิต องค์การคำของกุสุลา ๒๕๑๑, ๒๑๐ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยายธรรมของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งแสดง ณ ห้องพุทธศาสตร์และ
ประเพณี สโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๔ กล่าวถึง กิเลสเกี่ยวกับการ
การฟัง ความเป็นบัณฑิต ธรรมคุณชีวิต ชาติและโลกตามความหมายของพุทธศาสนา
การมองสิ่งทั้งปวง กัน ใน ทางสายกลาง มรรค ผล นิพพาน และการถือ -
ศาสนาการถึงธรรมะ

พุทธทาสภิกขุ ธรรมะที่ลานอโศก การพิมพ์พระนคร ๒๕๑๖, ๑๑๕ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมจากคำบรรยาย เมื่อ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๐ ณ ลานอโศก
วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร ท่านได้กล่าวว่า ลานอโศก หมายถึงนิพพาน
พุทธบริษัททุกคนมีหน้าที่ช่วยกันให้พระธรรมให้เป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ นอกจากนั้น
ท่านยังได้กล่าวถึงอุปสรรคในการเผยแผ่ศาสนา ๖ ประการ ได้แก่ การหลงใหลวัตถุ
คิดว่าพุทธศาสนาเป็นอุปสรรคในการพัฒนา ลัทธิคอมมิวนิสต์ ผู้เผยแผ่สนใจเรื่องหลัง
หลายอย่างผิดวิธี เน้นการปฏิบัติกรรมฐานไม่ และ การทำบุญที่ยัง
เข้าใจกันอย่างผิด ๆ

พุทธทาสภิกขุ ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย ธรรมทานมูลนิธิ ไชยา ๒๕๑๖,
๕๐๓ หน้า.

หนังสือเล่มนี้ได้นำรวบรวมคำบรรยายของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งได้บรรยาย ณ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รวม ๑๐ ครั้งด้วยกัน กล่าวถึง ความรู้ ความเข้าใจใน-
พุทธศาสนา การรู้พุทธศาสนาสำหรับการดำเนินชีวิต ทางสายกลางในความหมาย-
ของพุทธศาสนา เราควรสนใจพุทธศาสนาทำไมและอย่างไร พุทธศาสนากับจริยธรรม-

สากล ธรรมะเกี่ยวข้องกับจริยธรรมอย่างไร

พุทธศาสนิกชน นิพพาน สุวิธานน์ ๒๕๐๘, ๒๕๒ หน้า.

ไฉนกล่าวถึงความหมายของนิพพาน ซึ่งทุกคนพยายามจะยกระดับวิญญูญาณของคนให้ถึงนิพพานในที่สุด ทั้งนี้เป็นไปตามกฎแห่งวิวัฒนาการตามแนวความคิดของคาร์ล จิน หรือตามกฎแห่งปัจจัย ๒๔ ประการ ในเทศกาศนา ความน่าอัศจรรย์บางประการของนิพพาน ท่านกล่าวว่า การจะถึงนิพพานนั้นต้องเริ่มต้นด้วยสัมมาทิฐิ ท้ายเดิมเป็นบทความเรื่อง The Come ของ A.C. Albers และแปลโดย สิริวิลาส ซึ่งกล่าวถึงอนันตชีพ (Eternal Life) ความดำรงอยู่ตลอดกาลหรือยิ่งกว่ากาล

พุทธศาสนิกชน แนวการปฏิบัติธรรมในสวนโมกข์ สุวิธานน์ ๒๕๐๐, ๒๐๔ หน้า.

หนังสือเล่มนี้เป็นการรวบรวมหลักปฏิบัติธรรมค่านานาในสวนโมกขพลาราม ซึ่งกล่าวถึง สมาธิภาวนา อุปาทานชั้น ๖ ปัญญาวิมุตติ วิมุตติ ความหมายของคำว่า "ไม่มีอะไร น่าเอา - น่าเป็น ความยึดถืออันสุดท้ายภาวะที่นำไปสู่ความดับสนิท การดำรงความรู้สึกอยู่ควบคู่การปล่อยวาง หัวข้อปฏิบัติที่ครอบคลุมในทุกชั้นปฏิบัติ ความไม่เอาไม่เป็นกับพระรัตนตรัย และความเห็นแจ้งกับอริยสัจสี่

พุทธศาสนิกชน ปรารภถึงชีวิตเมื่อ ๖๐ ปี ธรรมบุญญา ๒๕๐๙, ๙๒ หน้า.

ท่านกล่าวถึงหัวใจของพุทธศาสนาว่าคือสัจธรรม ผู้ใดเข้าถึงธรรมะชั้นย่อม - อยู่เหนือความตาย ถึงพุทธภานิตวา สัจธรรมโคโลภ อเวกชสฺส โมมราช สทา สโต ท่านไฉนกล่าวถึงแนวความคิดของท่านในวันทำบุญฉลองอายุ และกิจที่ทำในวันนั้น จุดหมายปลายทางของชีวิต การประพจน์ให้ถึงจุดหมายนั้น กรรมที่ ๑ และมรรคมีองค์ ๘

พุทธศาสนิกชน บันนุญแต่ยังเด็ก ธรรมบุญญา ๒๕๑๕, ๒๘ หน้า.

ท่านกล่าวว่า แม้แต่เด็กทารกก็ต้องมีสิ่งที่เรียกว่าบรรณธรรม ต้องให้เด็กเข้าใจเท่าที่เข้าใจเขาใจโดยง่ายขอยาว "ไม่มีอะไรจะเป็นไปตามใจเรา ทุก -

อย่างต้องเป็นไปตามธรรมชาติ" ให้เด็กเข้าใจเรื่องการฟังตนเอง รู้จักรักกตัญญู
กับตัวเอง ให้เข้าใจหน้าที่ ธรรมเนียมชอบ การทำความดีเพื่อความดี และที่สำคัญ
ที่สุด บิดา มารดา คนเลี้ยง และครู จะต้องรู้จักอบรมธรรม และสามารถปฏิบัติตาม-
ธรรมะนั้นได้โดย

พุทธทาสภิกขุ พระพุทธเจ้าชนิดที่อยู่กับเราตลอดเวลา นิพพานที่นี่ - ที่นี่ กับ
นิพพานก่อนตายแล้ว ขรรคมุข ๒๔๖๔, ๑๑๐ หน้า.

ท่านได้กล่าวถึงวิธีปฏิบัติให้พระพุทธเจ้าอยู่กับเราตลอดเวลาว่า จะต้องปฏิบัติ
อย่างไร ให้สมกับพุทธภาพที่ว่า ผู้ใดเห็นธรรมะนั้นเห็นตถาคต กล่าวถึงความเข้าใจ
นึกเรื่องนิพพานว่ามีใจเรื่องขามภขามชาติ แต่ต้องเป็นเรื่องที่ปรารถนาที่แท้และเดี๋ยวนี้
และทำให้ได้กับที่แท้และเดี๋ยวนี้ ท่านได้กล่าวถึงธรรมชาติพื้นฐานของจิตว่าเป็นอย่างไร
เราจะรักษาสภาพพื้นฐานนั้นให้ดำรงได้อย่างไร

พุทธทาสภิกขุ แพร่ธรรมอย่างมีหลักการ ขรรคมุข ๒๔๖๕.

หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงหลักการ เผยแผ่พระพุทธศาสนาว่า ผู้เผยแผ่จะต้องมีอุกมกคิ
มีวิธีการที่ดี และมีทุนคือการเสียสละ และต้องสามารถปฏิบัติให้เป็นตัวอย่างได้ นอกจากนี้
การพิจารณาถึงผู้รับการเผยแผ่ด้วยโดยผู้เผยแผ่ จะต้องพิจารณาถึงสถานการณและสิ่ง -
แวดล้อม วัยของผู้รับการเผยแผ่ งานของผู้รับการเผยแผ่ และสิ่งที่เผยแผ่นั้นจะต้อง
เป็นแก่นแท้ของพุทธศาสนา คือ "สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น สัพพะ
ธมมา นาลิ อภินิเวสยา"

พุทธทาสภิกขุ ภัยของพุทธศาสนา คณะเผยแผ่พุทธธรรม ๒๔๐๘, ๓๔ หน้า.

หนังสือเล่มนี้มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า "วิปัสสนากัมมิก" ท่านได้กล่าวว่า คนเข้าใจ
เรื่องสัญญาตักกันผิด ๆ ทำให้คิดว่าพุทธศาสนาเป็นเรื่องไรสาระ เพราะท่านเชื่อใน -
พุทธภาพที่ว่า "เมื่อใดไม่มีการศึกษาเรื่องสัญญาตัก ไม่สนใจ ไม่ปฏิบัติ เมื่อไหร่เนื้อแท้

ของพุทธศาสนาย่อมหมดไป ไม่ให้มีเหลืออยู่" นับว่าเป็นภัยอย่างยิ่งแก่พุทธศาสนา
 ทานโคตรปาวาสัญญาคำหรับฆราวาส จะช่วยให้ได้รับประโยชน์สูงสุดตลอดกาล โดยให้ยัก
 หลัก ๓ ประการ คือ โลกนี้เป็นของว่าง จิตที่ไม่ยึดถืออะไรเป็นจิตว่าง และฉันทา
 พร อมทั้ง เสนอแนะข้อปฏิบัติด้วย

พุทธศาสนิกศุ ภาษาคน - ภาษาธรรม ธรรมบทา ๒๕๑๐, ๔๑ หน้า.

รวบรวมจากธรรมเทศนาพิเศษในโอกาสต้อนรับคณะธรรมจาริกวิภวโนภิกข
 เมื่อ ๔ ตุลาคม ๒๕๐๙ ท่านได้กล่าวว่าภาษามีอยู่ ๒ ภาษา คือ ภาษาคนและภาษาธรรม
 ภาษาคนนั้นเป็นไปทางวัตถุ ทางทางที่รู้สึกได้อย่างคนธรรมดา รู้สึกและอาศัยวัตถุเป็น
 พื้นฐาน สำหรับภาษาธรรมนั้นเป็นไปในทางธรรมที่ไม่เห็นแก่ตัวไม่เนื่องด้วยวัตถุ ผู้มี
 ปัญญาเห็นธรรมเหล่านั้นแล้ว จึงจะพูดเป็นและให้ความหมายเป็น ผู้ที่พูดและเข้าใจเฉพาะ
 ภาษาคนจึงฟังภาษาธรรมชั้นสูง ธรรมในชั้นโลกตรที่จับทุกสิ่งได้จริงนั้นไม่เข้าใจ คนที่
 รู้จักเพียงภาษาเดียวถือว่าเป็นคนประมาทยังไม่รอบจิต ดังพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า
 "อุปปมฺคุโ อโภ อตุเณ อวิคฺคฺหาติ" บัณฑิตย่อมถือเอาประโยชน์ทั้งสองอย่างได้เป็น
 ผู้ไม่ประมาท

พุทธศาสนิกศุ ภูตผีปีศาจในตัวคนในชั่ววาระการและในชั่ววันการ เบื้อง องค์การฟื้นฟู
 พุทธศาสนา ๒๕๑๐, ๖๐ หน้า.

ท่านได้กล่าวว่าธรรมเทศนาเป็นของจำเป็นเพราะเป็นอาหารใจ หากทำให้เป็น
 มนุษย์ที่สมบูรณ์ การบังคับใจตนเองนำไปสู่ความมีใจสูง อันเป็นสมบัติของความเปี่ยมมนุษย์
 การตามใจตนเองเป็นปีศาจแห่งการทำลายล้างทุกสิ่งทุกอย่าง ข้าราชการจะคอร์รัปชั่น
 นักการ เมืองจะทำให้ชาติฉิบหายก็เพราะการตามใจตนเอง ท่านได้แนะนำคนเราจะละ
 การตามใจตนเองได้อย่างไร ฆราวาสธรรม ๔ ประการ คือ ความจริงใจหนึ่ง ความ -
 อกคณหนึ่ง การบังคับใจตนหนึ่ง และการระบายสิ่งชั่วร้ายออกไปจากใจหนึ่ง

พุทธทาสภิกขุ มนุสยของพระเจ้ากับคนของกิเลส ธรรมบูชา ๒๕๑๕, ๕๑ หน้า.

ท่านไคกล่าวถึงความหมายของคำว่ามนุสยและคนว่าคืออะไร ต่างกันอย่างไรบ้าง ทำไมมนุสยจึงเป็นของพระเจ้าและคนเป็นของกิเลส ความหมายของพระเจ้าและพระเจ้า ๒ ประเภท และไคแบ่งพระเจ้าชนิดที่ ๒ คือ พระเจ้าโดยธรรมนาวิฐานเป็น ๔ อย่าง อันใดแก่ ตัวธรรมชาติ กฎของธรรมชาติ หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติและผลของการปฏิบัติตามกฎของธรรมชาตินั้น ท่านไคสรุปไว้ว่า "ถ้าภิกษุทั้งหลายเป็นอยู่โดยชอบแล้ว โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์" เป็นอยู่โดยชอบหมายถึงปฏิบัติตามมรรค มีองค์ ๘

พุทธทาสภิกขุ มนุสยศูนย ธรรมบูชา ๒๕๑๖, ๑๐๔ หน้า.

รวบรวมจากการบรรยายธรรมในโอกาสอบรมศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา ณ ศูนย์มาคาร พญาไท เมื่อ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๐๕ ไคกล่าวว่า โลกนี้มีปัญหามากมาย แต่อาจแก้ไขได้จากเราประพัตติคนให้เป็นมนุสยศูนย คือ ไม่มี under และ over ต้องเป็นคนว่าง โดยอาศัยโพธองค์ ๘ ประการ อันใดแก่ สติ - ความระลึกได้, ธัมมวิจยะ - การเลือกเฟ้นเอาแต่ถูกที่ควร, วิริยะ - ความพากเพียร, ปิตี - ความอิ่มอกอิ่มใจ, บัสนิหิ - ความสงบว่างสบาย, สมาธิ - ความตั้งมั่นอย่างแน่วแน่, และ อุเบกขา - ความปล่อยเฉย นอกจากนี้ยังไคกล่าวถึง Sumnum Bonum หรือสิ่งที่ดีที่สุด ๔ ประการ ไคแก่ ความสุข (Blissfulness) ความเต็ม (Perfection) หน้าที่ (Duty) และความปรารถนาดี (Good will) และไคสรุปว่าให้ดำรงตนอยู่ควาย เป็นอยู่ควายจิตว่าง ซึ่งเป็นส่วนานประเภท Negative

พุทธทาสภิกขุ มรรคเหตุผลของวิญญาน พุทธนิคม เชียงใหม่ ๒๕๕๔, ๖๑ หน้า.

มรรคเหตุผลของวิญญานก็คือวิญญานที่ไคยานการอบรม การศึกษามาแล้วอย่างทั่วถึง มีประสบการณ์ในทุกสิ่งเต็มตามที่ควรรูจนเพียงพอสำหรับการที่จะรู้ว่าจะควรทำอย่างไรกับวิญญานของตนเอง จึงจะไครับผลของความเยือกเย็นไม่รู้จักสิ้นสุด และตนก็กระทำจนไค

รับผลเช่นนั้นมาแล้วอย่างเด็ดขาด วิชาญาณที่หลุดพ้นแล้วจากการห่อหุ้มของอวิชชา
สามารถเป็นผู้นำของวิชาญาณอื่น ๆ ที่ยังไม่หลุด และนำไปสู่ความหลุดพ้นจากอวิชชา อัน-
เป็นการชิงหรือแค้นจำกั๊กเขตของวิชาญาณที่ยังมีภพนั้นเอง

พุทธทาสภิกขุ มหาวิทยาลัยในตัวตน ขรรชมยุธา ๒๕๑๑, ๕๔ หน้า. ✓

ได้อธิบายถึงว่า มหาวิทยาลัยในตัวตนนั้นคืออะไร เป็นสิ่งเกี่ยวกับธรรมะ-
กัมมเมื่อเกี่ยวข้องกับ มหาวิทยาลัยพุทธศาสนาที่แท้จริงนั้นอยู่ที่ตัวคนเรานี่เอง เราจะ
ต้องเรียนรู้จากตัวเราเอง ปฏิบัติและได้รับผลจากการปฏิบัติด้วยตัวของเราเอง ธรรมะ
จึงจะเป็น เครื่องค้ำทุกข้อใจจริง เพราะศกาคบัญญัติไว้ว่า ในกายอันยาวประมาณว่าหนึ่ง
นี้มีพร้อมทั้งสัญญาและใจ อันเราจะเรียนรู้หรือวิจัยสักสิ่งใดอย่างก็ที่สุด

พุทธทาสภิกขุ มองโลกมองชีวิตด้วยสัมมาทิฐิ ขรรชมยุธา ๒๕๑๔, ๗๔ หน้า.

เป็นหนังสือปรารภธรรมชุดอายุ เลบ ๒ กล่าวถึง ธรรมะอำนวยการประโยชน์
ในทุกวิถีทาง กินเหยื่อหรืออาหาร เห็นคนทุกคนเป็นคนเดียวกัน เห็นศาสนาทั้งหลาย
เป็นศาสนาเดียวกัน ความเข้าใจกันและกันนั้นแหละเป็นพระเจ้า จัดโลกให้ผาสุกด้วย
การเมืองไม่ได้ การศึกษาปัจจุบันนี้ไม่ทำให้โลกสันติ ช่วยเหลือกันในทางผิด ไขว่ขาย-
สินเปลืองในทางผิด เหตุแห่งของสงครามอยู่ที่ความเห็นแก่ตัว โลกกำลังเหยียดหยาม
อุมคติ ปรวิฐานสมัยนี้มาจากความเห็นแก่ตัว ศาสนาไม่ใช่อุปสรรคแห่งความก้าวหน้า
ทุกอย่างขึ้นอยู่ที่ตั้งใจจิตไว้ถูกหรือผิด ผู้ที่ตายเสร็จแล้วทั้งแตกอนตาย ทำอุปสรรค กักรู
ให้เป็นประโยชน์ ก็เลลคือ โฟธิ ไขหนามบังหนามอย่างถูกวิธี การเป็นอยู่ชอบก็ทำ
กว้างไม่ให้เป็นทาง สวรรคที่อุปโลกนกันเอาเอง คนก็จริงนั้นมีอยู่ทุกระทุกข์ใด ความสุข
ที่บริสุทธิ์และแท้จริง สิ่งที่น่ากลัวที่สุด เสี่ยงประหลาด วันก็ยิ่งลงไปเท่าไร เรา-
การพยายามถอนตัวออกมาเสียให้ไกลจากโลกะนิตที่บงกคามสายกาของเราก็คือ โลกที่บ้าบอ
ที่สุด จะมาอยู่ในโลกของเราที่เราเห็นว่าดี มีความก้าวหน้าไปในทางที่จะกับทุกสิ่งที่ดีที่สุด
เกิด

พุทธศาสนิกชน ยูโธทางวิญญาณหรือยาที่ซังคเค็คชาคสำหรับจิตที่โหยให้ ธรรมบูชา ๒๕๑๗, ๒๗ หน้า.

ท่านไคกล่าวว่า ยูโธเป็นกิลป์ของการใช้กำลังที่น้อยมากไปทำลายสิ่งที่มีกำลังมหาศาลไค ส่วนยูโธทางวิญญาณก็คล้าย ๆ กัน ก็คือ ใช้ความพยายามหรือการปฏิบัติที่น้อยเพื่อทำลายกิเลสให้เป็นของว่าง ไคกล่าวถึงเทคนิคการใช้ยูโธทางวิญญาณว่าจะต้องทำอะไร เช่น ให้รู้สึกเมื่อมีอารมณ์มากกระทบอายตนะเพียง "สั๊ก" เหมือนคนรูปก็สั๊กแต่ไคเห็น อย่าให้คิดลึกซึ้งมากไปเท่านั้น เป็นต้น การทำงานก็เพื่อวางอย่าไปคำนึงถึงผลที่จะไกรับ ฯลฯ ทำเช่นนั้นไคเท่ากับเราใช้ยูโธทางวิญญาณกำจัดกิเลส ค้นหาอุปาทาน ซึ่งเปรียบเหมือนยักษ์มารที่มีแรงมากไค

พุทธศาสนิกชน รบกับพลาถแลกรรรมะกันพลาถ ธรรมบูชา ๒๕๑๖, ๔๔ หน้า.

หนังสือเล่มนี้ไกรวบรวมจากปาฐกถาของพุทธศาสนิกชน ซึ่งแสดงในที่ประชุมพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ครั้งที่ ๔ ณ กัวดาลัมเปอร ประเทศมาเลเซีย เมื่อ ๑๒ เมษายน ๒๕๑๒ ไคกล่าวว่าโลกปัจจุบันกำลังอยู่ในวิกฤตกาล เนื่องจากคนตกเป็นทาสของวัตถุมากเกินไป โลกกำลังก้าวหนาแต่ทางวัตถุ ไม่มีความก้าวหน้าทางวิญญาณ คนหันหลังให้ศาสนา ธรรมะและพระเจ้า ถ้ามีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมทางวิญญาณ (Spiritual Culture) กันอย่างเพียงพอแล้ว คนเราก็จะมีความรู้ธรรมะหรือคำขอพระเจ้าอย่างเพียงพอ เมื่อนั้นสงครามจะกลายเป็นเรื่องน่าขยะแหยง น่าจะอยาแกลทุกฝ่าย การพยายามแลกเปลี่ยนความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมที่เป็นหัวใจของศาสนาจริง ๆ เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับสันติภาพของมนุษย์ในปัจจุบัน เพราะศาสนาทุกศาสนาเป็นศาสนาเกี่ยวกันโดยแท้ จะต้องพยายามแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมทางวิญญาณ แม้ขอะแห่งการรบเกิดขึ้น ซึ่งเป็นวิธีเดียวที่จะทำให้คนเกิดความเห็นแจ้ง โดยตลอดขึ้นมาไคว่า "เรามีพระเจ้า และเป็นพระเจ้าองค์เดียวกันทุกคน เป็ลูกของพระเจ้าที่แท้จริง"

พุทธทาสภิกขุ เลื่อนชั้นตัวเองในชีวิตนี้ ธรรมบุรุษ ๒๔๙๙, ๗๒ หน้า.

หนังสือเล่มนี้เป็นปรารภธรรมชุดอวายุ เล่ม ๓ กล่าวถึงความเข้าใจชั้น
ถูกทองในเรื่องภูมิทั้งสี่ ความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องทุกข์คติ สุขคติ ความเข้าใจ
อันถูกต้องในสายทางของจิตใจ ความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องพึ่งตัวเอง ความเข้าใจ
ถูกต้องในสภาพการณ์ พระศาสนา สภาพการณ์เกี่ยวกับคนในวัด สภาพการณ์เกี่ยวกับ -
การแก้ไข สภาพการณ์เกี่ยวกับการศึกษาทางวัด สภาพการณ์ที่ศาสนาเป็นบริวารการเมือง
สภาพการณ์พระศาสนาเวลานี้พึ่งไม่ได้ การเผยแผ่ชนิดที่ทำให้คนเกลียดศาสนา ความ -
เข้าใจถูกต้องต่อตัวเทพของศาสนา การเข้าใจความหมายของศีลจริง การเข้าใจความ
หมายของสมาธิจริง ไตรสิกขามีในทุกศาสนา การไม่เข้าใจตัวศาสนา การไม่รู้จักผล
ของศาสนา ผลของศาสนาคือความเป็นพระอรหันต์ ผลของศาสนาที่ทุกคนหวัง ผลที่
เห็นสิ่งทั้งปวงเป็นความจริง การจัดการด้วยอายุที่กำลังมีอยู่นี้

พุทธทาสภิกขุ โลกขาดแม่เพราะการศึกษา การพิมพ์พระนคร ๒๕๑๓, ๕๖ หน้า.

หนังสือเล่มนี้พิมพ์ขึ้นเผยแพร่ในโอกาสวันครบอายุ ๖๔ ปีบริบูรณ์ของพุทธทาสภิกขุ -
เมื่อ ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๑๓ มีสาระสังเขปว่า โลกกำลังหมุนไปในทางวัตถุนิยม หมายถึง
ว่า คนไปหลงไหลในวัตถุจนคิดแผนแผน เหมือนกับยาเสพติดและทนกล่าว่า โลกทุกวันนี้
เหมือนกับกำลังไปมีมารคา เพราะมีแต่แม่ที่เต็มไปด้วยธุระการงานต่าง ๆ มากมายขึ้น
ความเป็นแม่มีความหมายน้อยลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็เป็นที่รักการของลูกน้อยลง
เพราะเดี๋ยวนี้การศึกษาสัมพันธ์กันวันแม่กับลูกนั้นเปลี่ยนแปลงไปมาก ตั้งแต่วัยเรียนอนุบาล
พ่อแม่ไม่มีเวลาเลี้ยงหรือว่าที่จริงก็คือ ไม่อยากจะเลี้ยง ทำให้ความกตัญญูแก่เวที่หายาก-
ขึ้น การเรียนในโรงเรียนอนุบาล ก็มีการสนุกสนานมาก คุณธรรมที่ละเอียดอ่อนก็ซึมซาบ
เข้าไปไถยาก เพราะแม่ไม่ได้นับดวงวิญญาณของลูกมากมายเหมือนสมัยก่อน เพราะเขา
ไถ่จากความเป็นมารคาไปเป็นแม่ ละจากความเป็นแม่ไปเป็นผีเสื้อ คือแต่งตัวสวย ๆ
เราจะแก้ไขได้โดยให้มีธรรมะแม่แต่ในบ้านเรือน ไม่เป็นทาสของวัตถุ อย่ายึดมั่นถือมั่น
ลดความเห็นแก่ตัวลง

พุทธทาสภิกขุ วิธีแก้ปัญหาครอบครัว โรงพิมพ์กุสุมา ๒๕๑๓, ๑๒๙ หน้า.

กล่าวถึงการศึกษาในปัจจุบันมุ่งการกินดีอยู่ดี เร่งการไร้ทรัพยากรธรรมชาติ เทคโนโลยีถูกใช้เป็นเครื่องมือของความเห็นแก่ตัว ถึงในปัจจุบันมีสภาพวิฤตกรรมมากขึ้น มีทั้งโลก โกรธ หลง และความเห็นแก่ตัว ทานใดกล่าวมรณวาสกับพุทธทาสภิกขุ อันได้แก่ พระวินัยและพระสูตร ซึ่งจะตัดสินว่าอะไรดีอะไรถูก เรียกว่า โศกมสูตร ๔ ประการ ทานใดสรุปว่า ต้องพยายามทำตนตาม motto ที่ว่า Plain Living high thinking

พุทธทาสภิกขุ วิธีชนะความตาย (ธรรมะกึ่งดาประจำใจ) ชรรณบุชา ๒๕๑๑, ๓๔ หน้า.

จากหัวข้อธรรมะที่ว่า "อุณหิสสุ วิชโย ชมโม โลเก อนุกตโร" ความว่า ธรรมซึ่งเป็นเหมือนดาประจำใจนั้นป็นอยู่ในโลกนี้ หมายถึงธรรมะซึ่งสามารถจะป้องกันอันตรายได้ แม้กระทั่งความตาย การป้องกันความตายนั้นมีอยู่ ๒ ความหมาย คือ อย่าให้ตาย ก่อนอายุขัยหนึ่ง และไม่ให้ความตายโดยประการทั้งปวงหนึ่ง พุทธศาสนิกชนเป็นการตายทางร่างกาย และการตายทางวิญญาณ ซึ่งการตายโดยทางวิญญาณนั้น ก็คือตายจากคุณความดี ผู้ที่ละเลยต่อหน้าที่จะต้องได้รับโทษคือความทุกข์หรือความตาย ผู้ใดเป็นผู้สะอาดก็ไม่มีใครที่จะตำหนิได้ ไม่มีสิ่งทีตนเองจะตำหนิตนเองได้ ไม่มีสิ่งแม้แต่เทวดาที่มีฤทธิ์พิศดารพิศัย ก็ไม่อาจติเตียนได้ เป็นคนสว่าง คือ มีความบริสุทธิ์จากความทุกข์เป็นอย่างไร เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างไร ความดับสนิทไม่เหลือจากทุกข์เป็นอย่างไร ผู้ใดเป็นผู้มีความสะอาด สว่าง และสงบครบถ้วนทั้งสามประการนี้ เรียกว่าเป็นพุทธบริษัทเต็มตัว สามารถที่จะทำลายและหัวเราะมัจจุราชได้ ความตายเป็นสิ่งที่หนีได้ลืไปเขามารอเฉพาะหน้าบุคคลผู้มีธรรมะเป็นดาประจำใจดังนี้

พุทธทาสภิกขุ | สวนอุสม สวนอุสมมูลนิธิ ๒๕๑๓, ๘๖ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมมาจากโอวาทของพุทธทาสภิกขุที่ได้แสดง ณ สวนอุสมมูลนิธิ ในโอกาสต่าง ๆ กัน กล่าวถึง ความทุกข์ว่าเกิดจากจิตอวิชชา บ่อเกิดของทุกข์ และการถึงพระนิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้ อันเป็นการดับกิเลสขั้นสุดท้าย

พุทธทาสภิกขุ | สันติลลิตะธรรม, คณะธรรมทาน ๒๕๑๖, ๔๗๔ หน้า.

รวบรวมมาจากคำบรรยายภาควิชาปรัชญาประจำวันเสาร์ ณ สวนโมกขพลาราม ประจำปี พ.ศ. ๒๕๑๔ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าชนิดที่อยู่กับเราใกล้ตลอดเวลา นิพพานที่นี้กับนิพพานที่ตายแล้ว มนุษย์ของพระเจ้า-กษัตริย์ของกิเลส ศาสนามีเพียงศาสนาเดียว แนวการ เรียนพุทธศาสนา การหลงเอาศีลธรรมและอื่น ๆ มาเป็นศรัทธา อภิธรรมแท้และอภิธรรมสาวเกิน และการอธิบายความหมายของพุทธศาสนาในแง่ต่าง ๆ เช่น พุทธศาสนาในแง่ศาสนา พุทธศาสนาในแง่สังคมวิทยา และพุทธศาสนาในแง่ประวัติศาสตร์ เป็นต้น

พุทธทาสภิกขุ | สิ่งที่ชาวโลกขาดแคลน พุทธนิคม เชียงใหม่ ๒๕๑๐, ๖๔ หน้า.

ทุกวันนี้เรามีแทบทุกอย่าง แต่ยังขาดสิ่งที่ทำให้ไม่เกิดทุกข์ ธรรมชาติสร้างคนในโลกนี้ให้เป็นคน ๆ เดียวกัน แตกคนไม่คอยจะยอมรับความจริงชัด การศึกษาที่ปราศจากความเข้าใจอันถูกต้องในความจริงของธรรมชาตินั้น กลายเป็นเครื่องทำลายโลก จะต้องอาศัยตัณหาฆ่าตัวต้งหา อาศัยความโลภมาความโลภ ทำนองเดียวกับเอา - หนามบังหนาม

พุทธทาสภิกขุ | สิ่งที่เรายังเข้าใจกันไม่ได้ กิริพัสดุ ๒๕๑๔, ๕๐ หน้า.

กล่าวว่ามีหลายสิ่งที่เป็นอุปสรรคแก่การเข้าใจธรรมะในพุทธศาสนา ทั้งนี้เนื่องจากการไม่เข้าใจความหมายที่ถ่องแท้ของคำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น หลักธรรมขั้น - โลกุตรนั้น ไซ้เป็นข้อปฏิบัติแก่สมรวาสในชีวิตประจำวันใดหรือไม่ อภิธรรมปิฎกบาลีนั้น ไม่ใช่พุทธวจนะและไต่ถว้ถว้ถึงตัวท่านเองว่า เป็นเพียงวลีหนึ่งในพุทธทศพเท่านั้น กล่าวของทานอาจผิดหรือถูกก็ไต่ถว้ถว้เชื่อ ขอให้ไตร่ตรองดูก่อนและ และท่านยินดีรับฟังคำกล่าวตักเตือนเสมอ

สวนอกุม มุลนินิ สิ่งที่เรายังสนใจกันต่อไป องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนา ๒๕๑๐, ๓๒ หน้า.

รวบรวมจากปาฐกถาซึ่งพุทธศาสนิกชนได้แสดงในที่ประชุมใหญ่ขององค์การ - พุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ณ พุทธสถาน เชียงใหม่ เมื่อ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๐ ท่านกล่าววาทะที่แล้ว ๆ มา เราสนใจตัว "ธรรมะ" กันต่อไป เพราะสนใจกันแต่ในเรื่องวรรณคดี ปรัชญาและจิตวิทยา แต่หาใครสนใจในเรื่องของการปฏิบัติไม่ สนใจแต่เรื่อง การกำเนินการและการประสานงานในการประกาศธรรมะราวกับเราเป็นพระอรหันต์ ซึ่งที่ประกาศออกไปจึงไม่ใช่ตัวพุทธศาสนาแท้ เราจะต้องประชุมกันเพื่อหาวิธีแปรรูปของเรื่องที่เป็นปรัชญา จิตวิทยา ใหมมาเป็นปฏิบัติที่คนในสมัยนี้จะปฏิบัติได้จริง ๆ

สวนอกุม มุลนินิ สิ่งที่จะช่วยได้ ธรรมบูชา ๒๕๑๓, ๒๓ หน้า.

กล่าวว่าปัจจุบันนี้มีคนเป็นโรคประสาทกันมากขึ้น มีคนวิ่งเข้าหาธรรมะเพื่อให้ธรรมะช่วยยามที่มีความทุกข์ร้อน ทั้ง ๆ ที่ไม่เคยสนใจธรรมะปฏิบัติธรรมะก่อน นับว่าเป็นการไม่ยุติธรรมแก่ธรรมอย่างยิ่ง คือ ไม่ให้ธรรมะ (เรียนและปฏิบัติ) มีแต่คิดจะเอาจากธรรมะ คือ ให้ธรรมะช่วย ความไม่ยุติธรรมอีกประการหนึ่งก็คือ ความไม่สำเร็จในการปฏิบัติธรรม เพราะไม่รู้จักละอาย ไม่รู้จักตัวและไม่รักธรรมะจริง ๆ เพราะว่าแตกปากไม่โคปฏิบัติจริง ๆ เป็นคนไม่กลัวความทุกข์ ไม่ละอายต่อบาป ไม่กลัวบาป แม้แต่การทำบุญก็ไม่เข้าใจใหญ่ หวังผลประโยชน์ที่จะได้จากการทำบุญมาก ๆ เป็นการค้ำกำไรเกินควร ไม่ค้ำกิเลส ถ้าเราทำบุญเพื่อทำลายความเห็นแก่ตัวนั้นแหละจึงจะเป็นประโยชน์แก่ตนและสังคม เมื่อหนุ่ม ๆ แรก ๆ นี้ไม่ศึกษาธรรมะเลย แล้วจะมาให้ธรรมะช่วยก่อนตายนี้ ธรรมะช่วยไม่ทัน เป็นเรื่องสุดที่ช่วยได้

พุทธศาสนิกชน | อิทัปปัจจยตา ธรรมทานมุลนินิ ๒๕๑๖, ๔๒๑ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมจากคำบรรยายของพุทธศาสนิกชน ซึ่งบรรยาย ณ สวนโมกขพลาราม ประจำวันเสาร์ ระหว่างภาคมาฆบูชา ประจำปี ๒๕๑๕ ไคลยถึงความหมายและความสำคัญของอิทัปปัจจยตา และการนำเอาอิทัปปัจจยตาไปใช้ในฐานะต่าง ๆ เช่น อิทัปปัจจยตา

ในฐานะธรรมะ วิถีปัจจัยตาในฐานะสิ่งที่มวลชาวสต้องเรียนรู้และปฏิบัติ และวิถีปัจจัยตาในฐานะเป็นปัจจุสมุขนาหนาแบบ เป็นคน

พุทธทาสภิกขุ | โอสาเรตัพพรหม การพิมพ์พระนคร ๒๕๑๓, ๕๖๒ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมคำบรรยายในวันเสาร์ระหว่างวิสาขบูชา ปี ๒๕๑๔ กล่าวถึงหลักปฏิบัติเกี่ยวกับ สรณคมน์ สมาธิ ทานบริจาค ศีลวัตร สติปัญญา วิพทาน กรรณและการสิ้นธรรม ไตรลักษณ์ และโลกุตระธรรม อันเป็นภาวะของจิตที่อยู่เหนือโลก คนเราจะคิดโลก ๓ ประการคือ กาม รูป และอารมณ์ที่บีบกันจิตใจในส่วนลึก

พุทธศาสนา - พระสูตร

พุทธทาสภิกขุ | สังการตารสูตร พิมพ์ครั้งที่ ๒ ธรรมทานมูลนิธิ ๒๕๑๑, ๑๓๖ หน้า.

สังการตารสูตรเป็นคัมภีร์ของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เป็นหนึ่งในเก้าคัมภีร์ที่สำคัญ พุทธทาสภิกขุ ได้แปลมาจากต้นฉบับภาษาบาลี เรียบเรียงโดยศึกษาขั้นต้น เป็นภาคที่ ๔ กล่าวถึงโทษของการกินเนื้ออันเป็นอุปสรรคแก่การปฏิบัติเพื่อวิมุกติ

พุทธศาสนา - พระอภิธรรม

พุทธทาสภิกขุ | อภิธรรมคืออะไร การพิมพ์พระนคร ๒๕๑๔, ๑๒๐ หน้า.

หนังสือเล่มนี้พิมพ์แจกในงานอายุครบ ๖๐ ปี ของปัญญานันทภิกขุ แห่งวัดชลประทานรังสฤษฎ์ รวบรวมมาจากธรรมบรรยายภาคามัญชา ซึ่งพุทธทาสภิกขุ แสดง ณ ส่วนโมกขพลาาราม เมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๑๔ ความว่า อภิธรรมมี ๒ ส่วน คือ ส่วนจริงแท้ส่วนหนึ่ง กับ สดวกเกินหรือเพี้ยนอีกส่วนหนึ่ง ส่วนแรกคือธรรมะกับวินัย อีกส่วนหนึ่งคืออภิธรรมกับอภิวินัย พระโศคนัน พระสัทธาคามี พระอนาลาบี พระอรหันต์ทั้ง ๔ พวกนี้ พุทอภิธรรมไม่ได้เลย ดังนั้นจึงเห็นพระอรหันต์ทุกองค์โดยไปครองรู้อภิธรรม พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ถ้าภิกษุทั้งหลายเหล่านี้อยู่โดยชอบโลกไม่วางจากพระอรหันต์" อยู่โดยชอบก็คือ ความสุข หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ อย่าให้เกิดตัวกู - ของกู เท่านั้น

ธรรมคือการปฏิบัติ อภิธรรมคือปฏิบัติ อภิธรรมแท้ ๆ คือความว่าง ไม่มีข้างบน ไม่มีข้างล่าง ไม่มีซ้าย ไม่มีขวา ถ้าเราเข้าใจอภิธรรมจริงเราก็เข้าใจสัจธรรม

พุทธศาสนา - พินิจ

พุทธทาสภิกขุ กิจจำเป็นกณณภาวนา ขรรณมูชา ๒๕๑๗, ๔๐ หน้า.

กล่าวถึงกิจที่ผู้เตรียมตัวเบื้องต้นจะปฏิบัติกับพื้นฐาน เช่น การแสดงอาบัติและรับศีล การสวดพุทธคุณ ขรรณมูชา สังฆคณ และการแผ่เมตตาให้ตัวเอง เป็นต้น นอกจากนี้ กล่าวถึงการเตรียมตัวขั้นที่สองของการปฏิบัติกรรมฐาน เช่น การเลือกสิ่งแวดล้อม เป็นต้น และกล่าวถึงการเจริญสมาธิภาวนาโดยตรง

พุทธศาสนา - รวมเรื่อง

พุทธทาสภิกขุ การก่อกำเนิดที่ไม่เลือกชั้นตนเอง องค์การคำของกुरुสภา ๒๕๑๕, ๒๔๔ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมจากธรรมบรรยายของพุทธทาสภิกขุ ในโอกาสต่าง ๆ กัน กล่าวถึง วิธีการปฏิบัติตนให้พ้นทุกข์ตามหลักในพุทธศาสนา มนุษย์เกิดทุกข์เพราะความโลภนันทาชนิด การฝึกปฏิบัติให้พ้นจากความโลภ และกล่าวถึงว่า ถ้าคนเข้าใจสภาพการไม่ยึดมั่นถือมั่น เมื่อนั้นก็จะไม่มีศาสนา แต่จะมีศาสนาที่เรียกว่า ศาสนาสากลหรือไม่มีศาสนา

พุทธทาสภิกขุ การไหว้ทิศอย่างอารยชนหรือทิศธรรม ขรรณมูชา ๒๕๑๘, ๒๐๐ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมคำบรรยายของพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับทิศหก ไก่กล่าวถึงหลักปฏิบัติต่อทิศทั้งหก ตั้งแต่คำสู่จนถึงสูงสุด จึงเหมาะสำหรับทุกคนทุกวัย การรู้จักนำเอาไปใช้ให้เกิดประโยชน์ อันเป็นเป้าหมายของการรู้จักทิศที่ถูกต้อง และจุดหมายปลายทางของชีวิตมนนยวาทจะดำเนินไปอย่างไร

พุทธทาสภิกขุ ชุมนุมข้อกถิศาละเขตของพุทธทาสภิกขุ ธรรมทาน ไชยา ๒๔๔๕,
๒๖๑ หน้า.

เป็นหนังสือที่รวบรวมบทความของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งได้เกยตีพิมพ์ในวารสาร
"พุทธศาสนา" มาแล้ว มีทั้งหมด ๔๐ เรื่องด้วยกัน กล่าวถึงแนวทางอันควรประพฤติ
ของพุทธศาสนิกชน การสังคายนาพระไตรปิฎก ความประพฤติของสงฆ์ การศึกษาของ
สงฆ์ แนวการปฏิบัติธรรม การบูชาศาสนาในวันสำคัญของศาสนา การเผยแผ่พุทธศาสนา
และศาสนาสำหรับทุกคนหรือความไม่มีศาสนา

พุทธทาสภิกขุ ชุมนุมปาฐกถาชุดพุทธธรรม คณะธรรมทาน ไชยา ๒๔๔๘, ๒๕๓ หน้า.

ได้กล่าวถึงวิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม กล่าวถึงวิธีการที่จะเข้าถึงธรรมะของ
พระพุทธเจ้า ซึ่งจะต้องอาศัยการมองภายใน ซึ่งไม่อาจสัมผัสได้ด้วยตา ความสงบ
คือพุทธธรรม กล่าวถึงชนิดหรือชั้นของความสงบ ความเข้าใจเกี่ยวกับความสงบ และ
ทำไมความสงบอื่นนอกจากความสงบไม่มี และภูเขแห่งวิถีพุทธธรรม กล่าวถึงอุปสรรค
ของการเข้าถึงพุทธธรรม ซึ่งได้แก่ตัวตัวตนของเรานั้นเอง เป็นสิ่งสำคัญที่สุด และ
ความเข้าใจผิดในพระรัตนตรัยเป็นลำดับถัดมา

พุทธทาสภิกขุ ชุมนุมเรื่องยาวของพุทธทาส คณะธรรมทาน ไชยา ๒๕๐๐, ๔๕๐ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมถ้อยบรรยายธรรมของพุทธทาสภิกขุไว้ ๕ เรื่องด้วยกัน
เป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมะ ว่าด้วยการปฏิบัติ ผลของการปฏิบัติ ความเข้าใจผิดในการ
ปฏิบัติหลักพุทธศาสนา ซึ่งราวถึงกึ่งกลางหนึ่งได้รวบรวมขึ้นตามความเข้าใจของตน และ
เรื่องราวเกี่ยวกับสวนโมกขพลารามในระยะสิบปีแรก ท้ายเล่มมีดัชนีหัวเรื่องไว้ด้วย

พุทธทาสภิกขุ ชุมนุมเรื่องสั้นของพุทธทาส พิมพ์ครั้งที่ ๒ คณะธรรมทาน ไชยา
๒๔๔๖, ๑๔๕ หน้า.

กล่าวถึงการศึกษาศาสนาวิธีดี ความเข้าใจในพุทธศาสนาที่ถูกต้อง
ความกตัญญูของดวงใจ นิพพาน - จุดปลายทางของชีวิต มัคคุเทศก์ของวิญญาน

ปัญหาที่ยากเกี่ยวกับการถือพระรัตนตรัย ฤทธิ - ปาฏิหาริย์ พระพุทธคุณ อานาปานสติ กานติภาพอยู่ที่ไหน จะมีชีวิตอย่างไรจึงจะไม่ขาดทุน และธรรมะกับชีวิตของเรา

พุทธทาสภิกขุ กัฏฐ - ของกุ สุวิธานน์ ๒๕๐๙, ๓๕๕ หน้า.

กล่าวถึง พุทธศาสนากับการปฏิบัติของพุทธบริษัทในปัจจุบัน ความมุ่งหมายของพุทธศาสนา หลักสำคัญของพุทธศาสนาคือ กัฏฐ - ของกุ วิธีการที่จะดับกัฏฐ - ของกุ ให้หมดไป สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น คือ สมาธิ ปัญญา อานาปานสติ ทางดัดของทุกคนและเทคนิคของการดับกัฏฐ - ของกุอย่างสิ้นและง่ายที่สุด ซึ่งจะนำไปสู่สันติสุขของมนุษยชาติทั้งส่วนสังคและส่วนปัจเจกหมดไป

พุทธทาสภิกขุ ตุลาการภิธรรม ธรรมทานมูลนิธิ ไชยา ๒๕๑๙, ๔๘๙ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นตุลาการ ประจำปี ๒๕๔๔ และ ๒๕๐๐ กล่าวถึง ใจความสำคัญในพุทธศาสนา การเจริญสมาธิและวิปัสสนาทั้งแบบธรรมชาติและแบบเทคนิค ตุลาการในทัศนะของพุทธศาสนา ศีลธรรมกับศาสนา กรรมกามหลักในพุทธศาสนา วัฏฏนิยมและธรรมนิยม และผลของการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องคือ นิพพานอันเป็นที่สุขแห่งโลก

พุทธทาสภิกขุ ธรรมะกำมือเกี่ยวที่จ้งเป็นสำหรับทุกคน สุวิธานน์ ๒๕๑๑, ๓๒๕ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยายอบรมผู้พิพากษา ประจำปี ๒๕๑๑ กล่าวถึงความจำเป็นที่จะต้องมืธรรมะ ธรรมะกับอธรรม ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น บรรณธรรม บรรณสุข และบรรณกุ ธรรมะที่เป็นหลักสำหรับมนุษย์ ธรรมะรวมระหว่างศีลธรรมกับศาสนา และธรรมะที่เป็นอุกมการของตุลาการ

พุทธทาสภิกขุ อภิสระแหวกแนว องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนา ม.ป.ป., ๘๙ หน้า.

รวมธรรมบรรยายของพุทธทาสภิกขุ ๕ เรื่องด้วยกัน กล่าวถึง สิ่งที่เรายัง
เข้าใจกันไม่ได้ อันได้แก่หลักธรรมะในพุทธศาสนาที่ชาวพุทธยังเข้าใจไม่ถ่องแท้
๕ ประการ พระอริยเจาที่ยังเสพงามควบจิตว่าง จิตว่างไม่มีในพระไตรปิฎกจริงหรือ
ซึ่งหลายท่านกล่าวว่จิตว่างไม่มีในพระไตรปิฎก แต่พุทธทาสภิกขุว่า อภิสระแหวกแนว
กล่าวถึงวัตถุของอภิสระ และอภิสระชนิดที่ไม่ใช่พุทธวจนะหัวใจของพุทธศาสนา อัน
ได้แก่ปัจจุสมุปบาท ซึ่งกล่าวถึงหลักของปัจจุสมุปบาท ๑๑ ประการ

พุทธทาสภิกขุ ปัญหาที่ทกคนควรรำมาชบถิก โรงพิมพ์กุสุมา ๒๕๑๙, ๑๕๖ หน้า.

รวมธรรมบรรยายของพุทธทาสภิกขุ ๘ เรื่องด้วยกัน กล่าวถึงปัญหาข้อแรกของ
มนุษย์คือเกิดมาทำไม ความเป็นมรรวาสตามหลักพุทธศาสนา ธรรมะสำหรับมรรวาส
มรรวาสธรรมที่เป็นเครื่องมือให้หลุดพ้น ความสุขและความทุกข์ของมรรวาส และธรรมะ
รวมสำหรับมรรวาสและบรรพชิต ทั้งในระดับต่ำ ระดับกลาง และระดับสูงสุด

พุทธทาสภิกขุ พุทธจริยธรรม ธรรมทานมูลนิธิ ไชยา ๒๕๑๖, ๔๔๙ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยาย ซึ่งบรรยายแกุ่ผู้ที่อยู่ในวงการศีกษา เช่น ครู
อาจารย์ และนิสิตมหาวิทยาลัยต่าง ๆ กล่าวถึงความเข้าใจในหลักจริยธรรมว่ามีเพียง
แนวเดียวเท่านั้น การนำจริยธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน อุปสรรคและ-
กัฏฐของจริยธรรม การชำระและรักษากจริยธรรม และกฎตามนัยแห่งพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุ บทกถธรรม ธรรมทานมูลนิธิ ไชยา ๒๕๑๙, ๕๒๔ หน้า.

รวมธรรมบรรยาย ๒ ภาคคือ ภาคแรก รวบรวมจากการอบรมภิกษุและนิสิตมหิดล
ระหว่าง ๒๔ มีนาคม ถึง ๒๕ เมษายน ๒๕๑๖ กล่าวถึงหลักในการปฏิบัติธรรมที่จะนำ
มาใช้ในชีวิตของมรรวาส เช่น การปฏิบัติธรรมคือการทำงาน การมีธรรมะให้ทันกับ
เวลา ธรรมกับสิ่งที่เรียกว่าชีวิต และโลกยังมีสันติภาพได้ทุกคนทุกสมัยที่ยังมีธรรมะ

อยู่ในโลกเป็นต้น ภาคผนวก รวบรวมบรรยายซึ่งอบรมพระภิกษุนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ระหว่าง ๒๒ เมษายน ถึง ๑ พฤษภาคม ๒๕๑๗ กล่าวถึงหลักธรรมทั่ว ๆ ไป ที่ทุกคนควร
รู้จักและนำมาปฏิบัติ เช่น หลักธรรมที่ทุกคนควรรู้จัก ผู้ที่ทวงที่ทุกคนควรรู้จักและเชื่อฟัง
และอันตรายที่ทุกคนควรรู้จัก เป็นต้น

พุทธศาสนิกชน รวมปาฐกถาพระราชชัยกวี กลุ่มศึกษาพุทธศาสนาและประเพณีสโมสรนิสิต
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๐๕, ๑๑๐ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมจากปาฐกถาของพุทธศาสนิกชน ซึ่งแสดง ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
กล่าวถึง การสอนธรรมะในมหาวิทยาลัย ในด้านความมุ่งหมาย เนื้อหา วิธีสอนและ
ผู้สอน เปรียบเทียบธรรมะในพุทธศาสนาและ God ในคริสต์ศาสนา ความจำเป็นที่
ทุกคนจะต้องมีธรรมะและธรรมะชนิดที่ทุกคนควรมี

พุทธศาสนิกชน วิถีปฏิบัติธรรมทางโลก องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนา ม.ป.ป., ๒๓๗ หน้า.

รวมบทความของพุทธศาสนิกชนไว้ ๔ เรื่อง กล่าวถึงการเชื่อในสิ่งที่มีใช้พุทธศาสนา
ของชาวพุทธ ความมุ่งหมายของพุทธศาสนา การแก้ไขสิ่งที่ชาวพุทธยังเข้าใจผิดใน
พุทธศาสนา การเกิดและการดับของอสังขาร พุทธธรรมที่จะช่วยในหลุดพ้นจากความทุกข์
โอกาสของการดับทุกข์ทางใจ ซึ่งถ้าทำไ้จะทำให้จิตกลับไปยังสภาพจิตเดิมหรือจิตประภัสสร

พุทธศาสนิกชน หลักพุทธธรรม ศิริพัทธ์ ๒๕๐๘, ๒๖๕ หน้า.

รวบรวมจากการบรรยายธรรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา ประจำปี ๒๕๐๘ ไล่กล่าวถึง
ศีลธรรมในหลักพุทธศาสนา ปรัชญาของศีลธรรม หลักที่จะพิจารณาว่าอะไรคือศาสนา
หลักสำคัญพื้นฐานและหลักสำคัญขั้นสูงในพุทธศาสนาและการตอบปัญหาเรื่องมิติที่ ๔

พุทธศาสนิกชน, อุกมคติแก้ปัญหาใดทุกชนิก องค์การ ศาครุสภา ๒๕๑๗, ๑๔๘ หน้า.

กล่าวถึง เกิดคสำหรับมาราวาสที่จะเข้าถึงธรรมะ เรื่องสัญญาและการบรรลุ
มรรคผลสำหรับมาราวาส ทิศทางที่มาราวาสจะต้องเดินไป ทั้งในเรื่องของการทำมาหากิน
และการความสว่างไสวทางวิญญาณ และอุกมคติที่ควรมีต่อทิศหก เพื่อเป็นแนวทางที่จะ
บรรลุถึงนิพพานในที่สุด

พุทธศาสนิกชน, อุปสรรคของการเลื่อนขั้นตนเอง โรงพิมพ์คุรุสภา ๒๕๑๔, ๒๓๘ หน้า.

กล่าวถึง มหาวิทยาลัยในตัวเองว่า คนเราสามารถเรียนรู้ธรรมะได้ในร่างกาย
อันยาวหนึ่งวันเอง อุปสรรคของการเข้าถึงธรรม ความเข้าใจผิดภิกษุศาสตร์เป็น
เรื่องไรสาระและเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา รวมทั้งความหลงใหลวัตถุและลัทธิคอมมิวนิสต์
อุปสรรคที่บั้นอยู่ในคำพูด คือ การตีความในคำสอนของศาสนาแต่ละศาสนาผิดไป ตาม -
ความเข้าใจของตนเอง อันทำให้ความหมายผิดเพี้ยนไปจากความหมายเดิมของศาสนา
นั้น ๆ

พุทธศาสนา - กัมพู

พุทธศาสนิกชน, คำบรรยายหลักพุทธศาสนาว่าควยวิชาที่นอกว่อะไร เป็นอะไร ธรรมทาน
มูลนิธิ ไชยา ๒๕๑๑, ๒๕๖ หน้า.

เป็นการรวบรวมธรรมบรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษาประจำปี ๒๕๑๑
กล่าวถึงใจความสำคัญทั้งหมดของพุทธศาสนา ไตรลักษณ์ ไตรสิกขา อุปาทาน ๘
สมาธิ วิปัสสนาทั้งตามธรรมชาติและตามหลักวิชา อริยบทกลกับการละกิเลส
พุทธศาสนากับคนทั่วไป และตุลาการความอุกมคติในพุทธศาสนา

พุทธศาสนา - กิลป

พุทธทาสภิกขุ ภาพพุทธประวัติจากหินสลัก จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในการอุปสมบทของ
ภิกษุบุญธรรม สุนทรวาทิ ๒๕๐๘, ม.ป.บ., ภาพประกอบ.

เป็นหนังสือที่รวบรวมภาพพุทธประวัติจากหินสลักยุคก่อน มีพระพุทธรูปในอินเดีย
ราวปี พ.ศ. ๓๐๐ - ๗๐๐ ภาพเหล่านี้พุทธทาสภิกขุ ได้อายมาจากพิพิธภัณฑ์ในอินเดีย
และให้พระภิกษุในสวนโมกขพลารามนั้นจำลองด้วยปูนปลาสเตอร์ นำมาประดับภายใน
นอกราการโรงพยาบาลทางวิญญาน ที่สวนโมกขพลาราม มีทั้งหมด ๔๖ ภาพ ภาพที่ ๑
ถึงภาพที่ ๒๗ เป็นภาพที่ใช้สัญลักษณ์ ตั้งแต่ภาพที่ ๒๘ - ๔๔ เป็นภาพพุทธประวัติที่
สมบูรณ์แบบอย่างในปัจจุบันทั่วไป และภาพที่ ๔๕ เป็นภาพสลักจำลองซึ่งเป็นยอด
หอรพบนเรือ (ถึงน้ำ) ข้างโรงพยาบาลทางวิญญาน

พุทธศาสนา - หัวข้อธรรม

พุทธทาสภิกขุ ความสุขของมรรวาส ชาวพุทธมูลนิธิ ๒๕๑๕, ๓๒ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยายอบรมพระภิกษุนิสิตบวชภาคฤดูร้อน ๒๔ เมษายน ๒๕๑๓
กล่าวถึง ความสุขของมรรวาสนั้น มี ๓ ระดับ ธรรมะที่เป็นเครื่องช่วยให้มรรวาสเกิด
ความสุข ๘ ประการ อันใดแก สัจจะ ทมะ ชันติ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ จาคะ
และวิมังสา นอกจากนั้นยังได้กล่าวถึง วัฒนธรรมของชาวพุทธ ๑๐ ประการ อันมี
ความขยันขันแข็งและความมีแบบฉบับเป็นของตนเอง เป็นต้น

พุทธทาสภิกขุ ทฤษฎีคืออะไร ธรรมบุรุษ ๒๕๑๓, ๖๓ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยายอบรมพระนิสิตบวชภาคฤดูร้อน ๒๕๑๕ ท่านได้กล่าวว่า
ท่านกำลังมองเห็นว่าโลกจะไปไม่รอด ถ้ามีเพียงอารยธรรม แต่ควรมีมโนธรรมควบคู่
ไปด้วย มโนธรรมก็คือ อารยธรรมที่ดี ล้วนขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าทฤษฎี ซึ่งในภาษา-
ไทยหมายถึงไม่ยอมใคร ความเห็นที่ไม่ยอมใครในภาษาบาลี หมายถึงความเห็นที่บุคคล
นั้นมีอยู่ตายตัวสำหรับเขา เปลี่ยนไม่ได้ บางทีเรียกว่า ปัจเจกสัจจะ รวมความว่า

ทิวทัศน์ที่ใจไม่ได้ในภาษาอังกฤษ หมายถึง View ทิวทัศน์ทางวัตถุเป็นอารยธรรม เป็น
 มิจาติวิสัย ส่วนทิวทัศน์ทางใจเป็นสัมมาทิวทัศน์ เป็นมนุษยธรรม สัมมาทิวทัศน์มี ๒ ประเภท คือ
 สัมมาทิวทัศน์ที่ตรงข้ามกับมิจาติวิสัย เพื่อศีลธรรม และสัมมาทิวทัศน์ที่อยู่กลางระหว่างสัมมาทิวทัศน์และ
 มิจาติวิสัย เป็นกรรมไม่ดีไม่ชั่ว ถ้าเราเอาชนะผัสสะได้ ก็เอาชนะทิวทัศน์ได้ ก็ด้วยการ
 รู้จักและปฏิบัติตามธรรมะในพุทธศาสนา แล้วก็จะกับทุกข์ได้แล้วจะถึงนิพพานในที่สุด

พุทธทาสภิกขุ ปฏิจจนสมุปบาทคืออะไร ธรรมบุษยา ๒๕๑๔, ๑๒๐ หน้า.

หนังสือเล่มนี้พิมพ์ขึ้นเผยแพร่เนื่องในโอกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระ
 ราชนาเลือนสมณศักดิ์ พระราชยศยกวีเป็นพระเทพวิสุทธิเมธี เมื่อ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๔
 ความว่า ปฏิจจนสมุปบาทนั้นคือการแสดงให้เห็นว่า ทุกข์จะเกิดขึ้นมาอย่างไร และจะดับ
 ลงไปอย่างไร และแสดงให้ทราบว่า การที่ทุกข์เกิดขึ้นและดับไปนั้นมีลักษณะเป็นธรรมชาติ
 ที่อาศัยกันและกัน ทั้งยังแสดงอีกกว่า ไม่มีสัตว์ ไม่มีตัวบุคคล ตัวคน ไม่มีเรา
 ไม่มีเขาอยู่ที่นั่น หรือจะเวียนว้ายต่อไป เป็นเพียงธรรมชาติล้วน ๆ ที่เกิดขึ้นคงอยู่และ
 ดับไป เหตุที่ต้องมีปฏิจจนสมุปบาทก็เพื่อการศึกษาและการปฏิบัติ เพราะเป็นสิ่งที่อยู่ใน
 ชีวิตประจำวันของคนเราทุกคน ปฏิจจนสมุปบาทจะระงับไคยการมี "สติ" เมื่อมีอารมณ์
 มากกระทบอาเบดอสติ อย่าให้เกิดอวิชชาปรุงสังขาร วิญญาณ นามรูป อายกณะ ธนิก
 ที่จะไปเป็นทุกข์ รักษาให้เย็นไว้อย่างเค็มແຕ่เสมอ เป็นสัมภเวสีไม่เกิดภัยอีกกว่า
 เพราะไม่เกิดทุกข์

พุทธทาสภิกขุ วัคชีนป้องกันโรคน้ำ ธรรมบุษยา ๒๕๑๖, ๒๐ หน้า.

กล่าวว่า สรณกมน์ เป็นวัคชีนป้องกันโรคน้ำ กล่าวถึงสิ่งที่เป็นที่ตั้งของ
 สรณกมน์อันไม่เกษม สิ่งที่เป็นที่ตั้งของสรณกมน์อันเกษม และสิ่งที่เป็นที่ตั้งของสรณกมน์
 กริ่ง ๆ กลาง ๆ ความหมายของสรณกมน์ การถึง และการมี สรณกมน์จะก่อ
 ปฏิบัติอย่างไร พระธรรมเป็นเรื่องของธรรมชาติอย่าปล้นเอามาโดยยึดมั่นถือมั่นเป็นของตน

พุทธทาสภิกขุ หลักธรรมที่ฝรั่งเข้าใจผิด ธรรมบูชา ๒๕๑๕, ๙๙ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยายแก่คณะธรรมทูตสายต่างประเทศ ประจำปี ๒๕๑๔ ณ ส่วนโมกขพาราม กล่าววาทะธรรมะของพระพุทธเจ้า นั้น มีอะไรเหนือกว่าวัฒนธรรมของชาวตะวันตก กล่าวถึงลักษณะของวัฒนธรรมของชาวตะวันตก ฝรั่งหรือชาวต่างประเทศ ยังเข้าใจในพุทธศาสนาผิดหลายประการ เช่น พุทธศาสนามีไสยศาสตร์ พุทธศาสนามีเวทมนตร์สำหรับปลอบใจคนยากจน พุทธศาสนามีเวทมนตร์สำหรับคนที่ไม่วางใจในทางวัตถุเป็นต้น และท่านกล่าวอีกควา พุทธศาสนานั้นไม่ใช่ทั้ง Negative และ Positive และ ไม่ใช่ทั้ง Optimism และ Pessimism แต่อยู่เหนือสิ่งใดทั้งหมด อันหมายถึง ความเกิด แก่ เจ็บ ตายควย

พุทธทาสภิกขุ สิ่งที่ทำให้ชีวิตของนักศึกษาไร้ความหมาย ธรรมบูชา ๒๕๑๓, ๓๙ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยายอบรมพระนิสิตนักศึกษา บวชภาคฤดูร้อน ณ ส่วนโมกข ประจำปี ๒๕๑๒ กล่าววาทะธรรมะที่เข้าใจพุทธศาสนาผิด ๆ ว่า เป็นการศึกษา ระดับมหาวิทยาลัยปัจจุบัน ไม่ควรเรียกว่าอุดมศึกษา เพราะขาดการศึกษา "บรมธรรม" ไตณะไววาทะ ๔ ของการศึกษาควรอยู่ในลักษณะ High thinking Plain living มิเช่นนั้นชีวิตของนักศึกษาก็จะไร้ความหมาย เพราะจะไม่ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในชั้นมหาวิทยาลัย

พุทธศาสนากับการศึกษา

พุทธทาสภิกขุ การศึกษาก็อะไร ธรรมบูชา ๒๕๑๙, ๑๔๔ หน้า.

หนังสือเล่มนี้ได้นำเรื่องราวของพุทธทาสภิกขุไว้มากมายเรื่องเกี่ยวกับการศึกษา ไตเกะ ชีวิตต้องเพียรพยายามสองตัว คือ Technic และ Technique การศึกษาของโลกปัจจุบัน ซึ่งเป็นการศึกษาที่ส่งเสริมสัญชาตญาณอย่างสัตว์ ไตให้ขอเสนอแนะไว้ควย ชีวิตนักศึกษาตามหลักพุทธศาสนา กล่าววาทะให้นักศึกษาอย่ามองอะไรด้านเดียว ต้องคิดอยู่เสมอว่า ชีวิตนี้แก้ไขได้ ปรับปรุงไตตามเหตุและปัจจัย การศึกษาชนิดที่นำโลก - - -

ไปสู่ความพินาศ กล่าววาทะก็จะนำโลกไปสู่ความพินาศในที่สุด

พุทธทาสภิกขุ การศึกษาชนิดที่นำโลกไปสู่ความพินาศ ธรรมบูชา ๒๕๑๓, ๔๒ หน้า.

กล่าวถึงอุดมคติของครูตามความหมายในพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ ล้วนแต่เป็นครู จึงมีอุดมคติเช่นเดียวกัน อันใดแก่การดับทุกข์ตั้งแต่เบื้องต้นที่สุดจน - เบื้องสูงที่สุด แต่การศึกษาในปัจจุบันมุ่งวัตถุแต่เพียงอย่างเดียว จึงนำไปสู่ความ พินาศ ครูจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบอันนี้ เพราะครูในปัจจุบันจำนวนมากไถ่ลครฐานะของตน จาก "ผู้นำทางวิญญาณ" ไปเป็นเพียง "ผู้รับจ้างสอน" ซึ่งเหมือนกับลูกจ้างอาชีพอื่น ๆ

พุทธทาสภิกขุ การศึกษาที่ส่งเสริมสุขภาพจิตอย่างสัตถ์ ธรรมบูชา ๒๕๑๒, ๓๔ หน้า.

กล่าวถึงความผิดพลาดของการให้การศึกษาในปัจจุบันว่า ขาดการศึกษาอบรมธรรม ขาดความเข้าใจว่าเกิดมาทำไม และหลักจริยธรรมสากลใดเน้นให้การศึกษาเพื่อละกิเลส และพัฒนาส่วนที่เป็นความดี ความงามที่ถูกต้อง เพื่อให้มนุษย์ได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะ ได้ การศึกษาในทุกวันนี้เป็น เรื่องของวัตถุ ซึ่งยิ่งเรียนเท่าไรก็ยิ่งส่งเสริมสุขภาพจิตอย่างสัตถ์ มากขึ้นเท่านั้น

พุทธศาสนา - การศึกษาและการสอน

พุทธทาสภิกขุ คำบรรยายอบรมพระธรรมทูต ธรรมทานมูลนิธิ ไชยา ๒๕๑๑, ๒๗๐ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมคำบรรยายของพุทธทาสภิกขุในการอบรมพระธรรมทูต ณ สวนโมกขพลาราม ประจำปี ๒๕๑๐ กล่าวถึงงานของพระธรรมทูต วัฏฏะนิยวัตร ของภิกษุ สามเณรชาตินี้หา คำนึงในการซื้อของราคาถูก ขอเสนอแนะเกี่ยวกับ - บริหารต่าง ๆ ของพระธรรมทูต นอกจากนี้ยังรวมคำบรรยายของชาวต่างประเทศ ๒ ท่าน คือ ปสาทิโกภิกขุ และ ดร.กิลบี (Gilbie) เกี่ยวกับการเผยแผ่ศาสนา โดยมีทั้ง ภาษาภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

พุทธทาสภิกขุ สอนพุทธศาสนาตามทางกัมภีร์ไบเบิล ธรรมบทา ๒๕๑๔, ๕๕ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยายอบรมพระธรรมทูตสายต่างประเทศ ประจำปี ๒๕๑๔ ณ ส่วนโมกข์ เนื้อหาแบ่งออกเป็น ๒ ตอนคือ ตอนที่ ๑ ปัญหาที่เผชิญหน้าคณะธรรมทูต และหน้าที่ของพระธรรมทูต ตอนที่ ๒ สอนพุทธศาสนาตามทางกัมภีร์ไบเบิล เพราะคณะธรรมทูตจะไปเผยแผ่ในประเทศที่ผู้นับถือศาสนาคริสต์ จึงต้องสอนจากสิ่งที่เขารู้อยู่แล้ว คือ ศาสนาคริสต์ไปสู่สิ่งที่เรายังไม่รู้อันได้แก่ พุทธศาสนา ซึ่งเป็นวิธีเดียวกันกับที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการทรมานชฎิล ๑๐๐ รูป ผู้เขียนได้สรุปไว้ว่า ถ้าเป็นคริสต์ศาสนิกชนก็จะเป็นพุทธบริษัทที่คึกคัก

พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน

พุทธทาสภิกขุ การแก้ปัญหาที่ไม่ถูกจุด พิมพ์ครั้งที่ ๒ ธรรมบทา ๒๕๑๙, ๓๘ หน้า.

ในทางศาสนาเชื่อว่าเรื่องสำคัญที่สุดของมนุษย์นั้น มี ๒ เรื่องคือ กาย กับจิต แต่คนปัจจุบันเชื่อว่าเรื่องเดียวคือ กาย ทำให้การแก้ปัญหาหลายอย่างผิดเป้าหมาย และยังแก้ปัญหา ปัญหาที่ยิ่งเพิ่มพูนมากขึ้น คนเราจะมีร่างกายคืออย่างเดียวกันไม่ได้ ต้องอาศัยจิตที่เปี่ยมด้วยธรรมะด้วย จึงจะสามารถแก้ปัญหาทั้งหลายให้หมดไปได้

พุทธทาสภิกขุ การทำงานคือการปฏิบัติธรรม ธรรมบทา ๒๕๑๖, ๓๑ หน้า.

สถานสอนปฏิบัติธรรมอื่น ๆ แยกการทำงานออกจากการปฏิบัติธรรม เพราะ - เชื่อว่าการทำงานเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรม แต่ที่ส่วนโมกข์ถือว่า "การทำงานคือการปฏิบัติธรรม" เพราะต้องการทำประโยชน์ต่อผู้อื่น ทั้งทางวัตถุและไม่ใช่วัตถุ โดยยึดหลักการทำงานว่า "จงทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง ยกผลงานให้ความว่างทุกอย่างสิ้นกินอาหารของความว่างอย่างพระกิน คายเสร็จสิ้นแล้วในตัวเองทันที"

พุทธทาสภิกขุ เกล็ดลับในการครองชีวิต ธรรมบทา ๒๕๑๔, ๔๕ หน้า.

กล่าวถึงความหมายของ "เกล็ด" ในความหมายต่าง ๆ และการนำเอา "เกล็ด" มาใช้ให้เป็นประโยชน์จากการใช้ธรรมะ สิ่งสำคัญที่สุดซึ่งทั้งฆราวาสและบรรพชิตควรศึกษาและปฏิบัติให้ได้ เพื่อจะเป็นเกราะนำไปสู่พระนิพพานในที่สุด และปฏิบัติจะเป็นทั้งฆราวาสที่ดีและบรรพชิตที่ดี

พุทธทาสภิกขุ ปฏิจจะสมุบาท-ในชีวิตประจำวัน ธรรมบทา ๒๕๑๓, ๔๓ หน้า.

กล่าวถึงความหมายของปฏิจจะและสมุบาท การเกิดของความทุกข์และวิธีการที่จะทำให้ทุกข์สิ้นไป โลกกลายเป็นการสรุปไว้ว่า อย่าให้เกิดเสียเลยนั่นแหละมิใช่เหมาะแก่พระอรหันต์เท่านั้น แต่เหมาะแก่ทุกคนด้วย อย่าเกิดมาเป็นอะไรเสียเลยดีกว่า คือ มีจิตใจที่ไม่ยินยอมว่าอะไร เป็นอะไรเสียเลยนั่นแหละแล้วจะไม่ทุกข์

พุทธทาสภิกขุ ผู้มีจริงหรือไม่ องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนา ๒๕๑๔, ๔๖๔ หน้า.

รวบรวมบทความของพุทธทาสภิกขุไว้ ๑๒ เรื่อง ได้กล่าวถึงว่า ผู้มีจริงหรือไม่ กล่าวสิ่งที่ไม่มองเห็น โลกนี้โลกหน้า สัมภเวสี ตัวเราไม่มี การอบรมเด็ก การเกิดทางโลกทางธรรม ความไขว่ไขว่ในเรื่องวิญญาณ ไสยศาสตร์ ฤทธิหรือปาฏิหาริย์เป็นเพียงเรื่องเล่นตลกเท่านั้น อภิธรรมมิใช่การสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ความเชื่อที่มลายเกี่ยวกับเกร็งรางของชก ให้เชื่อตามหลักของกาลามสูตร

พุทธทาสภิกขุ มรรค ผล นิพพาน ในชีวิตประจำวัน ธรรมบทา ๒๕๑๓, ๖๔ หน้า.

กล่าวถึงความหมายของ มรรค ผล และนิพพาน ใ้ชี้ให้เห็นว่านิพพานนั้นไม่ใช่สิ่งเลื้อยปัญญาของคนทั่ว ๆ ไป จะได้รับในชีวิตนี้ ถ้าผู้นั้นมีดวงตาเห็นธรรม และจิตว่าง
Egoiam วางจากตัวกู - ของกู นิพพานก็เป็นสิ่งที่อยู่ใกล้

พุทธทาสภิกขุ โลกนี้ยิ่งฉลาดยิ่งโง่ คณะเผยแผ่พระพุทธธรรม ๒๕๑๔, ๑๔ หน้า.

ท่านกล่าวว่าโลกทุกวันนี้กำลังเต็มไปด้วยความตัวเกี่ยว นำโดยพวกฝรั่ง คือ เทคโนโลยี ที่ทำไปตามอำนาจกิเลส ตัถหา อูปาทาน เทคโนโลยีไม่มีเขตสุด เป็น อาจินไตยอย่างหนึ่ง ความสว่างไสวทางวิญญาณกำลังลับหายไป ไม่มีปัญญาที่จะควบคุม ได้ เทคโนโลยียิ่งเจริญก้าวหน้าเท่าไรก็ยิ่งโง่มากขึ้นเท่านั้น เพราะไกลจากความคัม- หุกข์ ไม่มีความรู้สึกว่สิ่งใดไม่ควรทำ คนทุกวันนี้ฉลาดเฉลียวแบบ Intellect ตามธรรมดาที่ใ้รับการอบรมมา ไม่ใช่ปัญญาไม่ใช่วิชา จึงเป็นความฉลาดที่เป็นความ โง่ หมายถึง "ตัวกู - ของกู" มากมายหลายพันหลายหมื่นเท่า ยิ่งโง่เท่าไรยังมี "ตัวกู-ของกู" มากเท่านั้น ความฉลาดอย่างนี้ทำให้คนโง่ไ้มาก

พุทธทาสภิกขุ ศิลปะแห่งการครองชีวิต ธรรมบุชา ๒๕๑๓, ๖๔ หน้า

กล่าวถึงว่าคนเรานี้เกิดมาทำไม และวิธีที่จะให้ถึงจุดหมายของการเกิดมาและ ศิลปะแห่งการ ครองชีวิต กวดยการ ทำจิตว่าง วิธีทำจิตให้ว่างและจะรักษาสภาพของจิตว่าง ให้คงอยู่ไ้ได้อย่างไร มีขั้นตอนอย่างไร

พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์

พุทธทาสภิกขุ เหนือวิทยาศาสตร์ ธรรมบุชา ๒๕๑๖, ๙๕ หน้า.

กล่าวว่าถ้าผู้ใดไม่มีเวทนาจักไม่จำเป็นต้องเรียนรู้เรื่องอริยสัจให้เข้าใจ ศึกษา- เวทนาอย่างธรรมะเป็นวิทยาศาสตร์ผ่านธรรมะ มีชีวิตวิทยาศาสตร์ฝ่ายวัตถุ ซึ่งเป็นตัวทำ ให้เกิดทุกข์ เราจะไ้ชื่อว่า "อยู่เหนือวิทยาศาสตร์โดยการศึกษาศาสนาพุทธศาสนาอย่าง - วิทยาศาสตร์ โดยศึกษาและปฏิบัติตามหลักอริยสัจ

พุทธศาสนากับสังคม

พุทธศาสนิกชน การทำบุญทำกุศลอันสูงสุด พุทธนิคม เชียงใหม่ ๒๕๐๑, ๒๐ หน้า.

การทำกุศลที่แท้จริงและสูงสุดนั้นคือ การทำในมนุญใคร่ในสิ่งที่มีมนุญใคร่ใคร หรือจำเป็นต่องู ไคเขาถึงสิ่งทีควรเขาถึง หรือจำเป็นตองเขาถึง กลาวก็อธรรมะ ที่ทำให้ใจสูง ไคแก่การที่ใจมีความสะอาดจากกิเลส ใจสว่างจากอวิชชาหรือความเห็น ผิด และใจสงบจากความทุกข์รอนภายในทุกประการ ไคยไคตองคำนึงถึงว่า เขาจะรู้ หนังสือหรือไมรู้หนังสือ จะมีชีวิตอยู่เพียงอีกนาที่ไคยว หรือจะอยู่อีกกี่สิบปีก็ตาม จะมี โบส่ถวย ๆ สำหรับสวตมนต์หรือทำพิธีหรือไมก็ตาม เพราะสิ่งทีเป็นความสะอาด ความสว่าง ความสงบของจิต เป็นสิ่งทีจำเป็นก่อน

พุทธศาสนิกชน ธรรมิกสังคมนิยม มุลนิธิโกมลคีมทอง ๒๕๑๓, ๓๘ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมมาจากหัตถ์ภาษาณ์ ซึ่งพุทธศาสนิกชนให้หัตถ์ภาษาณ์แก มหาชาย อากาโร เมื่อ พุศจิกายน ๒๕๑๖ ณ สวนโมกขพลาราม พุทธศาสนิกชน ไคตอปัญหาเกี่ยวกับการทำงานไคความกิดทั่วไปเกี่ยวกับศาสนา วิธีทำงานของ - พุทธศาสนิกชน การตีความหลักคำสอนจุดเน้นและปัญหาศีลธรรม การพัฒนาประเทศ การศึกษาและการบริหาร คณะสงฆ์ และ ปัญหาเกี่ยวกับสังคมนิยม ในแง่ของพุทธศาสนา และสังคมนิยมในสมัยพุทธกาล

พุทธศาสนิกชน ธรรมศาสตร์ ชุมนุมพุทธศาสตร์และประเพณีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๑๖, ๔๓ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยายธรรมหรือนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ บวชภาค- ๓ ฤกษอน ณ สวนโมกข เมื่อ ๒๕ เมษายน ๒๕๑๖ หานไคกล่าวไว้ว่า การศึกษาธรรมะ นี้ก็เพื่อประโยชน์แกบุคคลนั้นตลอดชีวิตในทุก ๆ เรื่อง เกี่ยวกับการมีชีวิตจะเป็นักศึกษา หรือไมก็ตาม เพราะธรรมะเป็นเครื่องมือทีจะตัดปัญหาของมนุญทุกชนิดทุกกรณีทุกยุคทุกสมัย คำว่า "ธรรมศาสตร์" ก็คือศาสตร์ของธรรมะ ซึ่งเป็นสิ่งทีักปัญหาทุกชนิด เป็น -

ศาสตร์ที่ทำให้เกิดธรรมะ ความเป็นธรรม ถ้าคนเราหมดความเห็นแก่ตัว โลกนี้ก็เกิด
ความสันติ มีสันติภาพ เป็นโลกพระศรีอารีย์ในพริบตา แต่ในปัจจุบันทุกคนมุ่งแต่จะกอบโกย
เอามาเป็นของตัวเท่าไรก็ไม่รู้จักพอ เราต้องไม่มองข้ามข้อนี้คือ ทำลายความเห็นแก่ตัว
เสียให้ได้ ความรู้สึกเกิดขึ้นแต่ละคือธรรมศาสตร์อันแท้จริง บางครั้งเรียกว่าปัญญา
ซึ่งใฝ่หมายถึงเอาอาวูชเป็นปัญญา ธรรมศาสตร์กับปัญญานี้ก็คือสิ่งเดียวกัน

พุทธทาสภิกขุ ประชาธิปไตยแบบสังคมนิยม ธรรมบูชา ๒๕๑๗, ๕๐ หน้า.

รวบรวมจากคำบรรยาย ซึ่งบรรยายแก่นักสังคมสงเคราะห์ ฝ่ายศาสนา
ณ สวนโมกข์ เมื่อ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๖ กล่าวว่าศาสนาทุกศาสนาเป็นสังคมนิยม แต่
เป็นสังคมนิยมแบบประชาธิปไตย หรือธรรมิกสังคมนิยม โดยให้มองเรื่องจิตใจด้วย โดย
ให้ยึดหลักปฏิบัติ ๓ ประการ คือ ๑. ไม่เบียดเบียนกัน ๒. ทุกคนต้องมีวิชาชีพ
๓. ไม่เบียดเบียนตนเอง

พุทธทาสภิกขุ ยิ่งพัฒนาวัตถุ - ยิ่งห่างไกลสันติภาพ ธรรมบูชา ๒๕๑๔, ๒๕ หน้า.

ท่านกล่าวถึงว่าพุทธปัจเจก เป็นบุคคลที่ค้นคว้าตามวิถีของตนเอง อาศัยสังเกต
ของตนเอง คนที่สนใจที่จะรู้ธรรมะชนิดที่บรรลุนิพพานให้พบว่าจะไร เป็นอุปสรรคที่
ทำให้ไม่สามารถบรรลุธรรมนั้นได้ การค้นคว้าของพุทธปัจเจกเป็นการค้นคว้าทางจิตใจ
มิใช่ทางวัตถุ แต่ในปัจจุบันมนุษย์ค้นคว้าเพื่อวัตถุ และเป็นการทำลาย เพื่อเอาประโยชน์
ส่วนตนให้มากกว่าคนอื่น เพิ่มความเห็นแก่ตัว ทำให้ยิ่งห่างไกลสันติภาพออกไปทุกที

พุทธทาสภิกขุ ระบบการเมืองชนิดที่สร้างปัญหา ธรรมบูชา ๒๕๑๗, ๗๕ หน้า.

กล่าวถึงระบบการเมืองในปัจจุบัน อธิปไตยในทางธรรม ๓ ชนิด ในปัจจุบัน
การเมืองมุ่งประโยชน์เป็นใหญ่ ได้กล่าวถึงระบบการเมืองในสมัยโบราณของประเทศอินเดีย
ซึ่งปกครองโดยกษัตริย์ผู้ซึ่งได้รับการอบรมมาโดยเฉพาะ และเป็นเผด็จการโดยคุณดีเป็น -
ส่วนมาก แม้แต่พระพุทธเจ้าก็เป็นเผด็จการ แต่เผด็จการโดยธรรม ประเทศซึ่งนักการเมือง

มุ่งให้มีการพัฒนาไปในทางโลก ยิ่งทำให้เกิดความโกลาหลวุ่นวายยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นการ
เพิ่มพูนปัญหาให้แก่อสังคมนานมากขึ้น ๆ

พุทธทาสภิกขุ โลกยุคเทวดาบีบคั้น ขรรณบุษชา ๒๕๑๕, ๔๔ หน้า.

กล่าวถึงธรรมาธิปไตย ซึ่งเป็นระบบการ เมืองระบบสุดท้ายที่จะขจัดปัญหา
ทั้งมวลได้ อาศัยธรรมะเป็นเครื่องบำบัดโรคกันเกิด ประโยชน์ที่นาตราของสิ่งที่เรียก
ว่าสงคราม ภาวะในโลกปัจจุบันนี้เป็นยุคของเทวดาแห่งความโง่เขลาและความกดขี่
อุปสรรคในการแก้ไขวิกฤติอันใหม่เป็นมัจฉิมปทา พระพุทธเจ้าในพุทธศาสนาและชีวิตนั้น
ควรถูกประณไวคยสิ่งของ ๒ สิ่ง จึงจะนำไปสู่ความปลอดคภัย ความถูกคองและไม่มี
ทุกข์เลย

พุทธทาสภิกขุ โลกรอดได้เพราะเผด็จการโคตรธรรม ขรรณบุษชา ๒๕๑๗, ๒๒ หน้า.

กล่าวถึงวิธีที่จะทำให้โลกหลุดพ้นจากวิกฤติอันใหม่ ซึ่งให้เห็บโทมของวิกฤติอันใหม่
ก่อให้เกิดปัญหามานานประการ ศาสนาทุกศาสนามีมาเพื่อช่วยโลกและสามารถช่วยได้จริง
พระพุทธเจ้านั้นมีอุดมคติเป็นสังคมนิยบ และเป็นนักเผด็จการ ซึ่งแตกต่างจากของประเทศ
สังคมนิยบในปัจจุบันอย่างสิ้นเชิง เพราะเป็นเผด็จการโคตรธรรม

พุทธทาสภิกขุ ศิลป์เปลี่ยนศักราชนิคเชือกคค ขรรณบุษชา ๒๕๑๖, ๗๔ หน้า.

กล่าววว่าผู้จะสอนคนอื่น ผู้นั้นจะต้องทำในสิ่งนั้นให้โกเสียก่อน ผู้ที่จะสอนคนอื่น
เรื่องคัยทุกขก็คองเป็นคนที่ไม่มีทุกข์ ในปัจจุบันปัญหาสัศักราชกลายเป็นปัญหาโลกแตก
มนุษย์เราสามารถทำอะไรได้ทุกชนิดในทางวิทยาศาสตร์ แต่กลับไม่เห็นแผนแผนเงาของ
สันติภาพ มองจุดยืนของการศึกษาถึงใจหาย ครู - อาจารย์ กลายเป็นอ่าชีวก กลายเป็น
ศิลป์ในการทำกิน ทำใหหางไกลสันติภาพที่แท้จริง สันติภาพทุกวันนี้เป็นสันติภาพ
ชนิดเชือกคคให้กายไปจากความสงบ สะอาด และสว่าง

พุทธทาสภิกขุ หนังสือพิมพ์คือผู้บันทึกกาลโลก ขรรณบุชา ๒๕๑๔, ๓๓ หน้า.

กล่าวถึงฐานันดรที่ชื่อว่า สามารถบันทึกกาลโลกให้เป็นในลักษณะที่พึงประสงค์ได้ และสถาบันหนังสือพิมพ์ย่อมเป็นที่พอพระหฤทัยของพระเจ้าโดยแน่นอน ถ้านักหนังสือพิมพ์มีธรรมะเป็นเครื่องคำจุนหรือแนวทางในการทำงาน สมกับอุดมคติของนักหนังสือพิมพ์ที่ว่า "จะช่วยแก้ไขเพื่อนมนุษย์ให้ดีขึ้น"

ศาสนาเปรียบเทียบ

พุทธทาสภิกขุ คริสต์ธรรมและพุทธธรรม การพิมพ์พระนคร ๒๕๑๐, ๑๕๓ หน้า.

หนังสือเล่มนี้รวบรวมปาฐกถาธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุในวัน "จีนแกลร์ทอมป์สัน-อนุสรณ์" ครั้งที่ ๕ ณ สภาคริสตจักร เชียงใหม่ เป็นหนังสือที่ส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา กล่าวถึงความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนาวา ถ้าทุกคนเข้าใจภาษาธรรมะของศาสนาแต่ละศาสนาไซ้ กล่าวถึงพระเจ้าในฐานะทาง ๆ กับเปรียบเทียบพระเจากับธรรมะ ว่ามีลักษณะที่เหมือนกันอย่างไร การไถ่บาปและความสำเร็จหรือผลลัพธ์ของผู้ปฏิบัติตนตามหลักของศาสนาที่ถูกกอง ซึ่งท่านได้ชี้ให้เห็นว่าทุกศาสนานี้มีแก่นแท้เหมือนกันอย่างไร ความขัดแย้งระหว่างศาสนาจะขจัดไปได้อย่างไร

สวนโมกขพลาราม

พุทธทาสภิกขุ นั่งสนทนาเกี่ยวกับสวนโมกข์ ขรรณบุชา ๒๕๑๔, ๓๓ หน้า.

ท่านได้กล่าวไว้ว่า กว่าโมกข์แปลว่าหลุดพ้น หลุดพ้นจากทุกสิ่งทีควรจะหลุดพ้นได้ เป็นการหลุดพ้นจากอวิชชา เพราะเรื่องยุ่งยากทั้งหลายมาจากอวิชชาเพียงอย่างเดียว การนั่งฟังธรรมะบนตักโคญูมากกว่านั่งบนเรือน บนถัก เพราะพระพุทธรูปประจำประตูกลางคันทารัฐกลางคันทิ นิพพานกลางคันทิ เวลาส่วนมากของพระพุทธรูปประจำประตูนั้นนั่งบนถักกลางคันทิ ธรรมเทศนามากมายเป็นธรรมเทศนาที่ทรงแสดงกลางคันทิ การที่เราได้ใกล้ชิดธรรมชาติ - เหมือนกับที่พระพุทธรูปประจำถักทรงปฏิบัติมาแล้ว เราขอชวนซึ่ง เข้าใจธรรมได้ดีกว่า นี้เรียกว่า

ไถ่บุญมากกว่า สภาพแวดล้อมของสวนโมกขพลารามเป็นธรรมชาติแทบทั้งสี่ เพราะธรรมชาติ
 จะต้องเรียนจากของจริง ความสงบเงียบเย็นของธรรมชาติป่าไม้ จะช่วยให้จิตใจของเรา
 สงบเย็นลงด้วย ทุกสิ่งทุกอย่างก็เพื่อให้ได้เห็น ไถ่บุญ ไถ่ปัจจัย อะไรไปในทางที่จะ
 ช่วยให้จิตว่างจากตัวกู - ของกู ให้ได้รับความสุขอันแท้จริง แล้วไม่อาภวณกลับไป -
 หาความสุขที่หลอกลวงอีก

ถ้าจะพิจารณาว่า อะไร เป็นสาเหตุและแรงจูงใจให้พุทธศาสนิกชน อุทิศชีวิตทั้งชีวิตเพื่อพระพุทธศาสนา คำสอนของท่านทำไมจึงโดดเด่นเรื่องบุญญา และเหตุการณ์ของสังคม จะมีผลในผลงานของท่านบ้างหรือไม่ ก็จะสรุปได้ว่า

ที่พูดเรียงเองก็มีวลีอยู่หลายวลีด้วยกัน ประชาชนที่สนใจและกระตือรือร้น
ศาสนา มาก ทุกคนที่เกิดมาเป็นชายต้องได้รับการกฐน เกยกับวัดมาตั้งแต่ยังเยาว์ที่เดียว
เริ่มต้นตั้งแต่การตั้งชื่อ ก็ต้องไปหาอาจารย์ที่วัดช่วยตั้งชื่อให้ การหาฤกษ์ยามในการ
ทำพิธีมงคลต่าง ๆ ก็ต้องไปหาพระท่านให้ช่วยกำหนดให้ ชีวิตประจำวันของชาวบ้านเกี่ยว
ของอยู่กับวัดอย่างแยกกันมิได้

ครั้นบุตรเจริญวัยขึ้น พ่อแม่ที่ไม่คิดจะให้บุตรอยู่ช่วยการงานทางบ้านก็นิยมให้บุตรไปอยู่วัดแล้วบวชเป็นสามเณรไปพลางก่อน เมื่ออายุครบบวชแล้วจึงค่อยอุปสมบทเป็นภิกษุ เมื่อสึกออกมาแล้วก็ได้รับการเรียกขานว่า เจาบาง พี่หลวงบาง หลานเจาบาง ตามลำดับเครือญาติ เพื่อเป็นการให้เกียรติกับ การบวชจึงเป็นเสมือนการเข้าสู่พิธีบรรลุนิติภาวะ คือ การให้การรับรองในหมู่ของสังคมผู้ใหญ่ว่า เป็นผู้ที่มีคุณสมบัติที่เรียกว่าเป็นผู้ใหญ่ที่บริบูรณ์แล้ว เป็นผู้มีเกียรติเสมอกันแล้ว เป็นผู้ที่เมื่อให้ความกึกเห็นอย่างใดคนหนึ่งก็ต้องรับฟัง ฉะนั้น การบวชยังถือเป็นการทดแทนบุญคุณของพ่อแม่อีกด้วยจนมีคำกล่าวกันว่า "บวชเณรไปรดแม่ บวชพระไปรดพ่อ"

๒. ความเป็นมาของกรอบแก้ว ทางฝ่ายแม่กือนางเกลื่อน ฟานิช มีบิดามารดา คือ ขุนสิทธิสาร และนางใจ สิทธิสาร ทั้งสองคนก็เป็นผู้สนใจและศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างมาก แม่ตัวนางเกลื่อนเองก็เป็นผู้สนใจและศรัทธาอย่างมากเช่นเดียวกัน ถึงกับทำพิธีกรรมยกทรัพย์สมบัติส่วนหนึ่งให้เป็นของคณะธรรมทาน ทั้งยังได้กำสั่งไว้ในพิธีกรรมนั้นด้วยว่า "ในการบุญทอดบารุงพุทธศาสนาได้กำหนดไว้ให้เป็กิจการประจำตระกูล..." ตลอดชีวิตของนางเกลื่อน นางก็ใส่ใจพระธรรมและถืออุโบสถศีลเสมอ ทั้งยังได้มีญาติมิตรสหายที่สนใจในทางธรรมบาหาสู่และสนทนาธรรมกันอยู่เสมอ ซึ่งก็เป็นทางหนึ่งที่ทำให้ผู้อยู่ใกล้ชิดได้ซึมซาบในพระธรรมไปด้วย ซึ่งในจำนวนนี้ก็มีเด็กชายเงื่อม (พุทธศาสนิกชน) อยู่ด้วยคนหนึ่ง ทางฝ่ายบิดาคือนายเสี้ยง ฟานิช ก็เป็นผู้สนใจและศรัทธาในพุทธศาสนาไม่น้อยไปกว่านางเกลื่อนผู้เป็นภรรยา ทั้งโดยสายเลือดของนายเสี้ยง ก็มีถึง ๒ คน ที่ได้อุปสมบทและได้เป็นเจ้าอาวาสทั้งสองคน คือ ท่านเสือ และท่านอุ อัครเจ้าอาวาสวัดใหม่พุมเรียง จึงทำให้ตระกูลฟานิชรับเอา "วัดใหม่" เป็นวัดประจำตระกูล

๓. บรรดาผู้ให้การอบรมเลี้ยงดูในวัยเด็กก็ล้วนเป็นผู้สนใจธรรมะทั้งสิ้น ทั้งนางเกลื่อนผู้เป็นแม่ก็สนใจธรรมะอย่างยิ่ง และมีเจ้าอาวาสหลายองค์ในละแวกนั้น มาเยี่ยมเยียนที่บ้านอยู่เสมอ ทำให้เด็กชายเงื่อม ในขณะนั้นได้มีโอกาสฟังการสนทนาธรรมของ

ผู้ใหญ่วัย

๔. ขณะที่มาหาเงื่อม อินทปัญโญ ที่กลับมาอาศัยอยู่ที่กรุงเทพมหานคร นั้น นายธนินทร์ ภาสิต ได้จัดตั้งสำนักวัดนารีนวงศ์ขึ้นแล้วรวบรวมบรรพชิตของตนเป็นสามเณร โดยอ้างว่าเวลานั้น การสืบทอดพระศาสนาและการปฏิบัติธรรมเสื่อมทรามลงมาก เพราะมีพุทธบริษัทไม่ครบทั้งสี่ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา นายธนินทร์ ภาสิต จึงได้พยายามที่จะก่อกองเสริมการปฏิบัติธรรมให้เป็นที่ถูกต้องครบถ้วน ตามที่พระพุทธเจ้า ได้ตรัสไว้ นายธนินทร์ได้ติดต่อกับคณะสนทนาวรรณซึ่งมีนายธรรมทาสเป็นหัวหน้าแรงอยู่ทาง ไซยา จึงทราบวามหาเงื่อม กำลังศึกษาอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร จึงได้ติดต่อทาง จกหมายนัดแนะและขอพบเพื่อทราบความคิดเห็นหลายครั้ง แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะว่า มหาเงื่อมไม่เห็นชอบด้วยกับการทำบางอย่างของนายธนินทร์ กวญเห็นว่าเป็นการกระทำ ที่การราวต่อคณะสงฆ์เกินไป ด้วยผลการกระทำของนายธนินทร์นี้เอง เป็นเหตุให้มหาเงื่อม เกิดความสงสัยว่า คงเป็นเพราะพระภิกษุในศาสนาเรามีอะไรนอกศูนย์กลางที่เปื้อนของ ให้นายธนินทร์โจมตีเอาได้ ความสงสัยนี้ทำให้เกิดความขบะกิดที่จะหาหนทางรื้อฟื้นข้อ วัตรปฏิบัติธรรมให้ดีขึ้น

๕. เป็นปณิธานของพุทธทาสเอง ขณะที่ศึกษาอยู่ในกรุงเทพมหานคร ในพรรษาที่ ๖ พุทธทาสภิกขุได้เกิดความเบื่อหน่ายในการศึกษาปริยัติ จึงใช้เวลาหมด ไปกับการขบถิกปัญหาค้าง ๆ กับเพื่อนพระภิกษุผู้ชอบพอกันถึงความคลาดเคลื่อนของการ ปฏิบัติธรรมของพระภิกษุทั่ว ๆ ไปในขณะนั้น จนเป็นเหตุให้มีคนกล่าวคำทักท้วงติง พุทธทาสภิกขุได้กึกที่จะหาทางแก้ไข และส่งเสริมการปฏิบัติให้ถูกต้องยิ่งขึ้น อันเป็นสาเหตุ ที่สำคัญยิ่งที่นำมาสู่การจัดสร้างสวนโมกขพลารามในเวลาต่อมา

๖. ความปรีถัธนาในพระพุทธรูปของกษัตริย์พุทธทาสภิกขุเอง จะพิจารณาได้จาก จกหมายของพุทธทาสภิกขุที่มีไปถึงนายธรรมทาส พานิช ตอนหนึ่งว่า "... การถลา เขาเรียนปริยัติธรรมทางเจือกวญยศักดิ์ เป็นผลให้เราารู้สึกตัวว่าเป็นการก้าวผิดไปหนึ่ง ก้าว หากไม่ทันก็จะตองก้าวไปอีกหลายก้าว... เราเดินตามโลกตั้งแต่นั้นที่เกิดจน

ถึงบทที่สามความรู้สึกนี้ ต่อไปเราจะไม่เดินตามโลก และลาโลกไปค้นหาสิ่งที่บริสุทธิ์ตามรอยพระอรหันต์จนพบ... บัดนี้เราจะไม่เดินตามหลังโลกอีกต่อไป จะอาศัยโลกสักแต่กาย ส่วนใจเราจะทำให้เป็นอิสระจากโลกอย่างที่สุด เพื่อเราจะได้พบความบริสุทธิ์ในขณะนั้น เรายังพบอีกว่าการเป็นทวงญาติพี่น้อง เพื่อนและศิษย์เป็นการทำลายความสำเร็จแห่งการ ค้นหาความสุขและความบริสุทธิ์ ซึ่งเราตั้งใจพยายามจะหามาให้พ่อแม่ พี่น้อง ที่เรากำลังหวังอยู่นั่นเอง ... พระองค์ออกค้นหาความบริสุทธิ์ทั้งขณะที่ พ่อแม่ มี น้ำตาเต็มหน้าเพราะไม่อยากให้จากไป... และหวังว่าพ่อแม่ พี่น้อง ของเรากงปลงตก เช่นกัน แนวทางที่เราจะต้องจาก จนไม่อาจจะพบกันเลยทีเดียว..." ความมีศรัทธาใน พระพุทธเจ้าอย่างยิ่ง จะเห็นได้จากคำกล่าวปฏิญาณของพุทธทาสภิกขุ ที่ว่า "พุทธสุตฺถินิยุยาเหมิ สรรีณฺจ ชีวิตฺตฺยํ พุทฺธสุตฺถาสฺสํ ทาโส ว พุทฺโธ เบ สํมิ กิธฺสโรติ พุทฺธทาโส ข้าพเจ้าขอมอบร่างกายและชีวิตนี้ถวายแด่พระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าเป็นทาส ของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเป็นนายของข้าพเจ้า กวญเหตุดังว่ามานี้ ข้าพเจ้าจึง ชื่อว่า พุทธทาส"

เหตุผลที่กล่าวมานี้เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาเกินกว่าจะคิดว่าจะเป็นเหตุผลอันสำคัญที่ทำให้ พุทธทาสภิกขุ ไคลละชีวิตทั้งชีวิตเพื่ออุทิศให้แกพระพุทธศาสนา แต่จากคำบอกเล่าของพุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า "ไม่มีอะไรเป็นสาเหตุ เพียงแต่ยังไม่เกิดความเบื่อหน่าย ยังสนุกที่จะทำงานคานนี้ต่อไป บอกไม่ไหวใดศรัทธาใจจะบวชตลอดชีวิตเมื่อไร บวชแล้วทำงานก็เกิด ความสนุก ก็อยู่มาเรื่อย ๆ ..."

สำหรับคำสอนของพุทธทาสภิกขุได้เน้นเรื่อง "สุญญตา" คือความว่างอันได้แก่ สะอาด สว่าง สงบ เมื่อพุทธทาสภิกขุเริ่มเผยแผ่ศาสนาใหม่ ๆ ได้ใช้คำว่า "พุทธธรรม" และหลังจากที่ท่านได้แปล หนังสือสองเล่ม คือ ฮวงโป (Zen teaching of Huang Po) และสูตรของเว่ยหลาง (Sutra of Wei - Lang) ราวปี พ.ศ. ๒๔๘๙ แล้ว พุทธทาสภิกขุเริ่มใช้คำว่า "สุญญตา" ในคำสอนของท่าน ผู้ที่ศึกษาเกินกว่าได้มันัสการ - เรียนถามพุทธทาสภิกขุ ว่า เป็นเพราะไคร้บอทธิพลของเซ็นมาไซหรือไม่ พุทธทาสภิกขุ

ตอบว่า เข็นก็เป็นนิยายหนึ่งของพุทธศาสนา แต่คำว่าสุญญตา ก็มีอยู่ในพระไตรปิฎก พร้อมกับพุทธทาสภิกขุโดยภยาลีลามากล่าวให้ฟังว่า "สุญญตฺ โลโก..." แต่เหตุผลอันนั้นก็น่าจะเป็นเพราะพุทธทาสภิกขุได้พบเห็นและได้ฟัง การประพจน์และการสั่งสอน พุทธศาสนาที่กลาดเกลื่อนซึ่งปรากฏอยู่ทั่วไป ท่านจึงได้ศึกษากันว่าพระไตรปิฎก เพื่อจะหาแก่นแท้ของพุทธศาสนา ทั้งข้อความตอนหนึ่งในจดหมายเหตุพุทธทาสภิกขุ เขียนถึง นายธรรมทาส พานิช ว่า "...ฉันจะออกจากกรุงเทพฯ ซึ่งฉันเกิดมาควรอยู่เป็นการ ออกกรังสุกท้าย และตั้งใจจะไปหาที่สงบจากการ รบกวนทั้งภายนอก ภายใน สักแห่งหนึ่ง เพื่อสอยสวนกันกว่าวิชาธรรมที่ไ้เรียนมาแล้ว และจะได้เพิ่มเข้าใหม่ เมื่อเรียนร่อยแล้ว เป็นการเห็นความจำและได้หลักธรรมพอที่จะเชื่อว่าการ ก่นกว่าของฉันไม่ผิดทางแล้ว ก็จะต้องทำราที่ฉันเคยรัก และหอบหิวมาแล้วโดยไม่เหลือเลย..." พุทธทาสภิกขุได้ - กลาวว่า "มีผู้ไปทูลถามพระพุทธองค์ว่า พระพุทธเจ้าจะทั้งหมดสรุปให้สั้น เหลือเพียง ประโยคเดียวใดหรือไม่ ? พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า ไค และท่านก็ตรัสว่า สัพเพ ธมมา นาลิ อภินิเวสยา สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น พุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้อีกตอนหนึ่งว่า "ถ้าเราต้องการจะไ้ธรรมะเดิมและสูงสุดของพระพุทธเจ้าจริง ไม่มีทางเลือกทางอื่น นอกจากเรื่องที่ไม่เื่องควยสุญญตา ก็คือความว่าง ถึงพุทธภาษิตที่ว่า "เย เก สุตตุนตา ตถาคค ภาสิกา กมฺภีรา กมฺภีรคฺคา โลกุตฺตรา สฺสุญฺญาปปฏิสฺสุตา สุตตันตะทั้งหลาย เหล่าใด เป็นก่ากล่าวของตถาคค เป็นข้อความที่ลึกซึ่งมีความหมายลึกซึ้งเป็น เครื่องข้าม เหนือโลก เื่องควย สุญญตา" พระพุทธเจ้าไ้ตรัสไว้ว่า "เยเต สุตตุนตา กวีกตา กาเวยุยา จิตฺกขรา จิตฺพญฺชนา พาหิรกา สวากภาสึตา แปลว่า สุตตันตะทั้งหลาย เหล่าใด ซึ่งพวกกวี นักปราชญ์ทำขึ้น เป็นก่าร้อยกรองในลักษณะกาพย์ วิจิตรไพเราะควย กวีอักษร ตัวพยัญชนะอยู่นอกแนว ไม่เื่องควย สุญญตา" ซึ่งพุทธทาสภิกขุได้สง - ปรารถนาธรรมที่พุทธสมาคม เมื่อ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ เรื่อง "สิ่งที่เรายังไม่เข้าใจ กัน" ซึ่งได้กลาวถึงอภิธรรมที่มีไ้อยู่ในรูปของพุทธพจน์ และเมื่อ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ เรื่องอภิธรรมก็อะไร ซึ่งก่อให้เกิดเสี่ยงวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวางแก่นกอภิธรรม ทั้งหลาย

หลังปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา จึงเป็นสมัยที่คนทั่วไปพูดถึงเรื่องศีลธรรมกันมาก พุทธศาสนิกชนเริ่มใช้คำว่า "ศีลธรรม" บ่อยครั้งขึ้น แต่หากไม่ลืมที่จะลงท้ายด้วยเรื่อง "การไม่ยึดมั่นถือมั่น ความว่าง และ สุนฺญตา" เช่น "และแนว - จริยธรรม" และ "บรมธรรม" เป็นต้น

ตั้งแต่เหตุการณ์วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ผ่านพ้นไป คำว่า "สังคมนิยม" ได้รับความนิยมกันน้อย ๆ และทั่ว ๆ ไป ในช่วงนี้พุทธศาสนิกชนได้มีงานเขียนออกมาเล่มหนึ่ง ชื่อ "ขัณมิกสังคมนิยมแบบเผด็จการ" หรืออีกชื่อหนึ่งว่า "สังคมนิยมตามหลักแห่งศาสนาพุทธศาสนา" ซึ่งได้บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษาประจำปี ๒๕๑๗ นับได้ว่าผลงานของท่านพุทธศาสนิกชนทันสมัยและทันเหตุการณ์ ซึ่งได้ชี้ให้เห็นถึงความเป็นผู้ไม่ละเลยปัญหาของสังคม แท้ที่จริงแล้วผลงานอันนี้ไม่ใช่ครั้งแรกที่พุทธศาสนิกชนได้แสดงถึงความห่วงใยสังคม แต่ท่านพุทธศาสนิกชนได้ใส่ใจกับปัญหาของสังคมมานานแล้ว ดังที่ท่านได้แสดง "ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับการเผยแผ่พุทธศาสนา" ในที่ประชุมยุวพุทธิก-สมาคม ประจำปี ๒๕๐๓ ซึ่งท่านได้กล่าวถึงปัญหาของชาวไรชาวนา กรรมกรไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง

ในปัจจุบันนี้มีการกล่าวถึง "การปฏิรูปการศึกษา" กันอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่นักการศึกษาทั้งหลาย งานเขียนของพุทธศาสนิกชน "การศึกษาก็อะไร" ก็ได้รับการพิมพ์เผยแผ่และได้รับความสนใจกันอย่างยิ่ง ซึ่งพุทธศาสนิกชนได้บรรยายไว่ก่อนที่นักการศึกษาทั้งหลายจะตื่นตัวเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษาเสียอีก (บรรยายครั้งแรก ปี พ.ศ. ๒๕๐๙ - ผู้เขียน)

คำสอนของพุทธศาสนิกชนซึ่งท่านได้ทำการค้นคว้าหาพระไตรปิฎก ไขปริวิตกแนวคำสอนของนักเผยแผ่ศาสนาทั้งหลายในหลายเรื่องด้วยกัน เช่น "ภาษาคน ภาษาธรรม" ซึ่งท่านได้กล่าวว่า ภาษาที่ใช้กันอยู่ทั่วไปนั้น มี ๒ ภาษาคือ ภาษาคน อันได้แก่ภาษาที่มนุษย์ทั่วไปพูดกัน และภาษาธรรม ซึ่งเป็นภาษาที่ศาสนาของศาสนาทั้งหลายใช้อธิบายคำ

สอนของคน และเป็นหนังสือเล่มแรกที่ผู้ใคร่ศึกษางานของท่านควรให้ความสนใจเป็นพิเศษ เป็นอันดับแรก นอกจากนั้นก็ให้แกหนังสือชุด "อภิปาปสติ" ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่าเป็น "ธรรมะแหวกแนว" โลกกล่าวถึงการประสูติ ตรีสรู นิพพาน เป็นวัฏเกี่ยวกับ การ-นิพพาน เป็นเรื่องที่จะต้องได้ในชาตินี้ เลี้ยวนี้ เป็นคน

อย่างไรก็ตาม คำสอนของพุทธทาสภิกขุก็ยังอยู่ในพุทธพจน์ "สญฺเฑ ชมฺมา นาลํ อภินิเวสย สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ถือมั่น" อันเป็นแกนแท้ของพุทธศาสนา ซึ่งสรุปธรรมทั้งหมดที่ได้จากพุทธพจน์

ในการเผยแผ่ธรรมของพุทธทาสภิกขุท่านได้กล่าว "ตัวเองต้องทำให้ได้เสียก่อน แล้วจึงสอนเขา" ซึ่งท่านมีใ้หมายเฉพาะผู้เผยแผ่ศาสนาเท่านั้น แต่ท่านหมายถึงผู้สอนวิชาใดธรรมควย เพราะพุทธทาสภิกขุเชื่อในพระบาลีที่ว่า "วคฺชาน เม ว ปฺรุมํ ปฏฺฐึเป นิवासเย, อตุญฺญ อนุสาเสยฺยน กิลิสํ เสยฺย ปญฺ วิโต จง ตั้งตนให้อยู่ในคุณธรรม ที่สมควรแก่สมณะหรือผู้สอนเสียก่อน ภายหลังจึงสอน เขาจะไม่เป็นบัณฑิตสกปรก" การประกาศศาสนาซึ่งพระพุทธองค์ได้กล่าวไว้ว่าประกาศพรหมจรรย์ เป็นการประกาศการกระทำ เพราะ "พรหมจรรย์นั้นเป็นการประพฤติกิริยาการกระทำ มันไม่ใช่ตัวคำสอน ตัวหลักแท้ ๆ มันอยู่ที่การประพฤติกิริยาการกระทำ คำสอนเป็นเพียงส่วนประกอบส่วนหนึ่ง" เพราะ "ธรรมะที่ประกาศด้วยการแสดงให้คนอื่น impressive มากกว่าธรรมะที่พูดควยปาก attractive มากกว่าธรรมะที่พูดควยปาก..." ท่านกล่าวว่า "ขอให้สนใจทั้งในส่วนปริยัติและทั้งในปฏิบัติ... ทั้ง Technic และ Technique จนเกิดเป็น Technical" สำหรับวิธีการเผยแผ่และการสอนนั้นต้องทำตามพระพุทธองค์ไว้ว่า "ธรรมะนี้ให้เราจะงมในเบื้องต้น ในท่ามกลางและใน เบื้องปลาย" หมายถึงว่าต้องหาวิธีสอนให้เหมาะสมและทำให้คนรับฟังบังเกิดความรู้สึกที่จะเรียนธรรม ทั้งธรรมะขั้นต้น ธรรมะขั้นกลาง และธรรมะขั้นปรมาัตถ์ หรือโลกุตระ

ขอเสนอแนะ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ได้นำชีวิตประวัติและวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ เฉพาะที่พิมพ์เผยแพร่เป็นรูปเล่มเท่านั้น และมีชีวิตจำกัดอยู่เพียงปี ๒๕๑๙ วรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ ยังได้รับการพิมพ์เผยแพร่ออกมาเรื่อย ๆ เพราะชีวิตของท่านยังไม่สิ้น และคำบรรยายของพุทธทาสภิกขุที่ยังไปได้รับการถ่ายทอดออกมาเป็นหนังสือก็มีอีกจำนวนมาก นับเป็นร้อย ๆ เรื่อง ทั้งบทความที่พิมพ์เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ วารสารต่าง ๆ ก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก ที่ยังมีใญ่ถูกนำมารวมเล่มพิมพ์เผยแพร่ อาจมีผู้ทำการศึกษาทบทวนว่าต่อเนื่อง ก็คิดว่าจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

อนึ่ง ปรากฏว่าวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งห้องสมุดต่าง ๆ เก็บรวบรวมไว้มีไม่ครบถ้วน แม้ที่สวนโมกขพลารามเองก็ไม่มีครบถ้วน หอสมุดแห่งชาติเองก็ขาดการติดตามผลงานของท่าน ผู้ศึกษาจนกว่าจึงใคร่เสนอให้หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เป็นแหล่งรวบรวมวรรณกรรมของพุทธทาส นอกเหนือจากแผนกหอสมุดของสวนโมกขพลาราม เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาค้นคว้าของผู้สนใจต่อไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

ชลธิรา กลัดอยู่ "วรรณกรรมคำสอนของท่านพุทธทาส" อภิปรัชชาวิจารณ์ ๒(๓) :

๕ - ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๑๘.

ชยาภิวัฒน์, พระครู สัมภาษณ์ ๒๘ มกราคม ๒๕๑๙.

จิต ภิบาลแทน ชีวิตและงานของท่านพุทธทาสภิกขุ พิมพ์ครั้งที่ ๒ เกษมบรรณกิจ
๒๕๑๔, ๔๖๓ หน้า.

———— ชีวิตและงานของท่านพุทธทาสภิกขุ สุวิธานัน ๒๕๔๘, ๖๕๔ หน้า.

ฐเกียรติ อุทกะพันธุ์ "มทรสพทางวิญญูณ" วิทยาสาร : ๑๒ - ๑๕, ๑ มกราคม
๒๕๑๑.

"กัถาโรงมทรสพวิญญูณ" สยามนิกร ๑๙ ตุลาคม ๒๕๐๗, หน้า ๖.

ทิดเที่ยง บ้านทวน (นามแฝง) "หนังสือธรรมของท่านพุทธทาส" รวมประชาชาติรายวัน
๘ มิถุนายน ๒๕๑๘, หน้า ๘.

เทพฐ ทัฬหทอง "ผู้ยกกระถันวิญญูณ" ไทยรัฐ ๑ สิงหาคม ๒๕๑๖, หน้า ๙, ๑๒.

ธรรมทาส พานิช สัมภาษณ์ ๒๖ มกราคม ๒๕๑๙.

ธรรมวิทยา (นามแฝง) "ผู้ยกกระถันวิญญูณ" ทองประกาย ๔(๒) : ๑ - ๒๗
กันยายน ๒๕๑๔.

นคร กรวิชัย "ไปสวนโมกข์" วิทยาสาร ๓๐ : ๑๒ - ๑๔, ๔๔ พฤษภาคม ๒๕๐๔.

———— "สามเดือนในสวนโมกขพลารามไชยา" วิทยาสาร ๒๘ : ๑๒ - ๑๔, ๔๒
เมษายน ๒๕๐๔.

———— "สามเดือนในสวนโมกขพลารามไชยา" วิทยาสาร ๒๙ : ๑๒ - ๑๔, ๖๐
พฤษภาคม ๒๕๐๔.

นคร ศรีวิชัย "สามเคือบในสวนโมกขพลารามไชยา" วิทยาสาร ๓๒ : ๑๒ - ๑๔, ๔๑
พฤษภาคม ๒๕๐๔.

_____ "สามเคือบในสวนโมกขพลาราม" วิทยาสาร ๓๓ : ๑๒ - ๑๔,
มิถุนายน ๒๕๐๔.

เมฆ เอนต์ สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับพุทธศาสนา ๕ พฤษภาคม ๒๕๐๒.

ประสก (นามแฝง) "อาจารย์หมา" สยามรัฐ ๒๕ กันยายน ๒๕๑๕, หน้า ๑๖.

ปติ ศรีสมัย สัมภาษณ์ ๒๗ มกราคม ๒๕๑๔.

"ไปฟังธรรมที่สวนโมกข์ไชยา" ชัยพฤกษ์ ๑๘ : ๒๔, ๑๕ สิงหาคม ๒๕๑๒.

"พุทธศาสนิกชน" พุทธศาสนา ๑(๑) ๒ พฤษภาคม ๒๕๗๖.

พุทธศาสนิกชน สวนโมกข์ - ไชยา สุวิชานน์ ๒๕๖๖, ๒๒๗ หน้า ภาพประกอบ.

_____ สัมภาษณ์ ๓๐ มกราคม ๒๕๑๔.

_____ สิบปีในสวนโมกขพลาราม โรงพิมพ์การศาสนา ๒๕๑๑, ๒๑ หน้า.

_____ "เสียงจากธารน้ำไหล" พุทธจักร ๒๕ : ๑๔ - ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๑๔.

_____ อบรมพระธรรมทูตในสวนโมกข์ พ.ศ. ๒๕๑๐ ธรรมบุษยา ๒๕๑๑, ๑๓๔ หน้า.

"แพร่พุทธธรรมเตือนนักการเมืองและหนังสือพิมพ์" นครสาร ๒ มิถุนายน ๒๕๔๐, หน้า ๖.

ไพฑูรย์ สุนทร (นามแฝง) "สู่สวนโมกข์" เคลิณีวัต ๒๘ พฤษภาคม, ๔ มิถุนายน,
๑๑ มิถุนายน ๒๕๑๕, หน้า ๖ - ๗.

มณีมนา "สวนโมกขพลาราม" อ.ส.ท. ๑๒ : ๓๘ - ๔๐ กรกฎาคม ๒๕๑๒.

มหาชาย อากาโร "จดหมายจากใต้" พุทธจักร ๒๕(๓) : ๓๐ - ๓๖

มีนาคม ๒๕๑๗.

_____ "สัมภาษณ์ท่านพุทธทาส" พุทธจักร ๒๘(๔) : ๔๔ - ๕๑

เมษายน ๒๕๑๗.

มานพ (นามแฝง) "ธรรมปริทัศน์พุทธศาสนิก" สยามนิกร ๙ เมษายน, ๒๑ พฤษภาคม ๒๔๔๓, หน้า ๔.

มาลัย ชูพินิจ "ระหว่างบันทึก" พิมพ์ไทย ๒๕ มกราคม ๒๔๔๐, หน้า ๑, ๔.

"เมื่อเขาพูดถึงเรา" พุทธศาสนานับพิณ ๑๖(๑,๒) ๒๔๔๑.

ว.ม. (นามแฝง) "บันทึกจากสวนโมกข์" การท่าเรือแห่งประเทศไทย : ๓๕ - ๔๔ เมษายน ๒๔๑๖.

รัศมี สวามิภักดิ์ "วัดธารน้ำไหล" ร.ส.พ. ๒๖(๑๑) : ๔๓ - ๔๙ พฤศจิกายน ๒๔๑๓.

วิชิต วัฒนเชื้อ "พุทธศาสนิกและสวนโมกขพลาราม" ไฟฟ้า ๑๓(๑๖) : ๑๖ - ๑๙ สิงหาคม ๒๔๑๖.

———— "พุทธศาสนิกและสวนโมกขพลาราม" bungthong : ๑๕ - ๑๘ กรกฎาคม ๒๔๑๕.

วิลาศ มณีวัต สวนโมกข์ - ไชยา อาณาจักรแห่งความสงบ เกษมบรรณกิจ ๒๔๑๒, ๒๓๑ หน้า.

สมักร บุราวาส "สวนโมกขพลาราม" เอกชน ๔(๑๖) : ๓๑ พฤษภาคม ๒๔๔๐, หน้า ๖.

"สวนโมกขพลาราม" พุทธศาสนา ๑๑(๑) : ๒๕๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๔๖.

สีกา (นามแฝง) "สวนโมกข์สำนักสงฆ์อรัญวาสี" บางกอกกรีตเคอร์ ๒(๑๕) : ๕ - ๑๓ ธันวาคม ๒๔๑๕.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ "ไปรู้จักท่านพุทธทาสที่สวนโมกข์" ลายสือสยาม ๒๔๑๐, ๒๒๓ หน้า.

———— "วิสาขบูชาที่สวนโมกข์เมื่อปีก่อน" ความคิดความอ่าน แพร่พิทยา ๒๔๑๐, ๓๔๖ หน้า.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ "สัมภาษณ์พุทธทาสภิกขุ" พระศรีที่นารัฐกิจ กิจบิตตสยาม ๒๕๐๐, ๓๗๒ หน้า.

อรุณ เวชสุวรรณ บทบาทของนักเผยแผ่พุทธศาสนาในสังคมไทย แพร่พิทยา ๒๕๑๔,
๔๐๓ หน้า.

_____ พุทธทาสคือใคร สื่อการก้าว ๒๕๐๘, ๔๖ หน้า.

_____ สวนโมกข์ - เมืองไชยาและพุทธทาสภิกขุ แพร่พิทยา ๒๕๑๔,
๔๓๔ หน้า.

อรุณวดี สุวรรณภินันท์ สวนโมกข์ - ไชยา สวนอุกมมูลนิธิ ๒๕๑๔, ๓๗๘ หน้า.

_____ สัมภาษณ์ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕.

กัชนี

กรรมตามหลักพุทธศาสนา ๑๑๙
 กลัวสิ่งที่มองไม่เห็น ๑๐๑
 การแก้ปัญหาที่ไม่ถูกจุด ๑๖๐
 การทำงานคือการปฏิบัติธรรม ๑๖๐
 การทำนาที่มีอมตะเป็นผล ๑๓๑
 การทำบุญทำกุศลอันสูงสุด ๑๖๓
 การทำบุญสามแบบ ๑๐๑
 การบวชคือการฝึกกระทำเพื่อผู้อื่น ๑๐๒
 การบวชที่คนยังไม่รู้จัก ๑๐๔
 การบำรุงพระศาสนา ๑๑๙
 การรับใช้ผู้อื่นทำให้โลกสันติ ๑๐๒
 การศึกษาคืออะไร ๑๕๔
 การศึกษาชนิดที่นำโลกไปสู่ความพินาศ ๑๕๙
 การศึกษาชนิดไม่เลื่อนชั้นตนเอง ๑๕๐
 การศึกษาที่ส่งเสริมสัจยชาติญาณอย่างสัตว ๑๕๙
 การให้ทานที่ไม่เสียเงินและยังได้นิพพาน ๙๔
 การไหว้ที่สวยงามอารบชนหรือทิศธรรม ๑๕๐
 กิจจำเป็นก่อนภาวนา ๑๕๐
 เกิดมาทำไม ๑๐๓
 เกิดมาเพื่อเลื่อนชั้นตนเอง ๑๐๓
 เกิดมาแล้วควรทำอะไร ๑๓๒
 เกียรติคุณพระพุทธเจ้า ๙๔
 เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม ๑๐๓
 เกี่ยวกับธรรมะชั้น ก ข ก กา ๑๓๒
 แกนพุทธศาสนา ๑๓๒

ชมทรัพย์จากพระโอรส ๑๒๖

เขียนมาตอบไป ๑๐๔

คนถึงธรรม - ธรรมถึงคน ๑๒๖

คนที่ไม่มีโอกาสเสียสละเป็นผู้มีโชคดี ๑๑๙

คริสต์ธรรม - พุทธธรรม ๑๒๖

ความลับของสิ่งที่เรียกว่าชีวิต ๑๓๓

ความสุขของฆราวาส ๑๕๖

คำบรรยายหลักพุทธศาสนาว่าควยวิชาที่บอกว่าจะอะไรเป็นอะไร ๑๕๙

คำบรรยายอบรมพระธรรมทูต ๑๕๙

คำสอนผู้บวชพรรษาเดียว ๑๐๔

ภูมิอนนขย ๑๐๕

เคล็ดลับในการครองชีวิต ๑๖๑

เคล็ดสู่อิสระ ๑๓๓

ใครเป็นเจ้าโลก ๑๓๓

ฆราวาสกับไสยศาสตร์ ๑๑๑

งานปราบผี ๑๓๔

จากจิตสู่จิต ๙๙

จิตที่คิดจะให้มันสบายกว่าจิตที่คิดจะเอา ๑๓๕

จิตประภัสสร จิตเดิมแท้ จิตว่าง เหมือนกันหรืออย่างไร ๑๑๖

จิตว่างไม่มีในพระไตรปิฎกจริงหรือ ๑๑๙

จุดมุ่งหมายของการบวชที่ถูกตอง ๑๐๕

เจียศสวนเกิน คับไฟไหมโลก ๑๓๕

โจรปล้นธรรมชาติ ๑๒๐

ใจความทั้งหมดของพระพุทธานุสาสนา ๑๑๑

ชีวิตที่ต้องเห็นกายความสองตัว ๑๑๑

ขบชีวิตในยามท้อแท้

ชุมนุมข้อคิดอิสระของพุทธทาสภิกขุ ๑๕๑

ชุมนุมเทศนาของพุทธทาสภิกขุ ๑๒๐

ชุมนุมบทประพันธ์ของสิริวิลาส ๙๖

ชุมนุมปาฐกถาชุดพุทธธรรม ๑๕๑

ชุมนุมเรื่องยาวของพุทธทาส ๑๕๑

ชุมนุมเรื่องสั้นของพุทธทาส

ดวงตาที่เห็นธรรม

ดวงประทีปแห่งชีวิต ๔๘

กอกสรอยแสงคงธรรม ๒๔ ฉากชีวิต ๔๙

คับไม่เหลือ ๔๘

คัฏฐ - ของภู ๑๑๖

ตามรอยพระอรหันต์ ๔๕

ตุลาการพิธีกรรม ๑๕๖

ถอนความยึดมั่นตามหลักพุทธศาสนา

ทัศนจักร ๑๓๖

ทางรอด ๕ ประการ ๑๑๓

ทางสายกลาง ๑๓๖

ทางสายกลางและมรรคผลนิพพานในชีวิตประจำวัน ๑๐๖

ท่านพุทธทาสแนะแนวคำตอบข้อถามเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมบางเรื่อง ๑๐๐

ทำอย่างไรกับปัญหาตาย - เกิด ๑๒๑

ทำอย่างไรคุณพระจึงคุ้มครอง

ทำอย่างไรจึงจะเย็นดี

ทิวรัฐคืออะไร ๑๕๖

เทคนิคของความเป็นมนุษย์ ๑๓๙

เทศนาและโอวาท ๑๒๐

ธรรมคืออะไร ๑๒๑

ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย ๑๓๘

ธรรมกาสตรา ๑๒๒

ธรรมหฤทัยกถา ๑๒๒

ธรรมะกำมือเดียวที่จำเป็นสำหรับทุกคน ๑๕๒

ธรรมะคุ้มครองโลก ๑๓๙

ธรรมะคู่ชีวิต ๑๓๘

ธรรมะที่ล่านอัสโตร ๑๓๘

ธรรมะในฐานะสร้างตัว ๑๒๒

ธรรมะปราบผี ๑๐๖

ธรรมะแหวกแนว ๑๕๓

ธรรมิกสังคมนิยม ๑๖๓

แนวสังเขปโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน ๕๓

นั่งสนทนาเกี่ยวกับสวนโมกข์ ๑๖๖

นายแพทย์ที่โลกบุชา ๑๓๐

นิพพาน ๑๓๘

นิพพานที่นี้เดี๋ยวนี้ กับนิพพานต่อตายแล้ว ๑๔๐

แนวการปฏิบัติธรรมในสวนโมกข์ ๑๓๘

ในวัฏสงสารมีนิพพาน ๑๒๓

บททำวัตรแปล ๑๓๐

บรมธรรม ๑๑๓

บางเรื่องของสวนโมกข์ ๑๐๐

บุชา ๓ จะทำอย่างไรดี ๘๘

ปัจจุสมุบาทคืออะไร ๑๕๙

ปฏิจสุมบาท ในชีวิตประจำวัน ๑๖๑
 ปมเื่อง ๑๒๙
 ปลอยเตาวันล่ออายุ ๑๒๔
 ประชาธิปไตยแบบสังคมนิยม ๑๖๔
 ประโยชน์ของการบรรลุธรรม ๔๔
 ประสูติ ตรัสรู้ นิพพาน ทรงเป็นวันเดียวกันแน่หรือ ๑๒๓
 ประรภถึงชีวิตเมื่อ ๖๐ ปี ๑๓๔
 ปันมนุษย์แต่ยังเด็ก
 ปัญหาเกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้า ๑๐๐
 ปัญหาที่ทุกคนควรรนำมาขบคิด ๑๕๓
 ปีใหม่สามแบบ ๑๑๔
 ฝีมือจริงหรือไม่ ๑๖๑
 พระพุทธเจ้าชนิดที่อยู่กับเรากลอดเวลา ๑๔๐
 เพราะมีผู้ขาดแคลนเราจึงมีโอกาสได้บุญ ๑๓๕
 พุทธจริยา ๔๕
 พุทธทาสตอบปัญหา ๑๐๖
 พุทธบริษัทกับทรัพย์สินสมบัติ ๑๒๒
 พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ๔๖
 พุทธศาสนาต่างนิกาย ๑๒๕
 พุทธกิจวัตรธรรม ๑๕๓
 แพรธรรมอย่างมีหลักการ
 ภัยของพุทธศาสนา ๑๔๐
 ภาพพุทธประวัติจากหินสลัก ๑๕๖
 ภาษาคน - ภาษาธรรม ๑๔๑
 ภูตผีปีศาจ ในตัวคน ในตัวข้าราชการ และในตัวนักการเมือง

มหาวิทยาลัยในตัวตน ๑๔๓

มหิตลธรรม ๑๕๓

มองโลกด้วยชีวิตสัมมาทิฐิ ๑๔๓

มนุษย์ของพระเจ้ากับคนของกิเลส ๑๔๒

มนุษย์กุ่ม ๑๔๒

มรรค - ผล นิพพาน ในชีวิตประจำวัน ๑๖๑

มัคคุเทศก์ทางวิญญาณ ๑๔๒

เมตตาตามหานิยม ๑๐๙

ไม่มีศาสนา ๑๒๔

ยอดนักกรบ ๑๐๙

ยิ่งพัฒนาวัตถุ - ยิ่งห่างไกลสันติธรรม ๑๖๔

ยูโคทางวิญญาณ หรือยาขี้คึกเค็ดขาดสำหรับจิตที่โหยไห้ ๑๔๔

รณกันพลาง แลกธรรมะกันพลาง ๑๔๔

รวมปารุทธาของพระราชาขี้กวี ๑๕๔

ระบบการเมืองชนิดที่สร้างปัญหา ๑๖๔

ระบบโซ่โซ่ที่สมบูรณ

ระวังวางอันชพาล ๑๐๘

เรามากินเวลากันเถิด ๑๐๘

เรื่องเกี่ยวกับความคับทุกข์ ๘๙

ลักษณะที่น่าอัศจรรย์บางประการของพุทธศาสนาอย่างเถรวาท ๑๖๙

สังกาวตารสูตร ๑๔๙

สคเคียวถึง ๑๒๕

เลื่อนชั้นตัวเองในชีวิตนี้ ๑๔๕

โลกขาดแม่เพราะการศึกษา ๑๔๕

โลกนี้ยิ่งฉลาด ยิ่งโง่ ๑๖๖

โลกพญามิกคัสฏฐิไคยักร ๑๒๕
 โลกยุคเทวดายศครอง ๑๒๕
 โลกโรคไตเพราะเผด็จการโดยธรรม ๑๒๕
 วิถีแห่งการบรรเทาทุกข์ ๑๐๔
 วัคซีนป้องกันโรคบา ๑๕๓
 วิธีแก้ปัญหาคอขวด ๑๔๖
 วิธีชนะความตาย ๑๔๖
 วิธีปฏิบัติธรรมทางลัด ๑๕๔
 วิธีระงับทุกข์ ๑๑๓
 วิธีศึกษาพุทธศาสนา ๑๐๔
 วิวาทะ ๑๑๓
 ศาสนาคือโรงพยาบาลของโลก ๑๑๐
 ศาสนาคืออะไร ๑๓๑
 ศิลปะสันติภาพชนิดเชือกคอก
 ศิลปะแห่งการครองชีวิต ๑๒๒
 สมาธิ วิปัสสนาตามธรรมชาติ ๑๑๐
 ส่วนอุสม ๑๑๓
 สวรรคินันแดละนรก ๑๑๓
 สอนพุทธศาสนาผ่านทางคอมพิวเตอร์ ๑๖๐
 สะสางปัญหาชีวิตในวันปีใหม่ ๑๒๕
 สังคมบาป ๑๑๔
 สันติสเสถัพพธรรม ๑๔๓
 สิ่งที่ทำให้ชาวโลกขาดแคลน ๑๔๓
 สิ่งที่ยุณดาถือเอาเป็นครู ๑๑๔
 สิ่งที่ทำให้ชีวิตนักศึกษามีความหมาย ๑๕๔

สิ่งที่ทำได้อาก ๑๒๖
 สิ่งที่เรายังเข้าใจกันไม่ได้
 สิ่งที่เรายังสนใจกันน้อยไป ๑๔๘
 สิ่งที่เราเข้าใจเขว ๑๒๘
 สิบปีในสวนโมกข์ ๙๔
 สดกที่จะช่วยได้ ๑๔๘
 สัจจิตว่าง ๑๑๕
 สูตรของเวทกลาง
 เสี่ยงตะโกนจากธรรมชาติ ๑๑๘
 หนังสือพิมพ์ก่อนขึ้นศาลโลก ๑๒๖
 เหมือนวิทยาศาสตร์ ๑๒๒
 หลักธรรมที่ฝรั่งเข้าใจผิด ๑๕๘
 หลักปฏิบัติเกี่ยวกับทานบริจาค ๑๒๖
 หลักปฏิบัติให้จิตว่าง ๑๑๘
 หลักพุทธธรรม ๑๕๔
 หัวข้อธรรมในคำกลอน ๘๘
 อภิธรรมคืออะไร ๑๔๘
 อิทัปปัจจยตา ๑๔๘
 อิทัปปัจจยตา หัวใจพุทธวจนะที่ถูกลืมองข้าม ๑๑๕
 อุดมคติแก้ปัญหาได้ทุกชนิด ๑๕๕
 อุปสรรคของการเลื่อนขั้นตนเอง ๑๕๕
 อุปสรรคที่มีอยู่ในคำพูด ๑๒๗
 โอสาเรถิพธรรม ๑๔๘
 ฮวงโป ๑๒๕

ภาพรวม

๐

พุทธทาสภิกขุ วัย 70 ปี

